

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav českých dějin

Pojetí Bílé Hory u Josefa Polišenského

Diplomová práce

Interpretation of White Mountain Battle by Josef Polišenský

Thesis

Studijní obor: historie
Autor práce: Pavel Černý
Vedoucí diplomové práce: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.
Praha 2008

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Pojetí Bílé Hory u Josefa Polišenského“ vypracoval samostatně a na základě pramenů a literatury, které jsou uvedeny v závěrečném seznamu.

Summary

The purpose of this thesis is a study on the scholarly works of a Czech historian Josef Polišenský, those dealing with a phenomenon of the White Mountain Battle and the so-called “Czech question“. Josef Polišenský in his research views the White Mountain points at issue in a broad social and cultural context and reveals important diplomatic connections which led the Czech insurgents to the fateful battle that totally changed character of the Czech statehood, social relations and established three centuries of the rule of the House of Habsburg and a long-term predominance of the Catholic Church.

Publishing of the Polišenský's studies to the White Mountain topic began with an essay on the regional history of Moravia in the work *The Book about Pain and Grief: Selection from the Moravian Chronicles of the 17th Century* (1948) and a year later following this editorial act the book *England and the White Mountain*. Polišenský steadily dwelt on the history of the international relations and in 1958 appeared in public another comprehensive book of him entitled *The Dutch Policy and the White Mountain*.

The autor of the paper being submitted occupied himself even with the so-called “opera Comeniana” and treatises on the key personalities of the Czech history, among others Albrecht of Wallenstein, in reflection of the Polišenský's work. This renowned historian studied documents to the so-called “Czech question” in all important archives in Spain, England, Germany, the Netherlands and other European countries. The extent of scholarly and editorial work of Josef Polišenský as regards the White Mountain subject is vast and covers all the period of Professor's active life.

OBSAH

Úvod	5
I. Teoretický diskurs k dílu Josefa Polišenského o Bílé Hoře.....	7
II. Schéma Polišenského filozofie dějin v dobách změn.....	11
III. Ústřední teze Bílé Hory u Josefa Polišenského	15
IV. Česká historiografie o Bílé Hoře.....	19
V. Mezinárodně politické hledisko třicetileté války.....	46
VI. Zásadní studie Josefa Polišenského o Bílé Hoře.....	51
VII. Porovnání Valdštejna v pracích J. Polišenského a J. Janáčka	88
Závěr	90
Literatura a prameny	92
Obrazová příloha	94

Úvod

Má diplomová práce se zabývá vztahem českého pozitivistického historika profesora Josefa Polišenského (16. prosince 1915 Prostějov – 11. ledna 2001 Praha) k Bílé Hoře, respektive k dějinám třicetileté války. Fenoménu Bílá Hora zasvětil Polišenský téměř celý svůj život. Vztah k Bílé Hoře projevoval zájmem o české národní dějiny v kontextu evropských souvislostí. Zpočátku svoji pozornost soustředil na anglické dějiny, které poskytovaly sdostatek materiálů pro studium raného novověku a nových společenských vztahů, jež vrcholily za vlády Olivera Cromwella. Výrazně se zabýval jakubovskou Anglií a její nekonzistentní rolí za třicetileté války a to především kontroverzní postavou krále Jakuba I. Stuartovce.

Jeho prvním dílem, které se vztahovalo k tématu třicetileté války byla „Kniha o bolesti a smutku“ z roku 1948. Byla to edice moravských kronik ze sedmnáctého století, ve které soudobí autoři popisovali řádění válečné soldatesky. O rok později vydává Polišenský svoji první větší práci o Bílé Hoře s názvem „Anglie a Bílá hora“. Zde detailně líčí křivolaké stezky anglické diplomacie, která byla výrazně ovlivněna nestálou politikou krále Jakuba. Obdivuje zde iniciativu anglických diplomatů, kteří stojíce za svými sliby, mnohdy porušovali z důvodu cti stále nová stanoviska svého krále. V závěru této práce Polišenský upravuje svůj kurz silněji k Nizozemí. Roku 1957 se Polišenský znovu vrací k Bílé Hoře v díle o Janu Amosu Komenském. Ač si to sám zprvu nepřipouští, je vědeckým okolím pokládán taktéž za komeniologa. O rok později píše své dílo o vztahu Nizozemí ke vzbouřeným českým stavům. Také zde si všímá úlohy diplomacie jakožto nositelky politických jednání a dohod. Obširný úvod zde zasvěcuje dějinám historiografie a první kapitolu společenským změnám vznikajícím ve Svobodném Nizozemí. Výtěžek z tohoto díla použije i ve svém „Úvodu do studia dějin a kultury Nizozemí“ z roku 1963. Roku 1964 vydává spisek Ondřeje Habervešla z Habernfeldu o české válce a výbor z díla Pavla Skály ze Zhoře. Tohoto roku se opět vrací ke komeniologickým studiím. Roku 1965 vydává knihu o životě a díle Jana Jessenia. Komenského vzpomíná opět v roce 1970, kdy ve spolupráci s Nicolette Moutovou vydává knihu „Komenský v Amsterdamu“. Tohoto roku vychází také jeho dílo o evropských krizích 17. století. Zde se zaměřuje i na hospodářské a sociální dějiny. Pod názvem „Der Krieg und die Gesellschaft in Europa 1618-1648“ vychází toto dílo i pro zahraniční čtenáře. Roku 1972 vychází Polišenského soubor pramenů v díle „Der Beginn des Dreissigjährigen Krieges“. V tomto roce vychází i Polišenského „Vybrané spisy Jana Amose Komenského“, kde jsou obsaženy spisy historické a politické povahy. Též v tomto roce vychází Polišenského přepracované druhé vydání o životě a díle Komenského. Roku 1987 vydává Polišenský další spisy „velkého“ Komenského. Roku

1990 se ke Komenskému opět vrací, a sice jako spoluautor. Přesně o pět let později vydává ve spolupráci s Josefem Kollmannem rozsáhlou studii, zabývající se životem slavné osobnosti - Valdštejna. Roku 1996 vydává Polišínský monografii, věnovanou Komenskému. Své komeniologické bádání završuje drobnou studií s názvem „Comenius a jeho snahy o obecnou nápravu věcí lidských“, která vyšla roku 1997. Tohoto roku vychází v německém jazyce jeho „Wallenstein“. Pro veliký zájem čtenářů vychází roku 2001 nově české vydání „Valdštejna“.

Polišínský se zabýval mnoha jinými tématy. Byl to mimořádně plodný historik. Téměř každý rok vyšlo jedno i více z jeho děl. Dalším polem jeho široké působnosti byla i činnost pedagogická. Středem jeho širokospektrálního zájmu se staly např. tragický 17. listopad 1939, americká revoluce, opavský kongres roku 1820, dějiny Kuby, Latinská Amerika, emigrace do USA, Hirošima, revoluční rok 1848, dobývání Mexika, dějiny Univerzity Karlovy, cestovatelství, Casanova etc.

Předkládanou diplomovou prací se pokouším o původní interpretaci Polišínského díla o Bílé Hoře, jež dosud postrádalo globálního a zároveň strukturovaného hodnocení.

I. Teoretický diskurs k dílu Josefa Polišenského o Bílé Hoře

Studium Josefa Polišenského o Bílé Hoře je velice badatelsky rozsáhlé. Filozofický koncept Polišenského historické práce spočívá v novopositivismu a kritickém empirismu.

Polišenský byl ovlivněn tzv. Vídeňským kroužkem (Moritz Schlick)¹ a strukturalismem. Ve svých dílech o Bílé Hoře se zabýval politickými a sociálními dějinami Čech a Evropy. Toto doplňoval i hospodářskými ukazateli. Využíval i komparativní metody historické práce.

Jeho studium bělohorské problematiky je možno vidět v několika rovinách. První je politický statut českého království předbělohorské doby a příčiny osudné porážky českých měst roku 1547 a náboženská situace uvnitř společenských vrstev. Druhou rovinou je evropská diplomacie a její role v mezinárodních vztazích. Třetí rovinou je dění ve Spojených nizozemských provinciích a jeho vnitřní politická a ekonomická situace.

Zaměříme se nyní na první práci s názvem „Kniha o bolesti a smutku“. Tento ediční svazek se zabývá bouřlivými dějinami na Moravě v 17. století. Polišenského nosnou ideou tohoto díla je krizová situace poddaných během válek v 17. století. Bělohorskou katastrofu zde nevidí jako hlavní příčinu úpadku měst a venkova. Problémy zde již byly zakořeněny na přelomu 16. a 17. století, kdy moravská aristokracie přehlížela práva měst. Habsburkové situaci měst a poddaných pouze zhoršili (konfiskáty a příchod cizí šlechty).

Druhou prací byla „Anglie a Bílá hora“. Zde se Polišenský zabýval dějinami česko – anglické diplomacie a jejími úskalími. Všimá si zde česko – anglických souvislostí a dějin

---

¹ Vídeňský kroužek (v němčině: der Wiener Kreis) byla skupina filozofů, kteří se shromáždili kolem Moritze Schlicka, když byl povolán roku 1922 na vídeňskou univerzitu. Schlick působil ve filozofické asociaci, která nesla název Verein Ernst Mach (Společnost Ernsta Macha), jejímž byl předsedou. Dalšími členy VEMu byli Gustav Bergmann, Rudolf Carnap, Herbert Feigl, Philipp Frank, Kurt Gödel, Hans Hahn, Victor Kraft, Karl Menger, Marcel Natkin, Otto Neurath, Olga Hahnová-Neurath, Theodor Radakovic, Friedrich Waismann. S výjimkou Gödel, členové Vídeňského kroužku měli obyčejný postoj vůči filozofii, charakterizovaný dvěma hlavními rysy: nejprve zážitek je jediný zdroj znalostí; za druhé logická analýza vykonávaná s pomocí symbolické logiky je přednostní metoda na vyřešení filozofických problémů. Prehistorie Vídeňského kroužku začala setkáními na filozofii vědy. Po roce 1910 začalo ve Vídni hnutí, které pozorovalo pozitivistickou filozofii vědy, jak má velký význam pro obecný myšlenkový život [...] pokus byl učiněn skupinou mladých lidí s cílem udržet nejvíce základní body Machova pozitivismu, obzvláště jeho stanovisko proti zneužití metafyziky ve vědě. [...] K této skupině patřili mj. matematik H. Hahn, politický ekonom Otto Neurath. Pod vedením Schlicka začala nová pravidelná setkání. Roku 1926 Schlick zařídil, aby přeložil Rudolfa Carnapa na vídeňskou univerzitu. V roce 1928 Verein Ernst Mach (Společnost Ernsta Macha) byla založen, a Schlick se stal předsedou. Roku 1929 Vídní obíhá manifest Wissenschaftliche Weltauffassung. Byl publikován časopis Der Wiener Kreis. Brožura je věnovaná Schlickovi a jeho předmluva byla podepsána Hahnovou-Neurath, Neurathem a Carnapem. Vídeňský kruhový manifest spočívá ve dvou rysech, a sice v empiricismu a pozitivismu. Logická analýza je metoda objasnění filozofických problémů; využití je v symbolické logice a rozlišuje Vídeňský kroužkový empirismus od dřívějších verzí. Úloha filozofie spočívá v objasnění - přes metodu logické analýzy - problémů a výroků. Hlavním cílem je odstranění metafyziky a pokus o objektivní vědeckou analýzu a matematizaci vědy. Polišenský byl ovlivněn touto filozofií a jeho metodika práce spočívala v dodržení základních principů logického pozitivismu.

společnosti obou zemí a jejich rozdíly a shodami. Příčinu bělohorské porážky vidí v neschopnosti či nevěli anglického krále Jakuba I. podporovat české stavovské povstání. Roli zde hrála životní filozofie krále Jakuba, který neuznával z dynastických důvodů možnost sesazení špatného krále (v tomto případě Matyáš Habsburský), jak tomu bylo možné v kalvínském náboženství. Polišínský vidí ekonomickou možnost Anglie pomoci českým povstalcům, chyběla však politická vůle, která pramenila z obav anglického krále ohrozit politickou stabilitu, zejména ve vztazích se Španělskem. Kamenem úrazu falcké kandidatury bylo slabé mezinárodní postavení a špatný vztah s protestantským luteránským Saskem, které z pragmatických důvodů přešlo na stranu Ferdinanda II. a bylo odměněno ziskem Obojí Lužice. Český odboj se materiálně opíral o pomoc z Nizozemí, která stálo proti Habsburkům. Anglickou podporu čeští stavové dostali jen od anglického národa (lidové sbírky z Londýna). Polišínský porovnává postoj Anglie za Jakuba a anglické revoluce a dochází k názoru, že společenské změny v Anglii české akci nepomohly. Spolu s „Gollovou školou“ dochází k názoru, že Bílá Hora byla národním neštěstím, avšak toto rozšiřuje, že původcem neúspěchu byly nejen komplikované zahraniční vztahy, ale i rozpory uvnitř státního aparátu.

Svůj zájem o česko – nizozemské vztahy prohloubil Polišínský ve své další monografii. Bělohorskou bitvu zde nevidí jako nutný konec českého stavovského odboje. Tato krátká bitva nemusela tak tragicky skončit. Hmotná situace české armády byla neúnosná, chaos na bělohorské pláni byl výrazný. Stav katolické a habsburské armády nebyl však o mnoho lepší. Selhalo české politické vedení. Vůli vytrvat měli větší kulturní osobnosti než politici.

Svůj zájem o kulturní osobnosti bělohorské doby rozšířil pracemi o Janu Jesseniovi a Janu Amosu Komenském. V kulturním ovzduší této doby byl Jessenius vskutku mimořádnou osobností. Jesseniův reálný vliv na stavovskou vládu nebyl dostatečně silný. Toto ovšem platilo i pro jiné osobnosti (Pavel Skála ze Zhoře, Ondřej z Habernfeldu).

Polišínský byl význačný komeniolog. Vydal několik prací o tomto významném Čechu a Evropanu. Komenského život byl typickým životem emigranta. Bílá Hora se stala Komenskému spojnicí s evropským světem. Emigrantská otázka hrála prvořadou roli. Bílá Hora narušila a posléze změnila českou společnost, její strukturu. Pobělohorská kultura si však jistou kontinuitu podržela. Zde mám na mysli zejména Bedřicha Briedela a jeho generačního druha Bohuslava Balbína. Přestože oba byli výrazného katolického smýšlení a členy jezuitského řádu, který byl za stavovského povstání ze země vyhnán, obdivovali tu kulturní složku předbělohorské éry, která nebyla v konfliktu s jejich vírou. Jak Briedel tak Balbín v sobě nezapřeli český původ. Ostatně byli velcí obdivovatelé národních dějin. Balbín jako dějepisec oceňoval český humanismus jako integrální veličinu (včetně protestantského tábora). Vraťme se nyní ke Komenskému. Jeho „Výzvy Eliášovy“ jsou pro Josefa Polišínského velmi významným reformátorským dílem Jana Amose

Komenského. Otázku „všenápravy“ je možno vidět jako vysoce inspirativní i pro moderní dobu. Postavu Komenského viděl Polišenský v přímém protikladu k Albrechtovi z Valdštejna. Nejen po stránce morální, ale i v oblasti společenské a kulturní. Komenského s Valdštejnem pojila zásadně jen příslušnost k českému národu a jazyku. Valdštejn byl původně v konfesijní otázce členem Jednoty bratrské. Ještě však před českým stavovským povstáním konvertoval ke katolicismu jako např. místodržící Vilém Slavata. Jeho víra však nebyla nikdy pevná, změna víry byla pro Valdštejna záležitostí čistě politickou. Ve srovnání s Josefem Pekařem je Valdštejn pro Josefa Polišenského osobností, která se odcizila české věci.

V edici historického spisování Ondřeje z Habernfeldu a Pavla Skály ze Zhoře se Polišenský zabývá hledáním příčin vypuknutí třicetileté války. Důvody mocensko - politické byly zahaleny náboženskou zástěrkou. Každá z válčících stran chtěla v tomto „náboženském konfliktu“ získat hmotný prospěch (nová území, úprava lénních vztahů, konfiskace atd.). I nizozemští političtí předáci svou pomoc spřáteleným Čechům regulovali ohledem na mezinárodní situaci. Toto platí zejména pro období září až listopad 1620, kdy situace českého království byla velice tíživou a ani Nizozemí nevěřilo ve vítězství a nechtělo ohrozit svoji tvrdě vydobytou svobodu. Polišenského kritické hodnocení jednání české šlechty je opodstatněné, nicméně je zapotřebí vnímat šlechtu jako různorodou sociální skupinu, kde v této době nejde již o konflikt panstvo a rytíři, ale spíše o sdružování šlechtických skupin za účelem prosazování různorodých zájmů. V předvečer vypuknutí stavovského povstání šlo především o prohabsburskou a protihabsburskou politiku (zde je myšlena obrana stavovských výsad) a katolickou a protestantskou ideologii (Rudolfův Majestát a jeho neuznání ze strany kancléře Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic, odmítl kontrasignovat).

Zcela zvláštní místo je třeba věnovat problematice tzv. krize evropské feudální společnosti.² Krizi evropské společnosti je třeba spatřovat v několika rovinách - sociální, ekonomické a kulturní. Společnost se v období raného novověku začíná měnit, i když o změnách je možno hovořit pouze v západním evropském prostoru. Vliv bohatého patriciátu lze pozorovat v Nizozemí a Itálii. Nejen marxističtí historici pozorují v 17. století zlom ve vládnoucí složce celé společnosti a její pozvolný ústup. V hospodářské oblasti lze silně vnímat ústup tradičních šlechtických velkostatků a rozvoj protokapitalistických vztahů. Např. Valdštejna lze v hospodářském spektru vidět nejen jako válečného podnikatele, ale i jako jednoho z prvních „průmyslníků“ v českých zemích. Vstup katolické Francie do protihabsburského tábora vyvrací náboženskou orientaci třicetileté války, respektive jejího celkového vývoje. Ta se stala spíše bojem mezi teorií univerzalizmu (Habsburkové) a bojem o prosazení národních zájmů (Francie, Švédsko). Polišenského srovnání

---

² Srovnej: Miroslav Hroch a Josef Petráň, 17. století – krize feudální společnosti?, Praha 1976.

Bílé Hory s Mnichovem vidím jako relevantní ve vztahu k zahraniční politice.³ Čeští představitelé nedokázali najít dostatečně silného a zodpovědného spojence, který by české stavovské povstání zabezpečil. Výjimkou však bylo Nizozemí a Savojsko, které v rámci svých možností konaly příznivě. Diplomatická nejednoznačná podpora Anglie se stala kamenem úrazu české politiky. Vinu na této situaci nesla i nejednotná česká politická scéna (mám na mysli profalcký a prosaský tábor) a neochota šlechty zapojit do boje proti Habsburkům ve větší míře města. Kniha historiků Petráně a Hrocha, která se stala jistou českou odpovědí na světová díla o krizích feudalismu, vycházela částečně z Polišenského konceptu třicetileté války jako počátečního krizového jevu. Tato krize však v jejich pojetí daleko přesahovala období první poloviny 17.století.

---

³ Josef Polišenský, Anglie a Bílá hora, Praha 1949.

II. Schéma Polišenského filozofie dějin v dobách změn

V této stati budu čerpat z Polišenského autobiografie, jejíž příznačný název zní „Historik v měnícím se světě“.

Již úvodem Polišenský poznamenává, že „historikové každého věku prohlašovali vždycky, že znají minulost lépe než jejich předchůdci. Ve skutečnosti znali minulost jinak než jejich předchůdci. Ale je možno soudit, že některá období, včetně toho vzpomínaného 17. století, století ještě také Shakespearova, ale už také Miltonova a Lockova, Komenského i Leibnitzova, Cervantesova, Quevedova i Graciánova, dovedeme pochopit opravdu líp než naši předchůdci. Nejenom proto, že nám lepší pracovní metody umožňují přiblížit se více pomyslné linii historické skutečnosti, ale především také proto, že ohrožení v základu lidské existence vynálezy, nad jejichž zneužitím naříkal už Gracián, můžeme opravdu lépe pochopit lidi zmítané konflikty rozumu i víry, pokroku i obav z blížícího se apokalyptického přerodu světa.“

Dále se Polišenský zamýšlí nad hledáním smyslu dějin. Dějiny světa a lidstva hodnotí v široké škále hledání perspektiv a východisek. Smysl dějin je mu opravdovou výzvou na cestě k pochopení činnosti lidského rodu. Zřetelně rozlišuje mezi subjektivním prožitím neopakovaných událostí a objektivního vědeckého pozorování. Historik je vlastně pro Polišenského jakýmsi psychologem událostí a jakýchsi sociálních zážitků. Zde v úvodu své autobiografie se zamýšlí nad autohodnocením svých pamětí, které nemají být tzv. vědeckým životopisem, ale také by jejich charakter neměl mít příliš čistě literalizující styl a sklouzávat do typu memoárů. Jde podle mé analýzy o text, který je chronologicky a tématicky členěn a rozdělen do několika životních osudů autora a historických změn v tehdejší vlasti Polišenského, Československu.⁴

Důležité pro Polišenského, a je to příznačné pro všechny jeho práce, proto jsem si vybral hodnocení jeho pamětí, je vědecká nutnost předložit svému čtenáři nejen tzv. přímé informace, ale i veškeré nezbytné souvislosti a doprovodné texty a materiály. Zde se projevují Polišenského nesmírně důkladná heuristická práce na každém vědeckém historickém tématu, kdy jak jeho kolegové hodnotí a já se s jejich názorem ztotožňuji, Polišenský měl velmi kvalitní znalost evropských archiválií a tu velmi propracovaně uměl dokonale využít.⁵

Dalším důvodem vydání pamětí je pro Polišenského tzv. boj pro legendám a mýtům, které se o něm ještě za jeho života šířily. Polišenský zde vlastně vyjevuje svoji metodologii a je zde nepřímou

---

⁴ Josef Polišenský, *Historik v měnícím se světě*, Praha 2001, s. 7 – 8.

⁵ Tamtéž, s. 8.

logicky patrný jeho kladný vztah k pozitivizmu. Svě paměti tedy vlastně koncipuje jako takovou obhajobu proti smyšlenkám, které existovaly. Dále zde líčí svůj dluh vůči kolegům, který nemohl za jejich života splatit a jichž si velmi váží. V závěru úvodu Polišenský hodnotí celý svůj vědecký život a v poznání národní historie hledá smysl dějin.⁶

Celé paměti Polišenského nesou stopu doby. Jako červená niť se jimi prolíná kritická autorova sebereflexe a sám sebe vnímá jako člověka dějin. Něco podobného by se dalo analogicky najít i u Komenského. Komenský sám byl pro Polišenského přirozenou autoritou a osobností, která přesahovala přirozené hranice času. Ba naopak. Význam Komenského se dle Polišenského zvětšoval s příchodem nové doby přelomu 18. a 19. století po Francouzské revoluci, která přinesla světu liberalismus a byla vlastně plodem předchozího osvícenství.

Své dílo jak jsem již naznačil psal s citem pro chronologii. Pečlivě vedené vyprávění reflektovalo nejen Polišenského pohled na historické mezníky českých a světových dějin, ale i dnešními slovy by bylo užitečné použít tento text pro zkoumání moderní historické vědy dějin mentalit. Je až pozoruhodné jak silnou pamětovou stopu může v případném recenzentovi zanechat. Ať už jsou to vzpomínky na otřesné období Protektorátu, tak revoluční události roku 1948. Polišenský s dávkou noblesy ukazuje v sobě rozeného historika a odborníka, který i svět kolem sebe hodnotí z profesionálních pozic a nikdy neusiluje o politizaci tématu a také nikdy nebyl politicky aktivní. To by řečeno jeho slovy znehodnotilo a snížilo jeho akademický kredit.⁷

Třetí kapitola nese název „Podzim plný bouřek“. A právě hned v úvodní stati se zamýšlí nad vztahem mezi historií a politikou. Píše, že „historie a politika patřila a patří vždycky velice těsně k sobě. Moji známí a přátelé ve studentských letech o mně říkali, že jsem spíš historik a že na politiku nemám velké nadání. Jako student na Vysoké škole obchodní v roce 1933 jsem se stal členem nejenom fakultního spolku a jeho sociálního odboru, ale také Odborového svazu studentstva. Při této příležitosti jsem se seznámil s řadou vynikajících lidí, kteří tehdy nebo později hráli dost významnou úlohu. Patří k nim vedle Václava Sinkuleho Jan Kazimour, František Peřina, Evžen Erban a jiní. Na krátkou dobu v roce 1938 jsem byl víceméně formálním členem Svazu pracující mládeže, ale potom v roce 1945, když jsem byl lákán do Komunistické strany Československa svým dobrým přítelem Josefem Šupem, jsem odmítl. Ani v roce 1948 mě to nevábilo.“⁸

Polišenský celý svůj život zůstal profesionálním historikem. Jak píše dál ve svých pamětech, odmítl i nabídku ze strany Svobodných zednářů. Jeho vyznání je upřímné a seriózní. Zájmem jeho studií byla nejen česká historie středověku a novověku, ale soukromě také za doby do roku 1989 i

---

⁶ Tamtéž, s. 9 – 13.

⁷ Tamtéž, s. 78 – 96, 117 – 137.

⁸ Tamtéž, s. 139.

osobnost T. G. Masaryka. Aby se seznámil s tehdy komplikovaně dostupným tématem musel nastudovat i spisy kritické. Jako profesionální historik se snažil dohledat veškeré materiály, které by mu pomohly zaujmout objektivní postoj. To je dle mého soudu typická charakteristika význačné Polišenského osobnosti. Heslo „ad fontes“ bylo pro něj základem jeho badatelské práce a metodologie. Byl to také on, kdo po roce 1948 se stal jakýmsi mostem mezi starší a novou historickou vědou a vše pozitivní přejímal a dá se říci zdokonaloval. Nikdy, jak zdůrazňuje, nechtěl psát práce na objednávku.⁹

Zajímavá je část vzpomínek věnovaná začátku 60. let. Zde se Polišenský detailně rozepisuje o svých metodologických postojích a problematických vztazích a nepochopení některých kolegů, kteří jej obviňovali z novopozitivismu.¹⁰

V další části Polišenský reflektuje dobu 60. let a jeho vrchol tvorby, kdy během této doby publikuje rozsáhlé texty a knihy o různých tématech – od opavského kongresu přes Komenského až k iberoamerikanistickým studiím a otázce třicetileté války. Jak poznamenává: „První svazek naší ročenky *Ibero-Americana Pragensia* vyšel roku 1967. Měla informovat mezinárodní veřejnost v jazyce španělském, portugalském, anglickém a francouzském o tom, co se ve studiu iberoamerické oblasti děje u nás i jinde, tzn. jednak na východě v zemích tzv. socialistického tábora, jednak na západě, a zejména také v Latinské Americe.“ Po roce 1970 se Polišenský snažil pomoci svým kolegům, kteří měli zakázáno publikovat. Zde je třeba zmínit Pekařova žáka Zdeňka Kalistu.¹¹

Polišenský se skutečně stal mostem mezi domácími historiky a emigrací. To dokazuje v dalších částech svých pamětí, kde popisuje své cesty po zahraničí do USA, Švýcarska, Velké

---

⁹ Tamtéž, s. 140 – 151, 158 – 173.

¹⁰ Tamtéž, s. 196 an. Pokud budeme metodologicky zkoumat Polišenského zjistíme, že v jistém smyslu je pravdou, že Polišenský byl ovlivněn pozitivismem, ale argumentací a myšlenkovým okruhem byl zároveň marxistou a objektivistou. Mezi Polišenského kritiky v tomto ohledu patřili Václav Husa a Oldřich Říha. Václav Husa v letech 1946–1947 spoluredigoval Sborník pro hospodářské a sociální dějiny, kde otiskl ve stati „Epochy českých dějin“ první náčrt marxisticky pojaté periodizace národní historie. V. Husa se soustavně zabýval metodologickými otázkami a hospodářskými a sociálními dějinami. Byl podobně jako Polišenský pokládán za schopného analytika se smyslem pro interpretaci pramenů. Připravil novou středoškolskou učebnici československých dějin a zajímaly ho dějiny lidových mas jako hybného činitele historie. Epochy českých dějin byly formulovány na půdě hospodářských a sociálních dějin a podle tohoto měřítka byl feudalismus rozčleněn do několika období podle vývoje sociální diferenciacce a hospodářské základny. Podobný osud jako Polišenský zažil i ruralistický historik František Kutnar. Ten byl v padesátých letech zase obviňován ze strukturalismu. Napsal mnoho drobnějších statí, v odborných časopisech i v běžném tisku. Byl ovlivněn Josefem Pekařem (ovlivnil ho zejména nasměrováním na hospodářské dějiny) a Josefem Šustou, a to způsobem práce i tématiky. Věnoval velkou pozornost kolektivním faktům, sociálnímu a myšlenkovému rozvoji. Byl ovlivněn sociologií a psychologií. Jeho hlavním dílem jsou dvě monografie, myšlenkově velmi úzce spojené: *Obrozené vlastenectví a nacionalismus* a *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeného lidu*. V těchto dílech se zabývá národem jako takovým, vyslovuje teorii, že lid postupně vstupoval do jakési obrodné fáze a stal se konstitutivním prvkem novodobého českého národa, vykládá vztah lidu k politice, náboženství a kultuře, hodnotí ho z mnoha různých hledisek, pokoušel se popsat sociálně politický a myšlenkový pochod, který je časově a místně diferenciován a dynamizován a vede k vytvoření sociální skladby národa, k novému politickému uspořádání státu a hospodářskému myšlení. Jeho hlavními ruralistickými díly byly *Cesta selského lidu k svobodě*, *Mlázovice v Podkrkonoší* a *Generace brázdy*.

¹¹ Tamtéž, s. 209 – 222, 241 – 250.

Británie.¹²

Poslední část knihy věnuje Polišenský zhroucení komunistického režimu a pádu berlínské zdi. Zde se projevil jako realista, který své historické zkušenosti se znalostí epoch dějin téměř dokonale využítkoval v briskním odhadu nezvratitelného vývoje, který byl hnán kupředu mezinárodními okolnostmi a různými faktory, podobně jako třeba v době třicetileté války nebo po napoleonských válkách, kdy se měnila mapa Evropy.¹³

---

¹² Tamtéž, s. 252 – 308.

¹³ Tamtéž, s. 320 – 332.

III. Ústřední teze Bílé Hory u Josefa Polišenského

Josef Polišenský se ve své práci, kterou věnoval bělohorské problematice, věnuje sledování krize ve vývoji různě propletených vztahů. Ať už se jedná o politické a náboženské vztahy uvnitř českého soustátí, tak v oblasti mezinárodního dění.¹⁴

Bělohorská problematika se mu jeví zpočátku jako oblast národních dějin, která přirozeně rozrostla na celý evropský kontinent. Byli to Češi (potažmo stavové), kteří pochopili nutnost propagace svého protihabsburského zápasu, hnutí odporu a také tak činili. Bohužel však stavové podcenili argumentační hlediska své Apologie a tak význam byl tímto značně umenšen. Pozitivní roli hrály spíše podle Polišenského vzájemné sympatie než jenom programové shody. Zde je třeba zmínit podporu stavů ze strany katolického panovníka Karla Emanuela Savojského.¹⁵

Dalším důležitým momentem je pro Polišenského rok 1619, kdy umírá císař Matyáš. Moci se v rakouských dědičných zemích ujímá Ferdinand II.. Paradoxem pro Polišenského je, že Ferdinand II. byl stejnými stavy přijat před povstáním za čekance na český trůn, a nyní veřejně svého právoplatného panovníka odmítli.¹⁶

Rozpory a tedy pokračování tzv. krizovosti dějin pokračují i při hledání nového panovníka. Místo, aby stavy našli jednotný postoj, vznikají zde dvě frakce. Ty byly ovládnuty svými nekompromisními předáky. Jáchym Ondřej Šlik podporuje Jana Jiřího Saského a druhý, který vede sebevědomý a ctižádostivý Václav Vilém z Roupova prosazuje Fridricha Falckého. Tento politický boj přivedl na trůn slabšího Fridricha Falckého, protože stavové nesprávně usuzovali, že Fridrichova žena Alžběta Stuartovna získá podporu anglického krále Jakuba I. pro odbojovou věc. Bohužel dle Polišenského se stavové proklatě mýlili a jen rok jim stačil, aby uviděli cíl svého snažení. Polišenský tvrdí ale, že vinu na špatném stavu českého království nesli spíše stavové sami. Chyběla jim odhodlanost husitských předků a nezištnost v boji. Kritiku Polišenský obrací i k tomu, že města byla do odboje zapojena spíše jako „pokladna“ než jako suverénní politický činitel. V tomto ohledu kalkulace odporu selhaly na plné čáře. Jakub I. stavovské povstání nikdy přímo

---

¹⁴ Za výchozí hlavní práci Polišenského zkoumání bělohorské problematiku pokládám jeho knihu, která nese název „Třicetiletá válka a evropské krize 17. století“, která vyšla v Praze roku 1970 a shrnuje poznatky z předešlých prací. Zde bych zmínil „Anglie a Bílá hora“ a „Nizozemská politika a Bílá hora“. Také se tato kniha stala základnou Polišenského bádání i v otázce života a díla Jana Amose Komenského a jeho přímému a bytostnému vztahu k Čechám doby bělohorské. Další část výzkumu byla věnována i Albrechtu z Valdštejna, který je také ve výše citované knize zachycen v nejdůležitějších pasážích a momentech. Srovnej: František Kavka, Bílá hora a české dějiny, Praha 2003; Josef Kollmann, Valdštejn a evropská politika 1625 – 1630, Praha 1999; Karel Stloukal, Bílá hora a Staroměstské náměstí, Praha 1921.

¹⁵ Josef Polišenský, Třicetiletá válka a evropské krize 17. století, Praha 1970, s. 102 – 112.

¹⁶ Tamtéž, s. 112.

nepodpořil. Důvodů měl dle Polišenského několik.¹⁷

Prvním důvodem byla nedůvěra v moc stavů. Sám se pokládal za absolutistického a dalo by se říci osvíceného panovníka. Dále nebyl přílišným zastáncem parlamentarismu. Roli v tom samozřejmě hrálo i prostředí, ze kterého vzešel (presbyteriánské Skotsko). Sám také kolem sebe vytvořil novou šlechtu. Jeho oblíbencem se stal vévoda z Buckinghamu, který se staral i o zahraniční politiku a dobře dokázal udržovat plodné vztahy se Španěly. K české otázce měl tedy spíše daleko a král Buckinghamových rad naslouchal.¹⁸

Dalším důvodem byla snaha udržovat vyváženou zahraniční politiku. Král Jakub se chtěl stát jakýmsi arbitrem mezi válčícími stranami. Jeho urputná snaha mírotvorce neznala mezí. Tímto si získal značně nepřátele mezi svými poddanými. Dá se říci, že tento rozpor mezi králem a národem vyvrcholil za jeho syna Karla I., který v občanské válce podlehl. Děti Jakuba I. měly uzavřít dynastický sňatek jak s Falckou stranou tak Španěly.¹⁹

Posledním a možná nejvýznamnějším důvodem byla pro Jakuba I. nedotknutelnost královské osoby. Neuznával už z principu odpor stavů nebo označení panovníka za tyrana. Byl tedy přímo proti monarchomachistické ideji a tedy i kalvínskému náboženství v této radikální podobě.²⁰

Pro Polišenského je důležité i sociální zázemí stavovského povstání. Původně byla česká revolta záležitost pouze panského stavu. Později, když bylo jisto, že sami nezvládnou nákladné vedlejší války, snažili se stavové přesvědčit měšťský stav pro finanční podporu jejich odboje. Na druhou stranu nesvolali „zemskou hotovost“ a dokonce odmítli spolupracovat se stavy nižšími, natož potom s nevolníky. Dle Polišenského promárnili historickou šanci připomenout úspěchy a hrdinství husitského období. Jejich obavy však je možno vysledovat v očekávání, že by se odboj nezvrhl v nekontrolovatelnou občanskou válku a nechtěli se dělit o případné úspěchy. Plně se spolehli na žoldnéřské vojsko, leč právě platební morálka nebyla příliš idylická. Po bitvě na Bílé Hoře vojsko katolické Ligy našlo v pražských sklepeních domů a paláců značné sumy peněz a pokladů. Toto velmi vypovídalo o ochotě investovat do války (respektive spíše neochotě). Například Thurn a Roupov se na stavovském povstání značně obohatili. Byla však i tací jako Albrecht Jan Smiřický, který povstání výrazně financoval. Řečeno slovy německého historika Golo Manna: „... pokud by vůbec někdo dokázal české stavovské povstání dovést k vítězství, byl by to Albrecht Jan Smiřický.“²¹

Dalším bodem Polišenského kritiky a hodnocení je připojení Moravy, Slezska a obou Lužic

---

¹⁷ Tamtéž, s. 130 – 134.

¹⁸ Tamtéž, s. 131.

¹⁹ Tamtéž, s. 132.

²⁰ Tamtéž, s. 134.

²¹ Tamtéž, s. 103 – 108.

k odboji. Morava zklamaná postupem Čechů v letech 1608-1609 dlouho pod vedení Karla staršího ze Žerotína zůstávala neutrální. Až po převratu roku 1619, kdy se ke Čechům připojili i Moravané, začala stavovská armáda slavit výrazné úspěchy (obléhání Vídně atd..).²²

Ferdinand II. byl samozřejmě rozhořčen stavovskou vzpourou, a tak, mezitím co se stavové opevňovali v Čechách, získává mnohé důležité spojence především Filipa III. a po jeho smrti v roce 1621 také Filipa IV. za Španělsko a Maxmiliána I. za Bavorsko a katolickou Ligu. Španělé vyslali na pomoc armádu z Bruselu, ta se spojila s císařskou armádou a armádou katolické Ligy pod vedením Johanna Tillyho. Mezitím španělský velvyslanec při vídeňském dvoře don Oñate přesvědčil protestantského kurfiřta Jana Jiřího, aby se dal na stranu císaře a nechal projít jeho armády přes Sasko a slíbil mu získání Lužice. Císařská armáda byla poslána přes Sasko na sever Čech proti armádě stavovské. Dle Polišenského zodpovědnost za tuto situaci nesli stavové, kteří podpořili Fridricha Falckého, rivala Jana Jiřího Saského.²³

I přes relativně dobré postavení stavovského vojska oproti invazi císařské armády při jednom z prvních střetů byli stavovští žoldnéři v osudné bitvě na Bílé Hoře po pouhých dvou hodinách boje poraženi. Když se tato zpráva donesla k Fridrichu Falckému, který zrovna pobýval v Praze za společnosti anglických vyslanců, tak utekl bez jakékoli snahy hájit Prahu do Vratislavi.²⁴

Definitivní konec stavovského povstání v Čechách znamenala poprava dvaceti sedmi českých pánů a veškerý další odboj probíhal ze zahraničí. Na území Německa se za zájmy Fridricha Falckého postavil především Kristián Brunšvický. Ale španělský generál Ambrosio Spinola vyhnal generála Mansfelda, Brunšvického spojence z Horní Falce a po mnoha dalších porážkách protestantských vojsk byla 12. dubna 1621 sepsána dohoda, na základě které byla rozpuštěna protestantská Unie a roku 1622 Fridrich přenechal katolíkům Falc a s Mansfeldem a Kristiánem se stáhli do Nizozemí.²⁵

Kristián odjel pomáhat příbuzným do Dolního Saska proti Tillymu. V návaznosti na to byl potlačen protestantský odpor v Rakousku a jižním Německu. Poté Tilly na hlavu porazil Kristiána, který se po zjištění, že bez Mansfeldovi pomoci se neobejde, začal stahovat zpět do Nizozemí. Kristián v bitvě, jen několik kilometrů od hranic spřáteleného Nizozemí, přišel o čtyři pětiny armády a Tilly si podrobil vzpurné Dolní Sasko a Vestfálsko. Bavorský vévoda Maxmilián I. obdržel jako odměnu za své služby Horní Falc a hodnost kurfiřta od svého vyobcovaného bratrance Fridricha V. zbaveného této funkce 23. února 1623. Fridrich bez území a titulu začal cestovat a přesvědčovat protestantské země pro boj za svoji věc, nejprve Nizozemí, které bojovalo proti

---

²² Tamtéž, s. 109, 110.

²³ Tamtéž, s. 111, 112, 127.

²⁴ Tamtéž, s. 115.

²⁵ Tamtéž, s. 136.

Španělům v tzv. Osmdesátileté válce, dále Dánsko a Švédsko. Tímto skončila část války, která probíhala v pouze v rámci Svaté říše za pomoci Španělska, nazývaná česká od roku 1618 do 1620 a do roku 1623 falcká. Původně jen regionální konflikt se velmi rychle rozšířil.²⁶

---

²⁶ Tamtéž, s. 166, 167.

IV. Česká historiografie o Bílé Hoře

Spor o smysl českých dějin a Zdeněk Nejedlý

České moderní dějepisectví se otázkou české státnosti a národní existence začalo v moderní době zabývat v kontextu tzv. sporu o smysl českých dějin. Tento klíčový spor, v němž šlo i o otázky zásadních principů objektivní vědecké práce a důležité historické mezníky českých dějin, jak známo byl v počátku veden mezi historikem Josefem Pekařem a filozofem Tomášem G. Masarykem. Na stranu Masarykovu se paradoxně připojil jako tehdy mladý začínající historik Zdeněk Nejedlý. Původní sympatie Nejedlého k Masarykovým idejím se zakládaly na oslavném hodnocení husitského hnutí. Teprve další období onoho sporu dala vykristalizovat i problémům reflexe mladšího časového pásma českých dějin. Masarykovi šlo v jádře o tzv. českou otázku, otázku bytostné existence českého národa a státu v epochách dějin. Tento nový předěl v konstelaci vnímání přirozeně vyústil v zájem o novější dějiny a tehdejší historické paměti bližší, totiž pobělohorské období. A byl to Masarykův okruh, do něhož patřil toho času i Nejedlý, který nedlouho po vzniku svobodné republiky, publikuje odbornou studii s výstižným názvem „Bílá Hora, Habsburg a český národ“.²⁷

Ve výše uvedeném díle si Nejedlý všímá roku 1526 jako zlomového roku v české státnosti. Habsburská vláda získává postupně charakter centralizace, kdy vše je podřízenou dynastickým sobeckým zájmům a Praha přestává být s výjimkou doby rudolfínské centrem monarchie. Důvodem je dle Nejedlého skutečnost, že Vídeň je politicky manipulovatelná narozdíl od hrdé Prahy. Český stát se má v budoucnosti stát pouhou provincií státu rakouského a primát má získat katolická církev. Toto přirozeně vyústí v konflikt s českým humanistickým a toleratním prostředím. Nejedlý se odvolává na éru husitství a „republikánské ústrojí společnosti“ a zároveň hodnotí vysoko přirozenou autoritu krále Jiřího z Poděbrad.²⁸

Jako jedinou možnost řešení krize vidí revoluci, násilné odstranění dynastie. Současně s tím poukazuje na zhoubnou hodnotu tzv. španělské despotie a dále píše: „... španělská inkvizice jest vyvrcholením tohoto sbratření Habsburků s katolicismem...“ a „... španělský despota stává se jakýmsi ideálem dobrého katolického knížete...“ Důležitou protireformační sílu shledává v jezuitském řádu – obdobně jako později mezi jinými právě Polišenský. Nepokoje na dvoře Rudolfa II. Nejedlý pokládá za katalyzátor událostí, které spěly k vydání slavného Majestátu na

²⁷ Srovnej: Miloš Havelka, Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938, Praha 1995.

²⁸ Zdeněk Nejedlý, Bílá Hora, Habsburg a český národ, Praha 1920, s. 8 -10.

náboženskou svobodu z roku 1609. Krize vypukla po zvolení Ferdinanda II. českým císařem a v tomto kontextu Nejedlý důrazně poznamenává, že revoluce 1618 byla neodvratná a císaře Matyáše spolu s Ferdinandem II. označuje za podněcovatele násilí a v důsledku vlastně strůjce povstání samotného. Polišenský naopak toto stanovisko nezastává. Dle této úvahy by se defenestrace stávala už jen pouhým symptomem radikalizace stavovského odporu.²⁹

Pokud se potom týče neodvratných příčin porážky vzbouřených stavů, Nejedlý tvrdí, že jejich hlavními faktory byly především: nedostatek aktivních spojenců, selhání solidarity saského kurfiřta příslušícího k protestantskému táboru a neposledně opomenutí neprivilegovaných, ba i nejnižších společenských vrstev pro účast v boji. Neúčast širokých vrstev si Nejedlý vysvětluje „myšlenkovým zjetím českých vůdců“ a jejich postojem k profesionální armádě. Hlavními nedostatky organizace povstání rozuměl absenci skutečně celospolečenského étosu, podobně jako tomu bylo za husiství. Řečeno spolu s Nejedlým, bylo by pofiderní hovořit o národní revoluci. Na straně poddaných bojovná snaha sice prý existovala, což dokládá poznatkem o postoji moravských sedláků. Ovšem za daných podmínek případné začlenění těchto společenských složek pro bojovou pohotovost by předpokládalo formaci řádného žoldnéřského vojska, k čemuž se ovšem nedostávalo patřičné společenské soudržnosti, „mravních sil“. Další zápor shledává Nejedlý ve lpanění vůdců povstání na monarchickém systému, za plánu pouhé výměny dynastie na trůně. Nenavázalo se na husitské ideály. Samotná volba nezkušeného Fridricha Falckého podle Nejedlého přitížila českým stavům. Strategické řízení bělohorské bitvy vykazovalo mnohé závady, kterým se bylo možno vyvarovat.³⁰

Dále Nejedlý hodnotí porážku českého stavovského povstání coby důsledek vnitřní slabosti a nevyužití „pravých sil národních“. Cituji: „... na Bílé Hoře nebyla vlastně poražena česká, husitská myšlenka svobody a mravnosti, nýbrž daleko spíše to, co v nás po stoletém panování Habsburků bylo nečeského: nelidovost, privilegovanost, monarchismus... V lidu žil původní český duch dále, třeba utlačen, udupán...“³¹

Nejedlý označuje období bezprostředně po roce 1620 za čas podvodů, které měly cíle zlikvidovat zbytky povstání a jeho vůdce. Hovoří o sobectví Habsburků a jejich jiných nectnostech. Kritizuje osobnost císařského místodržícího Karla z Lichtenštejna, který vládl podle své vůle docela mimo zákon (měnové konsorcium, kalada), a jeho společníka Albrechta z Valdštejna a pozdějšího jeho vévodského dvora. Dalším terčem kritiky stojí kultovní propaganda katolické církve, počínaje až ironizovanou adorací Panny Marie Vítězné, kterou se dle jeho názoru projevovala plánovitá

---

²⁹ Tamtéž, s. 11 – 17.

³⁰ Tamtéž, s. 17 – 28.

³¹ Tamtéž, s. 29.

snaha podlomit náboženské přesvědčení většiny českého národa.³²

V otázce nového státoprávního uspořádání se Nejedlý zamýšlí nad situací po vydání Obnoveného zřízení zemského. Ustanovený panovnický absolutismus pojistil svůj nástup konfiskacemi, popravami a vyvolal vlnu nuceného exilu. Dané mantinely omezily, přímo decimovaly národní charakter stavu šlechty.³³

Nejedlý se ztotožňuje s představou katolické protireformace jakožto epochy veskrze úpadkové, nežádoucím způsobem kolektivizující svobodný názorový rozvoj lidského jedince. Osamocenou světlou stránkou církví zprostředkované religiozity mu připadala lidovost oficiálních slavností a obyčejů.³⁴

Závěrem je připojen soud ve smyslu, že „... povstání roku 1618, jak ukázala potom třicetiletá válka, znamenalo mimo jiné i první signál k velkému boji světa německo-protestantského proti moci habsbursko-španělsko-katolické...“. Kniha vyznívá tvrzením o potřebě historického odčinění křivd Bílé hory.³⁵

Vidění Bílé Hory očima Josefa Pekaře

Existují dvě zásadní práce z pera velkého meziválečného konzervativního historika Josefa Pekaře, které postihují problematiku doby bělohorské. První z nich je samostatná tvůrčí práce „Bílá Hora“ a druhá je stať v níže citované Pekařově středoškolské učebnici.

Kniha Josefa Pekaře o Bílé Hoře pojímá otázku bělohorskou v několika aspektech. Prvním je karolinský sjezd českých protestantských stavů. Ten vycházel z Majestátu a Porovnání. Evangeličtí stavové se mohli sejít i bez svolení krále. Tento květnový sjezd byl králem Matyášem zakázán. Pekař toto hodnotí za královu chybu. Důvodem této chyby bylo to, že král zakázal něco, co bylo zákonem z roku 1609 dovoleno. Pekař usuzuje, že panovnickovo tvrdé vymezení způsobilo vyostření situace. Podle mého úsudku byla situace již dávno těžko udržitelná. Krize započala již při broumovské a hrobské kauze, kdy byly nově postavené kostely buď zbořeny či zavřeny. Jednání krále, který zakázal sněm stavů, přililo jen olej do ohně. I přes zákaz se sjezd svolaný na 21. května sešel. Královu vinu viděli stavové především v otázce jeho špatných rádců – Slavata a Martinic. Na oba katolické ministry se hněv stavů obrátil. Jejich zodpovědnost však je těžko hodnotit. Nekonaly by přece něco, co by nebylo v intencích habsburské politiky. Je ale možno říci, že svůj vliv

---

³² Tamtéž, s. 31 – 33.

³³ Tamtéž, s. 35 – 38.

³⁴ Tamtéž, s. 39.

³⁵ Tamtéž, s. 49, 55. Ve stejných intencích rozvíjí svůj výklad systémově i Josef Pekař.

promítali i do zemské politiky. Otázka jejich vlastní angažovanosti je na místě. Ještě více to platí pro Viléma Slavatu, který byl původně český bratr a poté se stal katolickým konvertitou a náboženským fanatikem.³⁶

Defenestrace, která proběhla dne 23. května 1618, podle Pekaře způsobila nezvratitelný počátek válečného konfliktu. Za situace, kdyby vídeňský dvůr a stavové měli příležitost si sporné záležitosti v klidu vyjasnit, byla by možnost nějaké třeba i zprostředkovací dohody. Stavovským radikálem byl hrabě Jindřich Matyášek z Thurnu, který byl ostatně také členem zemské vlády.³⁷

V Apologii stavové zdůraznili, že nechtějí učinit nic proti císaři, za jehož věrné a poslušné poddané se považují. Podle Pekaře to byl právě Thurn, který aktivně posunoval postoj stavů k císaři na krajní mez. Zvolení vlády třiceti direktorů a svolání zemské hotovosti situaci příliš neuklidnilo.³⁸

Již roku 1617 po korunovaci Ferdinanda II. za budoucího českého krále se odehrála jedna zajímavá epizoda. Vilém Slavata hned po tomto korunování dal Ferdinandovi II. najevo, že neschvaluje, že se nový král zavázal v korunovačním reversu zachovávat také Majestát.³⁹

Otázku politického národa vidí Pekař v kontextu tehdejší doby. Politickým národem byla prakticky jen šlechta a královská města jako právní subjekty. Poddaní byli závislí na rozhodování vůdců země. Zajímavý byl postoj představitele evangelických stavů hornorakouských Jiřího Tchernembla. Ten tvrdil, že osvobození sedláka může přinést do státní pokladny více peněz z daní.

Touto otázkou se zabývali již osobnosti českého kulturní sféry již od dob husitství (Jan Hus, Petr Chelčický či později např. Jan Blahoslav).⁴⁰

Počínání zástupců Moravy je možno vidět v perspektivě vzájemné rivality s Čechy, která způsobovala různé animozity. Roku 1608 vstoupila Morava do konfederace s Matyášem Habsburským. Cílem bylo přimět Rudolfa II. k rezignaci. Čeští stavové však Žerotínovu nabídku odmítli a zachovali věrnost císaři. O deset let později Morava pod Žerotínovým vedením vyhlásila možná i v reakci na události tehdejší vládní krize neutralitu a jejím územím prakticky procházeli i příslušníci nepřátelské císařské armády.⁴¹

Pekař dodává, že byly silné sympatie k českému stavovskému povstání ze strany českých Němců a tvrdí, že česká politická scéna byla značně poněmčená. Otázkou však je, zda-li se jedná o jazykové poněmčení či politické. Domnívám se, že v rámci tzv. zemského příslušenství a držby inkolátu i německá šlechta Zemí koruny české musela hovořit na zemském sněmu česky a svůj vztah k zemi byl motivován více nábožensky než národně politicky. Např. hrabě Jindřich Matyáš

---

³⁶ Josef Pekař, *Bílá Hora: Její příčiny i následky*, Praha 1921, s. 8 – 10.

³⁷ Tamtéž, s. 10 – 14.

³⁸ Tamtéž, s. 14.

³⁹ Tamtéž, s. 15.

⁴⁰ Tamtéž, s. 17 – 21.

⁴¹ Tamtéž, s. 20 – 22.

z Thurnu, jehož rodná řeč byla němčina, dobře ovládal češtinu i jiné jazyky. Bylo to ostatně také dáno kosmopolitním charakterem doby. Rod Šliků byl také z německého jazykové prostředí. Jejich zápal pro českou věc byl však nepopiratelný. Dalo by se říci (s tím souhlasím s Pekařem), že nejvlivnější vůdci českého stavovského povstání byli Němci. Jejich boj spočíval v obraně stavovských svobod a protestantského náboženství. I někteří umírnění katolíci souhlasili s požadavky českého povstání. Obávali se totiž snížení politického významu zemského sněmu a svého vlivu. Jednalo se zvláště o příslušníky nižšího šlechtického stavu, kteří byli hospodářskou konjunkturou přelomu šestnáctého a sedmnáctého století silně ovlivněni a nedokázali se plně uplatnit. Dostávali se také do větší hmotné závislosti na dvoru a v důsledku nepříznivých vlivů vstupovali do armády či někteří synové rytířských rodin i do církevních služeb či upadali do bezvýznamnosti. Role feudálních velkostatků na přelomu století velice stoupla. Některé rytířského rody (např. Trčkové z Lípy) dokázali na změně hospodářských podmínek vydělat a povznést se mezi opravdové feudály a v mnohém překročit majetkové držby i příslušníky starých panských rodů (např. Valdštejnů či Pernštejnů).⁴²

Pekařovo tvrzení o provázanosti luterství s germanizací vidím zcela logické. Ovšem s myšlenkou, že na Bílé Hoře zvítězila idea románská nad germánskou, nemohu zcela souhlasit. Za doby panování habsburské dynastie na přelomu sedmnáctého a osmnáctého století se začaly projevovat rysy germanizační. Toto byla završeno i v období osvíceného absolutismu. Je však známo, že dvůr Fridricha Falckého hovořil výrazně německy, ale také francouzsky. Většina německé šlechty byla luteránská. Vybojování Majestátu bylo přínosné nejen pro Jednotu bratrskou, ale i pro německé luterány. Tento vztah však v době povstání získal jisté trhliny. Zvláště to platilo pro dobu, kdy čeští stavové hledali nového krále a obraceli se nejen na Fridricha Falckého (kalvinistu), ale i na Jana Jiřího Saského (luterána).⁴³

Je ovšem pravdou, že kalvinismus byl více kosmopolitní a směřoval duchovně do Francie. Katolictví české tíhlo více k hispanizaci. I pro tento politicko kulturní svět platila jistá míra kosmopolitismu. Celá společnost byla atomizována. Nové humanistické myšlení zdůrazňovalo zásady silného individualismu a v éře manýrismu se duchovně prolínalo s mysticismem. Mysticismus našel svoji duchovní podpěru v době pobělohorské. Zde bych zmínil jezuitský řád a jejich myslitele Bohuslava Balbína.⁴⁴

Otázku vítězství na Bílé Hoře klade Pekař na stranu Maxmiliána Bavorského. On měl být původcem vítězství, nikoliv Ferdinand II.. Vítězný duch románský zde završil své působení.

---

⁴² Tamtéž, s. 26 – 36.

⁴³ Tamtéž, s. 36 – 45.

⁴⁴ Tamtéž, s. 65 – 74.

Pravdou je, že Maxmiliánova armáda byla dobře placená a disciplinovaná. Vynikala nad stavovskou i císařskou armádu. Výjimkou v císařské armádě byl pluk Albrechta z Valdštejna a ve stavovské Hohenlohův pluk.⁴⁵

Otázka financí hrála velikou roli v budování armád, které byla žoldnéřského typu. Platby vojákům se děly prostřednictvím plukovníků, kteří peníze přerozdělovali a velkou část si ponechali. Podle armádních statistik využívali velitelé původní počty jednotek a tak zbytek peněz za chybějící vojáky si pro sebe ponechávali. Neexistovala přesná kontrola, pouze při nastoupeních.⁴⁶

Pekař se zabývá otázkou působení Jana Amose Komenského za válečného běsnění. Byla to skutečně osobnost, která nad své současníky vynikala a byla v pozdější době označována za pokrokovou.⁴⁷

Porážka bělohorská zanechala v českých dějinách znatelnou stopu, která se zapsala do mravního podvědomí českého národa. Pekař dále nastiňuje vztah mezi Bílou horou a jejím odčiněním 28. října. Tvůrci československého svobodného státu spatřovali v národní demokratické revoluci roku 1918 konec třistaleté poroby habsburské. Samostatnost českého státu byla obnovena. V jisté míře však kontinuita nebyla navázána. Státní zřízení bylo republikánské. I území státu bylo jiné. Slezsko a Lužice v původním stavu před Bílou horou nebylo nikdy obnoveno.⁴⁸

Je paradoxní, že opozice proti královým žádostem na sněmu se po Bílé Hoře odvážili již jen duchovní členové sněmu. Česká šlechta se již do značné míry odcizila.

Fridrich Falcký byl velmi mladý panovník, který se nechal příliš odvádět od politických záležitostí a byl ovládán skupinou stavovských předáků. Myslím si, že zásada slabý král – slabá vláda se v tomto bodě bohužel naplnila. Koncepce české stavovské a poté královské vlády nebylo propracována do potřebných detailů. Král byl ovlivňován různými politickými proudy a zájmy, které mohly být i protichůdné. Země se nevyprostila ze stavovské anarchie, které zneužívali někteří jednotlivci. Poté, co zemřel Albrecht Jan Smiřický, se konsolidace udržovala velice uměle. Ani volba Fridricha Falckého nezahladila parciální zájmy. Zvláštní bylo, že Fridricha poté podporovali stoupenci Jana Jiřího Saského, kteří byli příslušníky luteránské církve.⁴⁹

Česká válka byla bojem o svobodu náboženství a svobodu svědomí. Její význam je proto celoevropský. Nepřátelé Habsburků však na pomoc nepřispěli v dostatečném a silném množství. Jejich vůle angažovat se v českém stavovském povstání (s výjimkou Nizozemí) byla velmi malá. Výsledky vestfálského míru potvrzují tvrzení, že jejich národním zájmem byl územní zisk a konec

---

⁴⁵ Tamtéž, s. 77 – 82.

⁴⁶ Tamtéž, s. 45 – 46.

⁴⁷ Tamtéž, s. 91, 92.

⁴⁸ Tamtéž, s. 157 – 159.

⁴⁹ Tamtéž, s. 69 – 72.

expanzivních plánů Habsburků. Proto také proti katolické habsburské říši stála katolická Francie.⁵⁰

Bílá Hora způsobila obrovskou vlnu emigrace. Odcházelo mnoho příslušníků starých českých šlechtických rodů, mnoho měšťanů a zástupce české inteligence. Český stát a národ ztratil pevné a charakterní vůdce a mravní vzory. Tyto rány se nepodařilo nadlouho zhojit. Pro ty, kteří museli či chtěli zůstat, následovala vlna násilné konverze ke katolictví. Někteří tuto konverzi předstírali a zůstali tajnými evangelíky. Většinou se toto dělo tak po tři čtyři generace. Společnost doby barokní silně ovlivňovala myšlení lidí. Šlo tu o jistou psychologizaci třeba i kulturními vlivy a duchovnem doby. Odtud Pekař užívá pojmu duch doby, který determinuje každého jednotlivce.⁵¹

Zajímavé je srovnání českých povstalých stavů s hrdinstvím husitských bojovníků. Husité měli více nepřátel (např. ve formě křížových výprav) a dokázali spolehnutím pouze na sebe sama zvítězit. Zatímco stavy spoléhali na cizí žoldněřskou pomoc, což se jim vymstilo. Jejich riskování s neplacením řádného žoldu jejich situaci ještě ztížilo. Vojsko nemělo poté žádnou osobní motivaci. Možná měli využít domácí vojska ve formě dobrovolníků z řad poddaných, které by motivovali zlepšením jejich postavení. Nejednota politického rozhodování narušovala řízení válečných operací. Válečný prostor byl po obsazení části Rakouska a rozdělení vojenských sborů příliš velký pro efektivní válčení.⁵²

Pobělohorská protireformace se zaměřila nejprve na nekatolické kazatele. Změna společenských poměrů byla kodifikována v Obnoveném zřízení zemském z roku 1627. Jediným přípustným náboženstvím se stalo katolictví, rod habsburský měl dědičné právo na země koruny české, práva zemských sněmů byla prakticky omezena na schválení berní a formální potvrzení nástupců panovníka. Jen některým příslušníkům šlechtických rodů bylo dovoleno užívat své protestantské náboženství (Magdaléna Trčková z Lobkovic). Jednota bratrská byla zapovězena. O něco přijatelnější byla situaci v Uhrách, kam se na čas uchýlili příslušníci Jednoty.⁵³

Celý akt potrestání „českých rebelantů“ byl završen 21. června 1621, kdy bylo popraveno 27 českých pánů. Mezi popravenými byl z propagandistických důvodů i jeden katolík (Diviš Černín z Chudenic).⁵⁴

Ihned po zjištění, že situace se stala po prohrané bitvě na Bílé Hoře neudržitelnou, opouští král se svým dvorem Prahu a míří do Slezska. Zde nějakou dobu odpor ještě pokračuje. Po dobu dvacátých let boj proti Habsburkům vedou ve formě povstání odbojní Valaši. Následky pro

---

⁵⁰ Tamtéž, s. 38 – 48.

⁵¹ Tamtéž, s. 75 – 86, 94 – 96.

⁵² Tamtéž, s. 23 – 37, 40 – 43.

⁵³ Tamtéž, s. 75 – 92.

⁵⁴ Tamtéž, s. 93.

povstalce však byly katastrofální.⁵⁵

Dva roky po Bílé Hoře byla Karlova univerzita odevzdána do rukou jezuitů. To všechno se podepsalo na změně kulturního ovzduší země. Výjimkou byl zde jen okruh kolem Bohuslava Balbína.⁵⁶

Počínání mincovního konsorcia (členem byl i Valdštejn) dostalo zemi do kalády a způsobilo nenapravitelné hospodářské škody, na nichž jen vydělali de facto jen členové tohoto konsorcia. Prodělečným byl i císař, který za „dlouhou minci“ nevýhodně odprodal část zabavených konfiskátů.

Výhodný prodej konfiskátů přivedl do země cizí šlechtu. Do roku 1634 byla držba statků v Čechách výrazně v rukou české šlechty (Valdštejn a Trčkové z Lípy). Následující druhá vlna konfiskací dala velkou část české půdy prakticky jen do rukou šlechty cizí. Pekař užívá přirovnání: „ožebračení středních vrstev národa“.⁵⁷

Ještě jednou se část emigrantů do Čech navrátila. Bylo to roku 1631, kdy saské vojsko obsadilo severovýchodní Čechy a Prahu. Pekař poznamenává, že to byla však jen epizoda.

Pekařova koncepce českých bělohorských dějin zachycená ve středoškolské učebnici spočívá ve výkladu české předbělohorské společnosti. Tato společnost byla podle Josefa Pekaře velice rozrůzněná. Její hospodářské, sociální, politické a náboženské zájmy se velice lišily od specifických skupin. Ve sféře hospodářské šlo především o pokles hodnoty měny, přechod na modernizované feudální velkostatky, zvýšení významu renty a úvěrové a cenové politiky. Silný potenciál měst byl postižen neúspěšným povstáním roku 1547, jehož porážka tíživě dolehla především na města. Docházelo k hospodářskému postižení majetků rytířských a vladyckých rodů. Příslušníci nižší šlechty si museli hledat obživu u dvora, v armádě či případně v církevních službách. Existovaly však i rytířské rody, které se aktivním podílem na obchodu povznesly na sociální špičku. S výjimkou měst byl stavovský systém neporušen.⁵⁸

V oblasti náboženské docházelo k tomu, že příslušníci jednoho rodu mohli být jiného vyznání. Po roce 1600 docházelo k posílení katolických konverzí příslušníků významných šlechtických rodů. Pevnost českého protestantského tábora prakticky neexistovala. Luteráni měli blíže ke staroutravkistům a katolíkům. Jejich vzájemná rivalita s příslušníky kalvínského vyznání otupovala sílu, která mohla být lépe využita v budoucím zápase o národní budoucnost. Těchto

---

⁵⁵ Tamtéž, s. 116 – 118.

⁵⁶ Tamtéž, s. 102 – 111.

⁵⁷ Tamtéž, s. 97, 98.

⁵⁸ Josef Pekař, *Dějiny československé*, Praha 1921, s. 80 – 83. Není cílem zde zkoumat práce Pekařových pokračovatelů, zejména Zdeňka Kalisty. Z mladších současníků se vesměs ztotožňoval s Pekařovými postuláty kupříkladu Jaroslav Prokeš, který ve své knize „Bílá Hora“ rozvíjí Pekařův výzkum bělohorské společnosti a nešťastnou roli vzbouřených českých stavů.

rozporů a vzájemných třenic využíval císař a v pozdější době dvorská kamarila a tzv. Španělé (osoby kolem nejvyššího kancléře Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic).⁵⁹

Dále Pekař nastiňuje otázku legitimity českého stavovského povstání. Čeští stavové se snažili defenestraci potrestat podle starodávného zvyku nehodné politické zástupce císaře – místodržící. Akt neměl být chápán jako útok na panovníka. Stavovský ráz odporu zdůrazňovali zapojením i katolických příslušníků stavovské obce, jejichž význam byl však nevýrazný. Tohoto hlediska využil okruh kolem panovníka k označení odporu za rebelii proti domu habsburskému.⁶⁰

Roku 1619 direktorium rozhodlo o volbě nového panovníka po sesazení Ferdinanda II. Volbu Fridricha Falckého hodnotí jako politický úspěch jednoty bratrské. Náboženské hledisko spolenectví dalo do pozadí rozpory národnostní (především mezi Čechy a Němci). Dle Pekaře zdrženlivost Anglie přivedla i neochotu nizozemských států. Toto způsobilo nepřátelství kurfiřta saského.⁶¹

Diplomatická situace českého království se dostala do krize poté co výrazně posílil tábor císaře Ferdinanda II.. Význam bělohorského císařova vítězství spočíval v králově rychlém útěku a bezprostřední kapitulaci Čechů. Výrazně posílila idea katolické mnohonárodnostní monarchie domu rakouského. Porážka bělohorská zasáhla především Čechy a Moravu. Změnila se tvář celé země (příchod cizí šlechty, upevnění moci katolické církve, konfiskace, emigrace). České země byly vydány napospas plnění a tvrdé ruky protireformace.⁶²

Vydání tzv. Obnoveného zřízení zemského změnilo ústavní život české koruny. Pravomoc sněmů byla omezena (nejvíce byl postižen městský stav). Formálně zůstala neporušena státoprávní samostatnost českého státu. Územní celistvost českého státu byla narušena ztrátou Horní a Dolní Lužice. Vestfálský mír potvrdil a zakonzervoval situaci českého státu.⁶³

Badatelský přínos Františka Hrubého

Ve dvacátých letech 20. století u příležitosti vzpomínky bitvy na Bílé Hoře český historik František Hrubý se na půdě Československého časopisu historického věnoval problematice bělohorských dokumentů a ediční činnosti. Mezi nejdůležitější studie patří „Nové příspěvky k historii bitvy na Bílé hoře“ z roku 1921 a o čtyři roky později publikuje odbornou stat'

---

⁵⁹ Tamtéž, s. 83.

⁶⁰ Tamtéž, s. 84.

⁶¹ Tamtéž, s. 85, 86.

⁶² Tamtéž, s. 87, 88.

⁶³ Tamtéž, s. 89.

s příznačným názvem „Nové dokumenty bělohorské“.

V článku „Nové příspěvky k historii bitvy na Bílé hoře“ cituje pokračovatele Františka Palackého Antonína Gindelyho a jeho „Dějiny českého povstání“. Gindelyho vědecké dílo považuje za výchozí materiál k hlubšímu prozkoumání bělohorské doby. Hlavním citovaným pramenem je Hrubému obranný spis z roku 1621 sestavený hrabětem Jiřím z Náchoda, shodou okolností zetěm Karla st. ze Žerotína, který jej pokládal za politického přeběhlíka (a příkré morální hodnocení svého okolí, mimo jiné Albrechta z Valdštejna, bylo pro něj ostatně příznačné). Zásadním závěrem této studie je myšlenka, že osudný výsledek bitvy na Bílé Hoře „nemusel věc povstání zničit nadobro“.⁶⁴

František Hrubý ve svém archivním bádání pokračoval a roku 1925 publikoval opět v Československém časopise historickém novou studii s názvem „Nové dokumenty bělohorské“. Mezi hlavní dokumenty patří písemná pozůstalost kardinála Františka Dietrichštejna, po léta umístěná na mikulovském zámku. Hrubý zde v článku cituje obsáhlý dopis Karla st. ze Žerotína z 10. července 1621, ve které pisatel žádá o milost pro vězně. Dále zmiňuje pozůstalost nejvyššího kancléře českého Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic, ve které je uložen list Ladislava Vlena ze Žerotína, který je datovaný 31. prosince 1620 a psaný moravským stavům do Brna. Dalším materiálem je dopis Karla st. ze Žerotína z 10. července 1621, ve kterém Žerotín uznává vinu vzbouřených stavů a žádá milost. Hrubý uznává velikost osobnosti Žerotínovy už od jeho boje proti protireformačnímu úsilí Rudolfa II. a činnosti pro obranu starých svobod. Hrubý si všímá kritiky Žerotínova okolí pro jeho ústupnost a taktiku. Žerotín nedocenil významu zajištění náboženské svobody královským městům.⁶⁵

Dále Hrubý poznamenává, že vynucený Žerotínův ústup z hejtmanského úřadu nešel pozornosti ani v zahraničních politických kruzích. Následovala okamžitá reakce Jana Jiřího Krnovského, jednoho z důvěrníků protestantské Unie, jež byl autorem situační zprávy o Žerotínových aktivitách a zároveň i varováním před obávaným Ferdinandem II. Hrubý tutu událost z roku 1615 označuje za nástup rekatolizace. Z dalších dokumentů je patrné, že zpráva o osudném vyhození místodržících z Pražského hradu působila na Žerotína neobyčejně. Řečeno slovy Hrubého nechtěl konflikt a viděl v císařské politice čistou provokaci pro zničení stavů.⁶⁶

Na srpnovém moravském sněmu roku 1618 se Žerotín snažil, aby Moravané nabídli císaři ještě jednou své zprostředkování míru. Žerotín byl přesvědčován radikální Thurnovou skupinou,

⁶⁴ František Hrubý, Nové příspěvky k historii bitvy na Bílé hoře, Československý časopis historický 27, 1921, č. 3-4, s. 277 – 288.

⁶⁵ František Hrubý, Nové dokumenty bělohorské, Československý časopis historický 31, 1925, č. 3, s. 465 – 480.

⁶⁶ Tamtéž, s. 480 an.

aby se přidal na stranu vzbouřených českých stavů.⁶⁷

Dalším bodem zkoumání historika Hrubého je Žerotínovo hodnocení protestantské Unie. Písemné dokumenty jsou nám svědectvím, že Žerotín se o Unii vyjadřoval skepticky. Zdála se mu finančně i politicky slabá. Zásadně odmítal každé zatahování českých zemí do hrozícího konfliktu v Německu, ale dle jeho názoru nebyla situace pro válečné řešení výhodná. Žerotín si uvědomoval vážnost situace a hodnoty českého království. Citují: „...vésti však boj pro náboženství odmítal zásadně...“ Hrubý poukazuje na Žerotínovu příslušnost k Jednotě bratrské, která jevila určitý rys sektářství.⁶⁸

Pokus Kamila Krofta o novou syntézu dějin a Bílá Hora

Práce Kamila Krofta hodnotí situaci českého stavovského povstání jako promrhanou ztrátu významných úspěchů na poli diplomacie a vojenství, které česká strana dosáhla v letech 1618 až 1619. Zatímco počáteční úspěchy českých stavů byly výrazné (obléhání Vídně, budování armády, vyhnání jezuitů, vydání Apologie a Ústavy, vytvoření Konfederace), situace po zvolení Fridricha Falckého českým králem se velice rychle změnila. Proti Čechám se postavilo Sasko a naopak tábor císaře byl posílen novými spojenci (Sasko, Polsko, Španělsko). Českým výrazným spojencem byl jenom sedmihradský vévoda Gábor Bethlen. Kamil Krofta si všímá dvou konfiskačních vln (po roce 1620 a roce 1634). Druhá z nich výrazně posílila majetek cizí šlechty. Emigrace citelně a nenapravitelně zasáhla českou hospodářskou a intelektuální sféru.⁶⁹

Poddanská otázka znamenala pro Kroftu utužování nevolnictví a nucený přestup poddaných na katolictví. Obnovené zřízení zemské znamenalo ztrátu všech práv a svobod českého království. Český trůn se stal dědičným, role zemského sněmu ztratila citelně na významu a vlivu. Zemské úřady a soudy byly ve jmenovací kompetenci králově. Duchovní stav se stal prvním stavem zemským. Stav měšťský měl v nové době dohromady jen jeden hlas. Společenská situace se podle Krofta zhoršila postupným odcizováním se české šlechty. České měšťanstvo a jeho elity byly zdecimovány.⁷⁰

Období po Bílé Hoře nazývá Krofta počátkem absolutismu. Kroftova kritika vlády Ferdinanda II. směřuje proti ztrátě Obojí Lužice. České země upadaly do statutu habsburské provincie. Krofta si všímá i hospodářských důsledků bělohorské katastrofy (ohromné a stále

---

⁶⁷ Tamtéž, s. 490 an.

⁶⁸ Tamtéž, s. 498 an.

⁶⁹ Kamil Krofta, Malé dějiny československé, Praha 1946, s. 57, 58.

⁷⁰ Tamtéž, s. 59 – 62.

rostoucí daně). Německý jazyk získal v úředním styku rovné právo s českým (germanizace). Venkovský lid se stal jádrem českého národa a našel pochopení také i u vlasteneckého kněze Bohuslava Balbína.⁷¹

Kontextualizace Otakara Odložilíka Evropy a československých dějin ve vnímání fenoménu

Bílé Hory

Odložilíkův pohled na české stavovské povstání relativizuje české prohlášení, že akce nesměruje proti panovníkovi. Defenestrace se stala impulsem k tvrdé reakci ve Vídni. Odložilík si všímá neutrality Moravy, která pod vedením Karla st. ze Žerotína komplikovala postavení vzbouřenců. Nástup nekompromisního Ferdinanda II. po Matyášovi situaci pro možné usmíření zničil. Ferdinand II. byl pro české povstalce nedůvěryhodnou osobou. Totéž platilo i o českých představitelích, kteří byli císařem považováni za rebely a měli být potrestáni. Volbou Fridricha Falckého český stát zůstal monarchií. Výrazně stoupla role české šlechty a města byla znevýhodněna. Byly uvaleny další finanční zátěže na města pro další vedení války. Města požadovala větší politická práva. Částečně bylo městům vyhověno (zastoupení v direktoriu a zemské vládě).⁷²

Odložilík vysoce hodnotí schopnost Ferdinanda II. si získávat spojence (zejména bavorský a saský vévoda). Finančně měla lepší zázemí císařova strana (finance ze Španělska). Ferdinandova pobělohorská politika se nesla v duchu absolutního vítězství a netolerance. Odložilík si všímá úlohy Jana Amose Komenského v exilu, který si získal obecné uznání ve vzdělanostním světě. Stal se vůdcem intelektuální emigrace.⁷³

Českou otázku vnímá Odložilík v kontextu evropských dějin. Česká otázka nestála vždy v popředí tehdejšího světového zájmu. Často byla pragmaticky využita pro parciální politické požadavky nepřátel Habsburků (Francie, Švédsko). Dále se historik zabývá postavením Fridricha Falckého, kterého emigranti uznávali za svého krále. Válečná aktivita Gábora Bethlena přispěla k politicko-náboženské stabilizaci pouze v Uhrách. Vestfálský mír oprávněně považuje Odložilík za definitivní tečku nadějí české emigrace. Touto událostí se zakonzervoval stav českého pobělohorského státu spolu s reformou státní správy, hospodářskými a sociálními změnami a

---

⁷¹ Tamtéž, s. 62 – 66.

⁷² Otakar Odložilík, *Nástin československých dějin*, Praha 1946, s. 65, 66.

⁷³ Tamtéž, s. 67.

obnovou katolictví a nástupem protireformace a utužení tzv. druhého nevolnictví.⁷⁴

Kalistova poválečná snaha o revizi československých dějin

Po druhé světové válce urychleně zareagoval na vyvstalou potřebu objektivnějšího nástinu a zhodnocení národních dějin Zdeněk Kalista. Narozdíl od tradic v českém dějepisectví nastolených již počinem Palackého je v Kalistově knize kladen větší důraz na sociální, hospodářský a primárně duchovní rozměr českých dějin. Také objímá větší časový rozsah. Kniha mapuje české historické území již před příchodem slovanských kmenů a končí rokem 1918 vyhlášením nezávislosti na Rakousko-Uhersku. Hodnotná je mimochodem i jazyková stránka sladující projev vědecký s uměleckým. V popředí zájmu figurovala opět problematika doby bělohorské.

Za výrazný počátek rozporů mezi stavovstvím a absolutismem považuje Kalista události kolem dynastického sporu mezi Rudolfem II. a jeho bratrem Matyášem. Matyáš se rozhodl získat do svého tábora představitele stavovských obcí habsburských zemí (zejména Uhry a Morava). Spor skončil ujednáním libeňským mírem roku 1608. Matyáš získal vládu v Uhrách, zemích rakouských a na Moravě. Rudolfův Majestát byl vítězstvím představitelů českých protestantských stavů. Pozdější volbou Matyáše za českého krále význam a autorita stavů posílila.⁷⁵

Kalistovo hodnocení poměru krále Matyáše k představitelům českých stavů je kritické. Matyáš se stal spojencem stavů z politického pragmatismu (nebyl stoupencem stavovské myšlenky). Síla katolické skupiny v čele s kancléřem Lobkovicem se spíše zvětšila. Generální sněm koruny české roku 1615 nepřinesl pro zlepšení situace prakticky nic. Roku 1617 byl dokonce bez potíží zvolen za nástupce Matyáše nekompromisní katolík Ferdinand Štýrský. Uzavření protestantského kostela v Broumově a modlitebny v Hrobech se staly vnější záminkou k vypuknutí bouře nepokojů. Situace se stala neudržitelnou. Další část se věnuje nástupu Ferdinanda II. na císařský trůn po smrti Matyáše. Odpovědí se stalo založení stavovské Konfederace a volba Fridricha Falckého. Zde Kalista zdůrazňuje Fridrichovo předsednictví v Unii protestantských knížat a jeho příbuzenský poměr k anglickému králi Jakubu Stuartovci. Významnou součástí nového spojenectví se staly vazby s Nizozemím a Francií. V Uhrách byl spojencem Čechů sedmihradský vévoda Gábor Bethlen.⁷⁶

Kalista však české zahraniční spojence a jejich aktivní pomoc vzbouřeným Čechám

---

⁷⁴ Tamtéž, s. 68 – 75.

⁷⁵ Zdeněk Kalista, *Stručné dějiny československé*, Praha 1947, s. 136 – 140.

⁷⁶ Tamtéž, s. 140 – 143.

relativizuje. České politiky obviňuje z naivity a přílišného spoléhání na cizí pomoc. Naopak schopnost císaře Ferdinanda II., se kterou získal význačné spojence, autor musí ocenit. Český stát byl obklíčen Bavorskem, Saskem, Polskem a Rakouskem. Bělohorskou bitvu vidí jako skutečný mezník možností dalšího konání českých stavů. Císařova reakce k poraženým českým stavům logicky vyústila ke změnám politického uspořádání českých poměrů se snahou jednou provždy zamezit novým povstáním a vyvarovat se tak chyb minulosti.⁷⁷

Nový kurz hospodářsko-sociální syntézy u Františka Kavky

Roku 1955 vychází metodicky zcela nová syntéza raně novověkých dějin, jejímž autorem je čerstvě etablovaný historik František Kavka. Knihu ohraničují léta 1526 – 1620.

V kapitole „České stavovské povstání 1618-1620“ shrnuje Kavka mezinárodně politické hledisko povstání a jeho široký význam. České povstání vidí v kontextu mocenských ambicí dvou velkých táborů a to španělsko-katolického a nizozemsko-protestantského. Přímou hovoří o krizi feudalismu a jeho konfliktu s nastupujícím kapitalismem nizozemského typu.⁷⁸

Hlavní osa je pro autora bezesporu hospodářská a sociální soutěž mezi tábory habsburským a protestantským, přičemž se jednalo také o kolonie a jejich rozsáhlé hmotné využívání. Role šlechty v obou táborech oslabuje. Roste moc panovníka či vojensko-podnikatelského uskupení v revolučním Nizozemí.⁷⁹

Hlavní a vlastně jediné co udržovala jakousi stabilní situaci v českém prostředí bylo riziko turecké expanze. Toto však roku 1615 na čas pominulo a císař a tzv. Španělská klika prosadila omezení moci stavů a posílení panovnických pozic. Morava a Slezsko byly znovu obsazeny trůnu loajálními a nekompromisními osobami. Toto vše bylo podpořeno roku 1615 vítězstvím Habsburků na generálním sněmu, kdy šlechta nezodpovědně povolila daně na 5 let dopředu. Tuto situaci Habsburk obratně využil.⁸⁰

Úspěchem stavů bylo to, že se v březnu roku 1618 konal sjezd protestantské šlechty, který byl svolán defensory a kde šlechta sepsala své požadavky a stížnosti. Tyto však panovník odmítl. Uvědomil si však, že proti němu stojí poměrně silný tábor, avšak o jeho jednotě se dalo spekulovat.⁸¹

---

⁷⁷ Tamtéž, s. 143, 144.

⁷⁸ František Kavka, Přehled československých dějin od nástupu Habsburků do Bílé hory, Praha 1955, s. 34.

⁷⁹ Tamtéž, s. 35.

⁸⁰ Tamtéž, s. 36.

⁸¹ Tamtéž, s. 36, 37.

V další stati se Kavka zamýšlí nad sociálním rozčlenění odboje. Jeho největší slabinou bylo výrazné omezení na šlechtu. Města hrála roli spíše jen pokladnice odboje. Otázka začlenění poddaných do odboje byla zamítnuta. Velkou chybou bylo také až fatalistické spoléhání se na zahraniční spojence, kteří sami byli zatíženi svou domácí politikou (platí to zejména o Anglii a částečně i Nizozemí). Česká šlechta byla rozdělena do dvou táborů (luteráni a kalvinisté), kteří měli odlišný zájem, který se projevil v nejednotě při hledání nového panovníka. Morava až do převratu, který uskutečnil Ladislav Velen ze Žerotína, byla neutrální. To podvazovalo průběh vojenských operací. Zde velké zásluhy patří hraběti Thurnovi, který podle mého názoru byl lepší diplomat než voják. Problematické také bylo omezení vojska jen na žoldnéře. Ještě horší bylo však to, že ani Thurn nedokázala prosadit včasné zaplacení žoldu. Konfiskace církevního majetku nemohla pokrýt dlouhodobé náklady. Převody získaných peněz byly zdlouhavé a provize tuto hodnotu ještě významně snižovaly.⁸²

Roku 1619 byla schválena tzv. Konfederace. Inspirace Nizozemím byla ale spíše jen formální. Cituji: „Ovšem rozdíl mezi našimi zeměmi a Nizozemím byl veliký: zatím co v Nizozemí byla silná buržoazie, která převládala a ovládala feudály, v našich zemích byl pravý opak – těžiště moci leželo v rukou feudálů a měšťanstvo stálo v pozadí.“⁸³

Pozornost autor věnuje také volbě Fridricha Falckého. Stejně jako Polišínský shledává ten fakt, že čeští povstalci až příliš spoléhali na Fridrichovy kontakty na anglického krále Jakuba. Situace došlo až tak daleko, že král Jakub tajně podporoval habsburský tábor a pomoc Čechům podle autora sabotoval (s čímž se ztotožňuji). Uherského povstání Bethlena se autor věnuje okrajově, přičemž konstatuje, že jeho osobní mocenské zájmy omezily pomoc Čechům.⁸⁴

V dalším kapitole autor rozebírá důsledky porážky českého stavovského povstání. Roku 1627 bylo vydáno tzv. Obnovené zřízení zemské, které formálně kodifikovalo změnu poměrů. Hlavním bodem byl prohlášení katolictví za jediné státní náboženství. To zcela logicky vyústilo ve zhoršení postavení českého jazyka, majetkové přesuny v souvislosti s velkou vlnou emigrace a zhoršení situace měst, které paradoxně za českého stavovského povstání byly spíše finančně zneužity a odpovídající postavení ani nezískaly. Nejhuře dopadlo rolnictvo a poddaní (tzv. druhé nevolnictví). Tyto důsledky až po delší době došly rehabilitace.⁸⁵

---

⁸² Tamtéž, s. 37, 38.

⁸³ Tamtéž, s. 38.

⁸⁴ Tamtéž, s. 38, 39.

⁸⁵ Tamtéž, s. 39 – 41.

Maketa aneb marxistická syntéza

Roku 1958 vychází studijní text zkráceně známý pod pověstným názvem „Maketa“. Na jejím zpracování se podíleli mj. přední znalci doby českého raného novověku František Kavka, Arnošt Klíma, Josef Macek, a již dobře známý Josef Polišínský. I v této práci je věnována patřičná pozornost bělohorské otázce.

Dějiny českého stavovského povstání autoři této části vysokoškolské učebnice vysvětlují na hospodářském a sociálním vývoji českého habsburského státu. V polovině 16. století stoupla z důvodu dovozu amerického stříbra inflace a změnila se hospodářská struktura společnosti. Majetek české šlechty se začal měnit z ohledu na nové prostředí. Větší význam stále výrazněji získala panská dominia (Rožmberkové), kde se kladl důraz na inovace (feudální renta, pivovarnictví, rybníkářství). Majetek chudých rytířských rodů přestával stačit pro zásobování dvorců. Vytvářely se značné rozdíly v majetkové situaci šlechty. Některé rytířské rody mohly předčít v ekonomické stránce i staré panské rody (Trčkové z Lípy). Naopak například roztržnění rodu pánu z Valdštejna způsobilo oslabení majetku členů rodu. Albrecht z Valdštejna začínal na velmi malém prostoru. Po roce 1547 posílila politická i hospodářská moc šlechtu, která prosperovala na úkor utlumení síly měst. Vzestup cen potravinářských výrobků způsobil zvýšení cen i v nákladové složce na plat a dopravu či nástroje. Na konci 16. století bohatství rodu Pernštejnů bylo již minulostí. Autoři na tomto modelu líčí komplikovanou situaci poddaných, kteří byli hlavními plátcí daní. Docházelo i k regionálním povstáním (Šamotuly na Písecku).⁸⁶

Důležitou oblastí je změna vysokých státních úředníků kolem roku 1600, kdy situaci ovládli lidé kolem silně katolicky orientovaného kancléře Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic. Autoři to dávají do souvislosti s rokem 1583, kdy se Rudolf II. trvale přestěhoval do Prahy. Velký vliv na dvoře měl právě nuncius Bonhomini, který podporoval české jezuity.⁸⁷

Významnou oblastí politicko-ekonomické sféry byla válka s Turky, která stála obyvatele země koruny české nemalé peníze. Čeští stavové se snažili vykompenzovat vysoké finanční odvody ústupky císaře. To se však příliš nedařilo. Změna nastala až při konfliktu císaře Rudolfa II. s bratrem Matyášem, kdy v důsledku bouřlivých událostí vydal Rudolf roku 1609 Majestát na náboženskou svobodu. Katolický tábor byl oslaben nesvárem uvnitř dynastie. Autoři spatřují negativní význam i ve vpádu Pasovských roku 1611. Ten zcela podlomil moc Rudolfa II. a jeho vláda skončila. Novým králem se stal Matyáš.⁸⁸

---

⁸⁶ Přehled československých dějin - Maketa, I, Praha 1958, s. 380 – 382.

⁸⁷ Tamtéž, s. 383.

⁸⁸ Tamtéž, s. 384.

Právě za jeho vlády se konal roku 1615 generální sněm. Zde se autoři pozastavují nad vstřícností české stavovské obce, která povolila na dobu pěti let placení daní. Pozitivem bylo odhlasování češtiny jako státního jazyka.⁸⁹

V národnostní otázce kladou autoři důraz na fakt, že německý živel byl na přelomu 16. a 17. století na postupu. Argumentují i příchodem německých řemeslníků do českých měst. Avšak poté shledávají, že v českém prostředí se tito přistěhovalci poměrně rychle počešťují. Tito němečtí přistěhovalci svých příchodem posilují luteránské prostředí u nás.⁹⁰

Zásadní oblastí zájmu této učebnice je přijetí radikálního katolíka Ferdinanda Štýrského za budoucího krále, které proběhlo roku 1617. Protestantský tábor byl nejednotný, to byl také pravděpodobně důvod přijetí Ferdinanda.⁹¹

Šance na úspěch českého stavovského odboje je možno hodnotit v horizontu událostí. Původ jeho porážky je možno hledat v nedostatečné připravenosti vést dlouhou válku. Ekonomická situace omezovala odboj v mnoha směrech. Prvním bylo verbování dostatečného počtu kvalitně vyzbrojených žoldnéřských sborů, dále zajištění dobře zásobených zimovišť a v neposlední řadě pravidelný žold. Zpočátku byl na tom český stavovský odboj lépe než císař. Avšak během roku 1619 stoupla podpora ze strany zahraničních spojenců (především Španělsko) Ferdinandu II. do té míry, že předčila sílu českého odboje a jejich partnerů (zejména Nizozemí). Čas začal hrát proti Čechům. Roku 1620 se stala situace pro povstalce neudržitelnou. Ohrožena byla i samotná Falc, za kterou se diplomaticky postavil anglický král Jakub I.⁹²

Vnitropoliticky volba krále Fridricha Falckého omezila politický vliv měst a znamenala doslovný odklon od stavovské společnosti. Autoři se pozastavují na tímto tzv. retardačním procesem a litují nevyužití lidového hnutí pro věc povstání. Toto hrálo zcela zásadní politickou a vojenskou roli za husitství. Obyvatelé českých vesnic úpěli pod útlakem jak stavovské tak i císařské armády. Docházelo i ke střetům obyvatel s vojáky. Těsně před osudnou bitvou na Bílé Hoře vypuklo na Žatecku velké selské povstání. Povstání si podrželo regionální charakter, nicméně vyzývalo k mohutným selským bouřím i na jiných místech země.⁹³

Problematiku stavovského povstání hodnotí autoři kladně ve smyslu boje proti absolutistické moci Habsburků a nadvládě katolické církve. Negativem byla především omezenost povstání na zájmy šlechty, která ignorovala oprávněné požadavky pokrokového měšťanstva. Klíčovým bylo to,

---

⁸⁹ Tamtéž, s. 384.

⁹⁰ Tamtéž, s. 384.

⁹¹ Tamtéž, s. 385.

⁹² Tamtéž, s. 385 – 391.

⁹³ Tamtéž, s. 392, 393.

že se právě z tohoto důvodu povstání nerozvinulo v protifeudální hnutí.⁹⁴

Václav Husa a jeho obraz Bílé Hory

V kapitolách věnovaných českému povstání se autor tématicky a chronologicky zabývá tímto obdobím.

Jako podstatný rys považuje shodně s Františkem Kavkou (i Polišenským) roztržičnost české šlechty (a potažmo protihabsburského tábora). Tento rozporuplný jev a také kolísavost mladých ambiciózních šlechticů (částečně i Valdštejn) umožnily Habsburkům soustředit vojenské síly. Idea husitských tradic byla vládnoucími představiteli povstání z důvodu možné konkurence tlumena. Autor se dále zamýšlí nad rolí rozsáhlých selských povstání. Toho šlechta nevyužila a spoléhala se jen na žoldnéřská vojska.⁹⁵

Uzavřením tzv. Konfederace byla panovnická moc značně omezena, a to ve prospěch privilegovaných stavů. Volba Fridricha Falckého postavila jeho dlouhodobého rivala saského kurfiřta Jana Jiřího na stranu habsburskou. Bělohorskou bitvu autor shodně s Kavkou a Polišenským hodnotí jako událost, která ač byla krátká změnila osud českého státu na tři století.⁹⁶

V otázce staroměstské exekuce si všímá především obětí z řad české inteligence (Václav Budovec z Budova, Jáchym Ondřej Šlik, Kryštof Harant z Polžic a lékař Jan Jesenský). Jeho pozornosti neujde ani mincovní konsorcium pod vedením zemského místodržitele knížete Karla z Lichtenštejna a císařského plukovníka Albrechta z Valdštejna, jehož činnost vedla k úplnému zhroutilí státních financí. Emigrace byla záležitostí poražené šlechty, poddaným nebylo dovoleno svobodně opustit zemi.⁹⁷

Historik Václav Husa v závěru pasáže věnované Bílé Hoře poznamenává ve shodě s tehdejšími státoprávními pojetím situace po roce 1620, že státní existence útvary země Koruny české byla již tehdy pozměněna. Obnovené zřízení zemské situaci pouze kodifikovalo.⁹⁸

---

⁹⁴ Tamtéž, s. 394.

⁹⁵ Václav Husa, Československé dějiny do roku 1918, Praha 1972, s. 107.

⁹⁶ Tamtéž, s. 108 – 109.

⁹⁷ Tamtéž, s. 109, 112 – 114.

⁹⁸ Tamtéž, s. 110. Oproti tomu moderní historická věda shledává dopad rakouské centralizace na suverenitu české státnosti až ve zrušení české dvorské kanceláře, kterou uskutečnila až Marie Terezie roku 1749.

František Kavka a nové vydání díla „Bílá hora a české dějiny“ v demokratických podmínkách

Profesor František Kavka ve své knize líčí události českých dějin, které vedly k tragické bitvě na Bílé Hoře. Generačně je blízký Josefu Polišenskému. Jeho pohled na české dějiny bělohorské doby je v zásadě totožný.

Na rozdíl od Polišenského nezastává stejnou pozici v mezinárodně politické otázce. Neklade takový důraz na vztahy k jakubovské Anglii, ani Nizozemí. Spíše se soustředí na dějiny střední Evropy a tedy tzv. římsko-německé říše. Hlavní hodnotící pozicí mu je konkrétní politické pozadí tehdejších státníků a osobností obou soupeřících táborů – katolíků a nejednotných protestantů (Jednota bratrská, luteráni a kalvinisté). Důležitou událostí je mu krize na konci vlády Rudolfa II., která skončila vydáním Majestátu a Porovnání, které zaručilo náboženskou svobodu (stvrdilo tzv. Českou konfesi) a to v té době nevídané míře, která zahrnovala i města a poddané. Tyto privilegia byla vskutku jedinečná a neopakovatelná v celé tehdejší kulturní a různorodé Evropě. Tedy zásada (čí vláda, toho náboženství) byla tzv. demokratická.⁹⁹

Velkou roli věnuje rivalitě uvnitř stavovského tábora. Zde byla pozice luteránů a kalvinistů prakticky vyrovnaná. Důkazem toho je síla, kterou se oháněl tábor kolem luteránského hraběte Jáchyma Ondřeje Šlika, který usiloval přesvědčit kurfiřta Jana Jiřího Saského k přijetí české královské koruny po sesazení Ferdinanda II.. Nakonec však i on sám se přiklonil ke kandidatuře Fridricha Falckého, hlavy Protestantské Unie. Dovedlo jej k tomu počínání Jana Jiřího, který neuznával násilné sesazení panovníka a způsob boje. To jej přivedlo na stranu Habsburků a roku 1635 získal tzv. Pražským mírem za spolupráci s císařem Obojí Lužici. Roku 1631 sice stál proti Habsburkům, ale jen na velmi krátkou dobu a jeho jednání bylo dovoluji si vyslovit čistě pragmatické.¹⁰⁰

Další důležitou oblastí je autorovi vztah české šlechty k účasti v polooficiálních orgánech státní správy (tajní radové). Toto místo mohlo ohrozit a případně i diskreditovat důvěryhodnost stavovských politiků u svých kolegů. Po roce 1600 docházelo k poměrně častým přestupům šlechticů ke katolictví (Valdštejn, Lichtenštejn, Slavata a další).¹⁰¹

Krajně důležitou otázkou je situace měst po těžkém roce 1547, kdy byla za účast v protihabsburském povstání (Šmalkadská válka) krutě potrestána na politických právech. Jen velmi malá část stavovských představitelů (Budovec) se možností přímého zapojení měst do stavovského

⁹⁹ František Kavka, *Bílá hora a české dějiny*, Praha 2003, s. 34 – 44.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 47, 88 – 104, 127 – 133, 209 – 222, 251 – 254.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 55, 58.

povstání vážně zaobírala. Tento nedostatek a chybu stejně kriticky hodnotí i Polišínský.¹⁰²

Velkou morální a osudovou chybou byla také volba Ferdinanda II. za budoucího českého krále, která se uskutečnila roku 1617 na českém sněmu. Bohužel jistá část představitelů jej poté o dva roky později neuznala za krále a byla to ta samá, která jej přijala. Karel st. ze Žerotína se touto otázkou později zabýval.¹⁰³

V oblasti náboženské tolerance si historik podrobně všímá body Majestátu, které povolovaly i katolické náboženství. Tento dokument nakonec kontrasioval místo kancléře Lobkovice nejvyšší purkrabí Adam ze Šternberka. Tento tradiční katolík požíval úcty i u protestantské části politické reprezentace. Podobně to platilo i pro Karla st. ze Žerotína, který mohl v zemi zůstat i po bitvě na Bílé Hoře.¹⁰⁴

Kritický rok 1618 začal pro české povstalce velmi nadějně. Avšak nesoulad mezi Čechy a Moravou, který vznikl při povstání Matyáše proti Rudolfovi, zůstal až do roku 1619 nedořešen. Tehdy Čechy zůstaly při Rudolfovi II. a česká šlechta mohla na slabého panovníka více působit a výsledkem bylo vydání Majestátu na náboženské svobody.¹⁰⁵

Důležitým bodem byla i vojenská připravenost českých stavů. Ta se opírala i zahraniční pomoc ze Savojska (Mansfeldovo vojsko), Uher (Gabriel Bethlen) a Falc. Města a poddaní financovala vedení válečných operací. Ke přímému zapojení měst do válečných akcí jako za husitství nedošlo. Tato otázka se odrážela i v reálné moci direktorské vlády pod taktovkou Viléma z Roupova, jehož moc byla z jisté míry titulární. Jiné zájmy zde měli zástupci měst a jiné šlechta. To se odráželo i v neshodách o koncepci povstání. Volba krále Fridricha Falckého trvale utlumila vliv měst. Bylo vlastně tedy paradoxem, že po Bílé Hoře byla nejkřutěji potrestána města, jejichž hlasovací právo bylo omezeno na jeden hlas, který se de facto rovnal hlasu jednoho rytíře.¹⁰⁶

I v oblasti mediální prezentace si stavové bohužel nevedli ideálně. Zbytečné průtahy s vydáním druhé „Apologie“ poškodily její účinnost a obsah již nebyl aktuální. Její politický obsah byl příliš v rovině teoretické. I toto ovlivnilo možnost získání dalších vlivných zahraničních spojenců. Jiná situace byla ale v Anglii, jejíž král usiloval o dobré vztahy napříč celým kontinentem. Pomoc vzešla tedy spíše z oblasti Londýnské City, která financovala Grayův pluk. Morava se k povstání připojila až po převratu, který zorganizoval radikální Ladislav Velen ze Žerotína.¹⁰⁷

Vojsko této doby bylo žoldnéřského charakteru. Otázka financování byla vůbec tou

---

¹⁰² Tamtéž, s. 65 – 70.

¹⁰³ Tamtéž, s. 83.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 84 – 86, 102, 103.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 136 – 155, 159 – 168.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 172 – 175, 206 – 211, 240.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 137 – 139, 182 – 191, 200 – 206.

nejklíčovější oblastí. Platební morálka obou válčících stran nebyla dostatečná. Horší situace byla na straně stavů, zvláště v roce 1620, kdy byly zadržena platba za dobu několika měsíců. Stávalo se tedy běžné, že z finančně nezajištěné armády utíkali žoldnéři na druhou stranu. Někdy i velitelé se svými vojáky. Mansfeld byl placen ze Savojska. Velkou část peněz poskytlo v pravidelných subsidiích Nizozemí.¹⁰⁸

Volba Fridricha Falckého způsobila zhoršení zahraniční pomoci. Sasko se přiklonilo na stranu Habsburků, Anglie se od české záležitosti částečně distancovala. Nizozemí také spíše očekávala ponechání vlády v rukou stavů. Bylo mu to ideově a filozoficky bližší. Spojenectví s Bethlenem komplikovala nutnost jednání s pohanskými Turky. Francie do konfliktu zasáhla až v poslední fázi třicetileté války. Nejtrvalejším spojenectvím byla sdružení konfederovaných zemí – česko-rakousko-uherský spolek. Nejednotné politické a vojenské velení z velké míry učinilo kroky na smutnou bitvu na Bílé Hoře a nástupu habsburského absolutismu v českých zemích.¹⁰⁹

Ve stopách Josefa Polišenského

Kniha mladého českého historika Jaroslava Millera „Falcký mýtus“ se zabývá obdobím krátké vlády zimního krále Fridricha V. Falckého. Autor se snažil navázat na bádání profesora Josefa Polišenského. Hlavním předmětem jeho studia je vztah bělohorských Čech k jakubovské Anglii. Na rozdíl od Polišenského se snaží hodnotit spíše písemné prameny neúřední povahy a tím doplňuje náhled do problematiky českého stavovského povstání v evropském měřítku.

Důraz klade i a na analýzu kulturní a hospodářské situace v Čechách a Anglii. Hlavní část své práce věnuje obrazu a medializaci pozitivního mýtu krále Fridricha Falckého. Podstatnou roli hrají i tehdejší novinové zpravodajství a prehistorie politické propagandy.

Práce nepřímou navazuje a reaguje na Polišenského „Anglii a Bílou horu“. Mýtus o Fridrichu Falckém lze vidět ve vývojové perspektivě. Nejdříve je Fridrich Falcký tehdejšímu kulturnímu světu prezentován jako dobyvatel, později jako mučedník protestantské víry.

Josef Polišenský vycházel ze studia díla britského historika Samuela Rawsona Gardinera. Hlavní oblastí zájmů obou historiků byl spor mezi monarchií a parlamentarismem v jakubovské Anglii. Naopak v Německu probíhal konflikt mezi katolickým náboženstvím a protestantismem (zastoupený zejména kalvinismem). Představitelé luteránské církve (zastoupeni saskou panovnickou dynastií) stáli v jisté míře mimo přímý souboj obou výše zmíněných náboženských

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 256 – 261, 262 – 268, 273.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 212 – 222, 238 – 252, 260 – 267, 278 – 284.

bojovně laděných uskupení. Nepřítelem luteranismu bylo kalvínství a dovoluji si tvrdit, že ještě větším než katolicismus. Bylo to již dáno povahou obou protestantských náboženství, které měly odlišnou politickou a sociální povahu. Luteránství by bylo možno vidět podobně jako katolictví v rámci tzv. státního náboženství. Obě víry pokládaly za neotřesitelné nezastupitelnou roli panovníka. Naopak u kalvínství (zejména u hugenotů ve Francii) našla blízké sympatie teorie monarchomachů. Ta spočívala v oprávněnosti lidu zasáhnout proti takovému panovníku – tyranovi, který zásadně porušoval ústavní práva obyvatel země. Ten mohl být sesazen i jinak oprávněně potrestán.¹¹⁰

Hlavní zájem Polišínského se soustředil na materiály diplomatické provenience a státní akta. Jaroslav Miller se naopak zaměřil na literaturu lidovou, divadelní či tehdejší noviny a letáky. Miller vidí předpoklad Gardinera a Polišínského o přímé vazbě mezi česko-falckou otázkou a anglickou revolucí jako zjednodušení mnohohrstevnaté problematiky. Napětí mezi Jakubem I. a veřejností bylo spíše projevem již existujících rozporů. Česká válka se stala pouze katalyzátorem budoucích nešťastných událostí. Nelze vůbec srovnávat alžbětínskou a jakubovskou Anglii. Nástupem představitele nové dynastie se změnil poměr sil uvnitř anglického státu ve prospěch krále a jeho komplikované politiky tzv. mírotvorce.¹¹¹

Postoj anglického krále Jakuba neuznával politickou teorii monarchomachů. Tím se prakticky (nikoliv však ideově) dostal do postoje, které nahrával táboru katolickému. Nikdy přímo otevřeně nedoporučil svému zeti Fridrichu Falckému přijmout nabídku českého královského trůnu z rukou stavů. Teoreticky uznával legitimitu volby krále Ferdinanda II., který byl českými stavy přijat na sněmu roku 1617 za budoucího českého krále.¹¹²

Kritická místa Polišínského konceptu vidí Jaroslav Miller ve značně bohemocentrické prezentaci politiky jakubovské Anglie k evropským protestantům. Česko-falcká otázka byla jen jedna z paralelních priorit anglické diplomacie, která se snažila udržovat kladný kurz i vůči katolickému habsburskému Španělsku. Za klad Polišínskému Miller přisuzuje to, že Polišínský několikrát zdůraznil, že je třeba podat vyváženější výklad i s ohledem na prameny literární povahy.¹¹³

Hlavní částí Millerovy práce je vliv česko-falcké politické propagandy na anglickou veřejnost. V oblasti zejména Londýna byl vliv silný. Podobně to platilo i v případě anglického parlamentu, který se snažil lobovat za česko-falcké diplomatické zájmy a působit na panovníka.

Čeští protestantští politici (např. Václav Budovec z Budova) hleděli na Anglii stále jako na

---

¹¹⁰ Jaroslav Miller, *Falcký mýtus*, Praha 2004, s. 16 – 21.

¹¹¹ Tamtéž, s. 22 – 28.

¹¹² Tamtéž, s. 31 – 40.

¹¹³ Tamtéž, s. 43 – 49.

stát aktivně podporující protestantské země proti Habsburkům. Obraz tehdejších Čech byl v Anglii spojen především se Shakespearovou „Zimní pohádkou“. Zde se jednalo o velmi nepřesný a fantaskní obraz střední Evropy. Nejlepší pomůckou pro poznání střední Evropy bylo pro tehdejší obyvatele Anglie použití průvodců kontinentem (např. „Pošta světa“ od Richarda Rowlandse). Tyto cestovní příručky byly určeny především obchodníkům a šlechtické mládeži při kavalírských cestách.¹¹⁴

Zájem o české stavovské povstání oživil potřebu seznámit se nejen s válčícími Čechy, ale i s okolními zeměmi (Uhry, Polsko).

Nyní se vraťme k tématu falckého mýtu krále Fridricha jako dobyvatele. Sňatek Fridricha Falckého a Alžběty Stuartovny nebyl chápán anglickou veřejností jen jako soukromá záležitost, ale jako událost celonárodního zájmu. Na přípravě svatebních oslav se silnou měrou podílel mladý anglický následník trůnu Jindřich Stuart. Po jeho předčasné smrti byly oslavy ovlivněny touto tragickou událostí. Obsahovým námětem svatby byla náboženská tematika (soupeření protestantských církví s katolicismem). Program byl po rozhodnutí krále Jakuba umírněn, aby nepoškodil jeho diplomatické zájmy. Princ Jindřich byl na rozdíl od krále Jakuba u anglického lidu velmi oblíben pro svou bojovnost a přesvědčivé protestantství. Osobnost Fridricha Falckého získala u anglických obyvatel podobný respekt a obdiv jako měl princ Jindřich. Rozdíl byl však ten, že Fridrich Falcký byl v anglickém prostředí cizincem. Tedy v jeho případě chyběl nacionální rozměr mýtu. Propaganda však tím více zobrazovala Fridricha Falckého jako bojovníka proti habsburskému katolicismu. Alespoň tak to bylo začleněno do historického kontextu anglicko-španělského soupeření.¹¹⁵

Důležitou roli v propagaci Fridricha Falckého a české věci hrála literární produkce. Ta však byla částečně omezena vydavatelskými právy, panovníkovou kanceláří a cechovním sdružením Stationer`s Company. Proto se to řešilo i dovozem literatury ze zahraničí, převážně z Nizozemí. Někdy docházelo ze strany anglických vydavatelů k porušení zákonů (např. vydávání děl autorizovaných cechem či zakázaných děl). Tresty za porušení však nebyly příliš přísné.¹¹⁶

Smrt Jindřicha Stuarta a jeho odkaz posloužily protestantské propagandě jako hlavní stavební kameny falckého mýtu a obrazu. Nejvýraznějším pokusem o představení Fridricha jako symbolu protestantského militarismu byl „Hector of Germany“ nebo panegyrik Henryho Peachama z roku 1615 „Vzkříšený princ Jindřich“.¹¹⁷

K pochopitelné změně došlo po pádu českého stavovského povstání. Důsledkem toho bylo

---

¹¹⁴ Tamtéž, s. 52 - 67.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 78 - 104.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 105 - 109.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 119 - 129.

zhroucení snah o přemožení habsburského tábora. Osobnosti krále Fridricha a hlavně jeho manželce Alžbětě Stuartovně byl přisuzován kult mučednictví (divadelní hra Philipa Massingera „Panenská mučednice“ a Johna Drue „Vévodkyně ze Suffolku“). Anglický král z dramatu „Hector of Germany“ je tak symbolicky vystřídán anglickým lidem v „Panenské mučednici“. S glorifikací mučednického údelu falckého páru i jejich dětí se setkáváme i v tehdejšímu tisku (dobová balada „Král a královna Čech“). Mezi nejznámější autory pamfletů patřil Thomas Scott. Glorifikace anglického parlamentu a podpora falcké věci se stala stěžejní částí jeho „Vox Regis“. Dílo kontrastovalo a nepřímo navazovalo na „Vox Populi“.¹¹⁸

Jaroslav Miller se podrobně zabývá i otázkou prezentace krále Jakuba. Jakub se prezentoval původně jako „Fidei defensor“ poté spíše jako „Rex pacificus“. Roli hrála především mezinárodní situace a snaha krále Jakuba I. být mírotvorem.¹¹⁹

Další oblastí je tisk. Anglický tisk často přejímal texty z Nizozemí, byl však v této době ještě kusý a nepravidelný.

Odras Bílé Hory v moderním díle Josefa Války

Josef Válka si ve svých pracích věnovaných bělohorské problematice všímá okolností, za kterých v českém státě existovaly církve katolická a několik proudů protestantských. Podstatou je otázka koexistence či tolerance uvnitř společnosti.¹²⁰

Historické vědomí je důležitým momentem pro pochopení vývoje lidské mentality. Autor odlišuje pojmy koexistence a tolerance. Tolerance je až termín z doby osvícenství. Pro dobu bělohorskou tudíž neplatí. Svoboda víry se tudíž nedá slovy autora spojovat s tolerancí. Současná tolerance má kořeny až v hnutí francouzské revoluce. Moderní pojetí spadá do období přelomu 19. a 20. století, kdy se zrodily evropské demokracie a občanská společnost. Dalo by se říci, že středověké „hádání“ zaniklo a nastala doba dialogu. Občas společnost mohla vyšínout a demokracie buď zanikla nebo získala nové pseudoformy (totalitní zřízení).¹²¹

Válka se pozastavuje nad nedoceneným významem náboženského kutnohorského míru z roku 1485. Poddaní se dostávají z přímé závislosti na své vrchnosti. To se týká samozřejmě otázky víry. Toto vše se ale po roce 1620 plně změnilo.¹²²

V pozdějším období s nástupem Habsburků se situace i přes rekatolizační úsilí téměř

---

¹¹⁸ Tamtéž, s. 130 – 136.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 140 – 143.

¹²⁰ Josef Válka, Husitství na Moravě – Náboženská snášenlivost – Jan Amos Komenský, Brno 2005, s. 237.

¹²¹ Tamtéž, s. 238 – 241.

¹²² Tamtéž, s. 242 – 244.

nezměnila. Dalo by se Pekařovými slovy říci, že existoval „duch doby“. Skutečností ale je, že rekatolizační snahu habsburských panovníků do Bílé hory „blokovalo“ ustálené a všemi respektované zemské zřízení a právo, právě založené na humanistické tradici.¹²³

Rozdíl však byl mezi Čechy a Moravou. Morava až do 16. století zůstala výrazně katolická, až do doby než do ní proniklo luterství a německá reformace. Roli zde hrálo i to, že města byla majetkem krále a tudíž jim chyběla politická suverenita. Biskupství tak politicky ovládalo zemi ve službách králi. Až do roku 1619 vede Moravu katolická šlechta. Toho roku nastává na Moravě převrat vedený Ladislavem Velenem ze Žerotína. Jeho radikalismus strhnul Moravu k podpoře českých stavů. Jiný osobní princip měl jeho příbuzný Karel starší ze Žerotína. Ač protestant, odmítal myšlenku povstání proti panovníkovi. Jeho představy o politice by se daly srovnávat s myšlenkami mírotvorce krále Jakuba I. Stuartovce. Byl zásadně proti ideologizaci víry. Bylo to dáno již tím, že věkem náležel k renesančně humanistické generaci.¹²⁴

České stavovské povstání vidí Josef Válka jako jakýsi vzdor protireformaci a stavu věcí, který se uplatnil od 16. století na Moravě a který ohrožoval stavovské svobody a postavení.¹²⁵

Důležitou oblastí je role konfesionalizace náboženství v protikladu Komenského nadkonfesijního křesťanství. Konfese způsobily nesoulad uvnitř křesťanských náboženských proudů a staly se platformou pro radikály. Konfesionalizace je v přímém rozporu s kompromisem a tolerancí.

Paradoxem ale je, že tábořské náboženské hnutí, první konfesní směr ve Čechách, se stalo obětí pronásledování stejně jako jednota bratrská, které byla chráněna jen díky vůli své vrchnosti.¹²⁶

Komenský chtěl stát nad náboženstvím a právě proto usilovat o nadhled, který byl spojen přímo bytostně s tolerancí. Doba však idejím Jana Amose Komenského příliš nepřála. Radikalismus spojený s porážkou na Bílé Hoře ještě vzrostl. Zde podobně si postavy Jana Amose Komenského všimá Josef Polišenský, který jej nepřímě srovnává s Oldenbarneveltem z Nizozemí, který se stal také vlastně obětí náboženského a politického radikalismu. Doba ještě nebyla zralá pro tyto osobnosti. O to víc jsou důležité i pro pochopení dějin vědomí a mentalit.¹²⁷

Ve své další studii nazvané „Obsah pojmů národ a vlast u Komenského“ se historik Josef Válka zabývá otázkou Komenského „moravanství“. Osobnost Komenského je autoru skutečně pozoruhodná. Kladně jej hodnotí jako člověka, který celý svůj život zůstal věrný humanistickým

---

¹²³ Tamtéž, s. 244, 245.

¹²⁴ Tamtéž, s. 246, 247.

¹²⁵ Tamtéž, s. 247 – 251.

¹²⁶ Tamtéž, s. 255.

¹²⁷ Tamtéž, s. 261 – 266.

ideálům českého národa a zároveň se stal evropskou osobností tehdejší moderní vědy. Dá se říci, že Polišenského stanovisko je totožné. Rozdíl však spočívá (zde vychází z Polišenského díla Třicetiletá válka a evropské krize), že Polišenský klade větší důraz na politickou složku Komenského činnosti a práce. Pro historika Josefa Válku je Komenský tzv. Moravcem, který ale svým významem daleko přesahuje hranice českého státu, pro Polišenského je Komenský osobností dvou dimenzí, zlínského kraje v regionálním kontextu a světovou osobností tehdejší vědy.¹²⁸

Pro Josefa Válku je Komenský dějinami přímo vtažen to problematiky protonacionalismu. Válka píše: „Komenský se musel stát jedním z prvních teoretiků nacionality a předchůdcem středoevropských myslitelů 19. století, před nimiž vyvstal problém nacionalismu v plné síle.“(strana 269 sborníku) Tehdejší český politický národ (šlechta a inteligence) ztratil právní státní ochranu po roce 1627, kdy velká část národa musela po vydání Obnoveného zřízení zemského opustit zemi a vydat se do exilu. Toto prožíval právě nejintenzivněji Jan Amos Komenský.¹²⁹

Podle spisu „Gentis felicitas“ Komenský rozlišoval definici národa jako společenského celku, jehož vlastnostmi byli společný rodový původ, jazyk, stavovská pospolitost, společné vědomí sounáležitosti spjaté se státní existencí. Po roce 1627 zůstal defacto pro Čechy, kteří českou zemi nemohli opustit, jediný národní prvek, který si mohli udržet a tím byl český jazyk. Bohužel však nastupující vlna germanizace češtinu zatlačila do pozadí a inteligence tvořila svá díla výhradně německy a latinsky. U Komenského se spojuje idea jazyka s národním vědomím, které je mu politickým vědomím. Dále se Josef Válka zabývá Komenského interpretací státní existence. Komenský právem spatřoval v českém soustátí problém vymezení národní entity. Česká národní entita se mu jeví v kontextu náboženství, tedy za Čechy považuje v první řadě příslušníky humanisticky založené protestantské církve, bez ohledu na národní příslušnost jak byla chápána od 19. století. Toto je ale zjednodušující obraz. Další možnou interpretací může být hledisko získání české státní příslušnosti u cizí šlechty, která obdržáním tzv. inkolátu a zapsání majetku do zemských desk získala uvedení mezi stavy. V tomto ohledu by se dalo uvažovat o zemském patriotismu, který se rozvinul v 18. století a byl vázán na příslušnost ke státu.¹³⁰

Národní stát v českých podmínkách u Komenského možný nebyl. Jiná situace byla v západní Evropě, kde již státy v protonárodní podobě existovaly (Francie, Anglie, Nizozemí). Ve střední Evropě se podle Komenského národním státem se mohly stát Uhry. Národní stát byl pro Komenského garantem státní suverenity. Tuto teorii převzala až liberální politická věda 19. století. Ve svém díle se Komenský zamýšlí i nad plnou integrací různorodých národních složek (v tomto

---

¹²⁸ Tamtéž, s. 269.

¹²⁹ Tamtéž, s. 269.

¹³⁰ Tamtéž, s. 270, 271.

případě Uher) v jeden státní národ (Maďaři). Myšlenkou panslavismu se Komenský nezabývá. Jeho programem je mírové soužití všech národů. Tyto jeho teorie daleko předstihly svou dobu vzniku. V tom dle Války a Polišenského je Komenského význam i pro dnešek. Komenský byl jedinečný v mnoha ohledech. Jeho pansofické texty prostupovaly všemi tehdejšími humanitními vědami, od teologie po přírodovědu. V rámci národního vědomí Komenský tvrdí, že nezáleží kde se onen příslušník národa nachází, ale jeho historické vědomí a národní cítění určuje identifikaci s národní entitou. Komenského vlastní nahlížení na národ dociluje v poznání, že Komenskému je vlastní Morava a národem Čechy. Toto je výsledkem Komenského bytostné ontogeneze. Jeho pátrání po svém původu, kořenech. Komenský se plně integroval s moravským stavovsko-zemským vědomím. Toto vědomí bylo založeno na suverenitě zemských institucí, především zemského soudu, sněmu a hejtmanství, na samostatném zemském právu a na politických úspěších v hájení svobod. Kamenem úrazu moravského patriotismu byl antagonismus k Čechům, který vedl Moravu k loajalitě vůči Habsburkům (humanisticky založený Karel st. ze Žerotína). Pro Komenského však český a moravský národ jsou dvě větve téhož kmene, který je nedělitelný a má mezi nimi zůstat svornost. O tu jde Komenskému především. V tomto bodě charakterizace Komenského se Polišenský i Válka shodují. V nepřímém srovnání, zvláště u Polišenského, je protikladem osobnost Valdštejna. U něj národní identita hrála pofiderní roli. Důkazem je náhlá konverze Valdštejna ke katolictví, náhlý přestup za třicetileté války do služeb Habsburků, lavírování mezi Ferdinandem II. a Švédy, které Valdštejna stálo kariéru a hlavně život. Upřímnost Valdštejnova mírového plánu pro boj s Turky je historicky komplikovaně ověřitelná.¹³¹

Hlediskem podle kterého Komenský hodnotí češství a moravanství za totožnou entitu je Komenskému společný jazyk. Komenského nazírání na národní existenci se neslo v duchu příslušnosti k církvi bratrské a českému a moravskému stavovství. Válka tyto principy rozepisuje a hodnotí jako myšlenkově ucelenou soustavu Komenského díla. Jednota bratrská chtěla sjednocovat nekatolická náboženství v českém království, ale paradoxně byla označována za příčinu rozporů. Řečeno slovy historika Války: „Komenský pojal kategorii národa do svého uvažování o současném i budoucím světě. Projevuje se v tom vzestup důležitosti této kategorie na počátku moderní doby. Pokusil se o první českou definici národa a uvědomoval si komplikovanost národnostního problému ve střední Evropě. Drží se jazykového pojetí národa, ale rozšiřuje je o další rysy, jako je společný původ, území a společenské úsilí. Lze říci, že uznával výhody národního státu, který se v jeho době rozvíjel v západní Evropě a uvažoval o jeho možnostech, ne-li nutnosti v Evropě střední.“¹³²

---

¹³¹ Tamtéž, s. 272 – 276.

¹³² Tamtéž, s. 279 – 281.

V. Mezinárodně politické hledisko třicetileté války

Historiografie k tématice Bílé hory v rámci mezinárodně politického hlediska zaznamenala několik posunů. Moderní dějepisné bádání o problematice českého stavovského povstání je spjato se jménem Antonína Gindelyho, který se dlouhodobě zabýval i problematikou Jednoty bratrské. Gindelyho postoj byl odlišný postoji nestorovi české historiografie Františku Palackému. Svoji kritiku povstání viděl v nepřipravenosti českých stavů v konfliktu se svým panovníkem Matyášem Habsburským. Jeho kritika padala i na stavovsky omezené povstání, kde nebyl využit potenciál českých měst a poddaných.

Zejména v době první republiky se aktualizuje problematika bělohorská. Vychází vynikající práce o českém stavovském povstání. Konzervativní proud zastupují Josef Pekař a Bohdan Chudoba. Liberálnějšími historiky jsou Karel Stloukal, Otakar Odložilík, Kamil Krofta či Zdeněk Nejedlý. Společné stanovisko československých historiků této i pozdější doby bylo, že Bílá Hora se stala mezníkem českých národních dějin. Někteří viděli v Bílé Hoře národní záchranu (Pekař a Chudoba) před germanizací a před státní anarchií, jiné národní tragédii nedozírného dosahu (Stloukal, Odložilík, Krofta, Nejedlý, Hrubý). Josef Pekař píše o boji stavů s císaři Matyášem a Ferdinandem II. jako o boji mezi germánským (protestantským) a římským (katolickým) světem, kde svět románský měl duchovní a morální převahu a svět německý a jeho kultura byla rozvrácena hlubokým úpadkem a rozvratem právního stavu v Říši. Národní porážku na Bílé Hoře viděl spíše jako důsledek než příčinu národní bídy. Používal pro českou společnost doby bělohorské termínu šlechtická anarchie. Sociálním vývojem doby pobělohorské se věnoval ve své „Knize o Kosti“. V otázce stavovského vojska, které bylo převážně žoldnéřského typu, klade otázku financování války, kde vidí nezodpovědnost stavovské reprezentace dostatečně zajistit potřeby vojska a udržet odpovídající morálku. Naopak vojsko císařské a Katolické ligy hodnotí vysoce kladně. Po porážce na Bílé Hoře vítězná strana zjistila, že v Praze bylo uloženo velké množství hotovosti, ze které by se vydržovala daleko silnější armáda, než stavové postavili a platili. Nebyl žádný důvod pro nevyplácení žoldu, jak se od léta 1620 stávalo. Financování ze strany Nizozemí nebylo řádně využito. Otázku nastoupení tzv. lidového vojska (inspirace z husitství) nepokládá Pekař za významnou. Za velice špatné hodnotí i soupeření stavovských velitelů s direktoriem. Prohraná bitva na Bílé Hoře nemusela být poslední ranou českému stavovskému povstání. S tímto hodnocením souhlasí většina ostatních československých historiků.

Práce Kamila Krofta („Nesmrtelný národ“) interpretuje bělohorskou porážku v duchu Palackého a Masarykovy filosofie českých dějin. V tomto duchu je Bílá Hora viděna jako tragický

mezník našich dějin, který národ uvrhl do třístaleté poroby. Česká šlechta se v průběhu sedmnáctého století „odnárodnila“, bytostně českým zůstal poddanský lid a města, která byla poškozena na svých politických a hospodářských právech. Český stát postupně upadal do tzv. provinciálního typu (od Obnoveného zřízení zemského do tereziánských reforem). Autorova kritika se obrací i na jezuitský řád, uznává zde však čestné výjimky (vlastenecky orientovaný Bohuslav Balbín). Změnu přineslo až tzv. národní obrození.

Roku 1945 vychází dílo z pera Bohdana Chudoby „Španělé na Bílé hoře“. Tento katolický filosof a historik viděl v Bílé Hoře záchranu pro mravně upadající národ. Jeho argumentace byla založená na tom, že roku 1617 byl tehdejší arcivévoda Ferdinand Štýrský přijat českým sněmem za příštího krále. Okolnosti Ferdinandova sesazení roku 1619 hodnotí jako protikladné k volbě z roku 1617. Smyslem tohoto tvrzení autorovi je to, že i představitelé stavovské opozice z roku 1617 až na výjimky Ferdinanda přijali za budoucího panovníka a roku 1619 se k tomuto prakticky nevyjádřili katoličtí politici, kteří byli izolováni či v emigraci. Poukazoval také na špatnou stránku vybavení a profesionality české stavovské armády. Vítězství Ferdinanda II. označil za národní záchranu (i před germanizací) a stavovský partikularismus v konfrontaci s panovnickým absolutismem musel údajně prohrát. Česká kultura byla vítězstvím na Bílé Hoře nesmírně posílena.

Marxistickým historikem První republiky byl Zdeněk Nejedlý. Nejedlého filosofie českých dějin byla v jeho práci o Bílé Hoře blízko náhledu T. G. Masaryka. Zdůrazňoval úlohu české reformace, myšlenek husitství a poukazoval na neutěšenou situaci pobělohorskou. Českou šlechtu podrobil hluboké kritice. Soudil, že z důvodu obav snížení politické moci česká šlechta se snažila jen omezeně zapojit města do stavovského povstání. Úloha měst však byla klíčová a byla to právě města, která financovala odboj. S poukazem na potrestání měst po r. 1620 toto potvrzuje. K zahraniční podpoře byl Zdeněk Nejedlý velice skeptický. Francie a Anglie byly vesměs neutrální a jen Nizozemí a Falc byly skutečnými aktivními přívrženci povstání. Otázku volby českého krále hodnotí jako relativně vhodnou, možná se více přiklání k Janu Jiřímu Saskému, který měl větší vliv. Nejedlého filosofie dějin ovlivnila tvorbu mnoha pozdějších autorů.

V dalším kulturním období českého dějepisectví zájem o Bílou Horu ustupuje zájmu o dějiny českého husitství. V této době (1948-1960) je nejznámějším historikem českého stavovského povstání Josef Polišenský. Roku 1949 vychází kniha „Anglie a Bílá hora“. Z hlediska pohledu mezinárodně politické perspektivy se zde Polišenský snaží objektivisticky vyložit a shrnout všechna zásadní a nová fakta o vztazích jakubovské Anglie ke vzbouřeným Čechům. Tento vztah byl dle Polišenského interpretace velice problematický. Největších komplikací v rámci navazování přátelských kontaktů způsobovala osoba krále Jakuba I., který se neustále snažil lavírovat mezi politikou podpory českého krále Fridricha Falckého (svého zetě) a ústupky Španělsku. Těmito

kroky utrpěla jeho důvěryhodnost na obou soupeřících stranách. Polišínský rozlišuje roli Anglie a Angličanů, kteří sympatizovali s českým stavovským povstáním. Důvodem laxního přístupu krále Jakuba bylo to, že byl zastáncem nesesaditelnosti krále a neuznával kalvínskou teorii. Roku 1958 vydává Polišínský další knihu o českém stavovském povstání, ve které se zaměřuje na česko – nizozemské vztahy za odboje. Zde nepřímou navazuje na výše zmíněné dílo. Vztah protestantských Čech a protestantského Nizozemí byl pevně spojený. Nizozemí se snažilo získat pro rebelující Čechy nové spojence (Anglie, Francie, Savojsko). Ve věci Francie se bohužel nepodařilo dosáhnout úspěchu. Důvodem byla také těžká politická situace ve Francii. Anglický král Jakub se naopak snažil ovlivnit Nizozemí, aby se přizpůsobilo jeho politice neutrality. V Nizozemí byly dvě vládnoucí strany (umírněná strana Oldenbarneveltova a bojovná strana Mořice Oranžského). Strana Mořice Oranžského se stala vítěznou. Díky této vnitropolitické změně posílili přívrženci českého stavovského povstání v Nizozemí. Do Čech začaly proudit subsidie a dodávky v daleko větším množství.

Práce Františka Kavky „Bílá hora a české dějiny“ se zabývá otázkou českého dějepiscství a národní tradice. Doba „temna“ se stala zájmem historiků a filosofů už od konce 17. století. Husitství na rozdíl od českého stavovského povstání bylo vítěznou událostí. České povstání v Kavkově filosofii dějin je národní porážkou s nejtragičtějsími následky. Zde se ztotožňuje s názorem Palackého. Šlo o střet centralismu a se stavovským federalismem. Povstání bylo omezeno jen na vyšší společenské složky. To bylo důvodem jeho slabé vitality. Toto hledisko představil už Antonín Gindely. Jeho soupeřem se stal francouzský historik Ernest Denis („Konec samostatnosti české“). U Denise česká tragédie začíná husitstvím a končí Bílou Horou. Morální úpadek českého národa podle Denise zavinil Bílou Horu. Zde rezonoval názor Tomkův a Rezkův. František Kavka hodnotí starší české dějepiscství jako konzervativní proud a díla národního písemnictví jako směr pokrokový. V otázce poddanské František Kavka spatřuje narýsování tzv. druhého nevolnictví. Postavení poddaných bylo od cenové revoluce špatné. Důvodem byly vysoké daně a mimořádné dávky na tureckou válku. Stavovskou společnost vidí jako nejednotnou v koncepci suverénní politiky. Tuto okolnost zneužil král Matyáš, když roku 1617 nechal českým sněmem zvolit Ferdinanda Štýrského za budoucího českého krále. Paradoxem je, že česká stavovská obec velmi dobře znala panování arcivévody Ferdinanda ve svém panství. Česká šlechta se cíleně snažila snížit politickou váhu měst. Toto se ukázalo jako nerozumná politika. Kavka hodnotí nejvyššího kancléře Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic jako úspěšného technokrata moci. Slavata a Martinic byli jeho druhy, kteří se k Lobkovicovi připojili i z kariérních důvodů. Po roce 1600 příslušníci významných šlechtických rodin ve větší míře konvertovaly ke katolicismu. Císař Matyáš a poté Ferdinand II. se snažili využít rozporu mezi Čechy a Moravou k posílení vlastních pozic. Dlouho se dařilo

Habsburkům udržet Moravu neutrální. V první fázi povstání (za vlády direktoria) si udržela města své původní postavení. Jiná situace byla po zvolení Fridricha Falckého českým králem. Na Moravě byla politika země vedena umírněným Karlem st. ze Žerotína, který byl nespornou autoritou. V zimě 1618 – 1619 bylo zahájeno intenzivní diplomatické jednání, které přineslo řadu úspěchů (rozšíření stavovské konfederace a upevnění vazeb na Nizozemí). Jakub I. Nabízěl v zájmu všeobecného míru prostřednictvím mezi Čechy a habsburskou mocí. Nesetkal se s přijetím na žádné ze soupeřících stran. Nizozemí podmiňovalo svoji pomoc válečným stavem s císařem. Habsburkové přijetím podmínek, které narušovaly platnost Rudolfova Majestátu. Poté, co na Moravě získal vedení Ladislav Velen ze Žerotína, Morava vstoupila do povstání. Anglický král Jakub poslal do Evropy vyslance Doncastera, který měl zprostředkovat onen zmiňovaný mír. Toto se stalo Jakubovi záminkou k válečné neúčasti.

Po Fridrichově zvolení bylo nutno přimět Anglii k rozhodným krokům. Jakub I. nemohl odmítnout jednat s panovníkem, který byl jeho zetěm. Volbou Fridricha chtěli dosáhnout stavové zlepšení vztahů s monarchistickým světem. Výsledkem však bylo zklamání na straně Nizozemí. Volba Fridricha odstranila poslední iluze měšťanstva, které oprávněně doufalo k pozvednutí svého stavu a posílení vlivu. Nastoupení Fridrichovo ukončilo vládu direktorů. Byla ustavena zemská vláda, kde jednoznačně posílila šlechta. Prahu si Fridrich znepokojil obrazoboreckou akcí fanatického dvorního kazatele Sculteta, která proběhla ve svatovítské katedrále. Nově zvolený král se musel vypořádat s neutěšenou finanční situací. To se projevilo v demoralizaci armády. Nejhorší podmínky nastaly v Mansfeldově sboru. Na přelomu 1619 – 1620 početní stav stavovské armády byl přemožen počtem habsburské armády. Roku 1620 byl založen a upevněn česko – rakousko – uherský spolek. V létě přistoupil k tomuto spolku sedmihradský vévoda Bethlen.

Další problematiku, kterou Kavka nastínil je situace po bitvě na Bílé Hoře. Tato krátká bitva nemusela znamenat definitivní porážku. Čeští stavové (možná vlivem paniky) rezignovali na další vývoj. Král Fridrich narychlo opustil Prahu a vydal se do Slezska. V této situaci se vláda v zemi zhroutila. V českých zemích nastoupil habsburský absolutismus.

Práce Josefa Polišenského „Třicetiletá válka a evropské krize 17. století“ navazuje na starší práce o krizi feudalismu (Hobsbawm). V rámci mezinárodní politiky se zde Polišenský soustředí na postoj evropských velmocí k českému stavovskému povstání. Francie Ludvíka XIII. a kardinála Richelieu se v období české války konfliktu neúčastnila. Byla neutrální. Do války vstoupila až v závěrečné fázi. To už však Čechy patřily trvale pod habsburskou vládu. Španělsko a jeho role v podpoře Matyáše a Ferdinanda II. byla nedocentitelná. Naopak podpora stavů byla daleko slabší (vojenská podpora ze Savojska a Anglie, vojenská a finanční z Nizozemí a Falce, spolupráce v rámci konfederace).

V období po roce 1970 dochází dějepisické bádání k jiným historickým tématům. Oživuje se historie husitství a dějiny českého středověku. Roku 1972 vydává Josef Petráň „Staroměstskou exekuci“. Zde se zabývá osudem hlavních postav českého stavovského povstání. Roku 1978 vychází Janáčkův „Valdštejn a jeho doba“. V osmdesátých letech vydává český historik Josef Janáček výbor z díla Pavla Skály ze Zhoře, kde napsal krátký komentář českého stavovského povstání. Janáčkův náhled na problematiku Bílé Hory je zaměřen v rámci zahraniční politiky zejména na Francii. Zde navazuje na práci francouzského historika Victora Luciena Tapié. Ke skutečné aktivizaci francouzské politiky došlo až po osudné bitvě na Bílé Hoře. První ministr kardinál Richelieu ve třicátých letech 17. století zavedl politiku vyrovnání evropských mocností. V tuto dobu podporoval švédskou válku s Habsburky. Snažil se ovlivnit i situaci v císařské armádě, kterou vedl Albrecht z Valdštejna. Zavraždění vévody frýdlantského překazilo plány Francie a jejich spojenců na zvrácení situace v Čechách.

V devadesátých letech vychází kniha Josefa Polišenského a Josefa Kollmanna o Valdštejnovi. Valdštejn je zde ztvárněn jinak než u Janáčka. Jako politik a voják, který se snažil o stabilitu v Říši a o dosažení možných kompromisů a o mír. Jeho mírová politika však nebyla úspěšná. Jednání se Sasy a Švédy Valdštejn dlouho odmítal. Toto vytvářelo pnutí v úsilí francouzské politiky dosáhnout porážky či ústupků Habsburků. Jsou domněnky, že Valdštejnovi byla za přestup nabídnuta česká královská koruna. Josef Kollmann dále napsal samostatnou dvoudílnou práci věnovanou životu Albrechta z Valdštejna. Zde se soustředil zejména na akty vojenské kanceláře Valdštejnovy a německé prameny. Polemizuje s Pekařovým názorem, že Valdštejn vědomě zradil císaře Ferdinanda II..

VI. Zásadní studie Josefa Polišenského o Bílé Hoře

Kniha o bolesti a smutku

V této první tématické knize Josef Polišenský se zabývá regionální historií svého rodného kraje. Byla to Morava a především oblast zlínského kraje, který po celou dobu třicetileté války zažil bouřlivé události. Polišenský v této knize, kterou tvoří z největší části edice pramenů z moravských kronik 17. století, si klade otázku, do jaké míry děje na Moravě ovlivnily kulturu a mentalitu doby. Nebyly to jen válečné události, ale i slavná valašská povstání, která trvala čtvrt století.

Důležitým bodem je pro Polišenského i původ autora kronik. Autorem tehdejších rukopisů a pramenů nemusel být jen z církevního prostředí, ale byl jím i voják, diplomat či měšťan. I to samozřejmě určilo motivace a postoje, které se mohly a často i různily. Záleželo i na náboženské orientaci, která po třicetileté válce byla ryze katolická, ale mohla si ponechat humanitní ráz.

Ne všechny tehdejší zápisy a prameny byla v době vzniku publikovány. To samozřejmě záleželo na okolnostech a vývoji. Mojí tezí je, že tato regionální historie se jaksi odráží i v dějinách celého českého království, ale zachovává si vlastní ráz, neboť Morava na rozdíl od Čech měla složitější vývoj. I v ohledu na fakt, že zemské moravské stavy měly po celé období sedmnáctého století plně uznaný stav prelátský.

České stavovské povstání vidí Polišenský jako doutnák evropské války. Habsburská katolická dynastie dostala mocenský monopol na 300 let vládnout českému království. Do roku 1781 bylo přípustné pouze katolické náboženství, ale i poté vliv katolické církve ve školství a státní správě zůstal patrný ještě do revoluce 1848, kdy vzniká idea občanských práv. Tato idea je poté přerušena za Bachova absolutismu, ale od šedesátých let 19. století dochází k postupné liberalizaci státu a společnosti. Tak rychlý zlom událostí způsobil v českém království převratné společensko-kulturní změny, doslova se může hovořit o sociálním převratu.

Vraťme se však k rozboru Knihy o bolesti a smutku. Tato kniha je jak jsem již výše uvedl soubor městských kronik. Sama doba 17. století je obdobím velkých městských kronik. V moravských kronikách této doby je patrný separatismus moravských stavů, který způsobil malý zájem o pražskou rebelii. Jistá odtažitost moravského prostředí je pozorovatelná v poznatku, že až potlačení povstání v roce 1620 je zachyceno věrohodně. Avšak rok 1621 se stal malou nadějí pro české protestanty. Proběhlo tažení knížete krnovského, spojeného s Uhry Gabriela Bethlena. Na východní části Moravy probíhala i lidová válka valašská. Polišenský klade zde oprávněně silný důraz na význam valašského povstání. O dva roky později proběhlo druhé tažení sedmihradského vévody Bethlena. A konečně v letech 1626 a 1627 navštěvují Moravu v řadách dánského vojska

emigranti, kteří byli vedeni zemským hejtmanem Ladislavem Velenem ze Žerotína a Janem Adamem z Víckova. Polišínský usuzuje, že valná většina kronikářů byla protihabsburského smýšlení. Ať už se jedná o neznámého kronikáře holešovského, valašsko-meziričského měšťana Ondřeje Sivého, Pavla Srba či neznámý pokračovatel Urbanidův. Výjimkou je lipnický primátor Martin Zikmundek. Význačným dílem této doby je „Historie o těžkých protivenstvích církve české“ Jana Amose Komenského. Polišínský oceňuje na těchto dílech bojovnost a odhodlanost.¹³³

Plně se situace na Moravě uklidnila až v samotném závěru třicetileté války, kdy byla násilně potlačeno a poraženo valašské povstání. Na Moravě však byla i místa, kde po celé sedmnácté století a někdy až do přelomu 17./18. století zůstala střediska tajného protestantismu.

Tento především zlínský region je spjat i se jmény Jana Amose Komenského a Albrechta z Valdštejna. Obě dvě osobnosti zde působili. Jan Amos Komenský se zde narodil a Albrecht z Valdštejna zde držel panství Vsetín, Lukov, Rymice.

Polišínský ve zkoumání období 17. století pokračuje švédskou válkou. Roku 1642 Švédové opanovali hlavní zemskou pevnost Olomouc. Následujícího roku probíhá tažení Torstensonovo proti opevněným místům ve střední a východní Moravě. Po odchodu hlavních sil švédských ze země přešla zase převaha na stranu císařských. Ti toho využili k potlačení valašského povstání. Konec války smazal poslední stopy předbělohorské doby. Starší generace hynula pod tíhou moru a válečných útrap. Například kronikář holešovský zemřel na mor. Meziříčský Ondřej Sivý byl nucen opustit zemi. Mnoho obyvatel opouštělo své městské a vesnické příbytky. I tato doba má své kronikáře, jejichž díla byla psána s mnohaletým zpožděním, spíše jako paměti. Jmenujme alespoň paměti kronikáře Přenského, měšťana z Veselí, později z Hradiště, prostějovské paměti Voříškovy i paměti kroměřížské. Výraznou tvůrčí postavou byl Tomáš Pešina z Čechorodu, Balbínův přítel a druh. Společným znakem děl této doby je věrnost k císaři. Dokladem toho je, že bitva na Bílé Hoře je považována za vítězství českého národa. Styl těchto kronik naznačuje počátek baroka.¹³⁴

V kapitole nazvané „Mezi vojny“ se Polišínský věnuje pamětím hnojického kantora Mikuláše Františka Kerneria, jehož dílo zobrazuje klidnější události. Polišínský si správně všimá,

---

¹³³ Josef Polišínský, *Kniha o bolesti a smutku*, Praha 1948, s. 171 – 174. Existovala výjimka pro několik příslušníků nekatolických rodů, kteří mohli do své smrti zůstat nekatolíky. Jedním z nich je Magdalena Trčková z Lobkovic, která zůstala luteránkou za přímluvu u císaře Ferdinanda II., jemuž byla obchodní věřitelkou. Avšak její syn Adam Erdman hrabě Trčka z Lípy konvertoval ke katolictví. Toto však učinil pro kariéru válečníka, stejně jako jeho švagr slavný vévoda Albrecht z Valdštejna. Jiný šlechtic Karel st. ze Žerotína se rozhodl pro zachování víry odejít do exilu.

¹³⁴ Tamtéž, s. 175, 176. Polišínského argumentace věrností autorů této doby je pravdivá. Dle mého názoru je však třeba zjistit motivy a okolnosti faktu, že kronikáři 30.-50. let zůstali věrni habsburské dynastii. Samozřejmou okolností byl rok 1648, kdy byl uzavřen tzv. Vestfálský mír, který byl intelektuálními osobnostmi chápán jako zakonzervování daného statu quo. Příkladem nám může být Jan Amos Komenský, který tento mír kritizoval za to, že zahraniční velmoci se dohodly o osudu českého soustátí bez Čechů. Motivы byly tedy jednoznačné. Po vydání Obnoveného zřízení zemského čeští protestantští představitelé museli opustit zemi. Někteří se sem vrátili se saským vpádem roku 1631, ale toto byla již záležitost velice krátkodobého charakteru, která neměla vliv na další události.

že pamětem nechybí ani humorné postřehy. Kerneriovův postoj vůči lidovým písmákům je kritický. Dokonce se odvažuje kritizovat i církevní řády. Jeho kritického postoje nezůstal ušetřen ani sám císař.¹³⁵

Poslední kapitola se zaměřuje na válku s Turky. Roku 1663 začala válka s Tureckem. Turci zaútočili na Moravu. Nebyli však již úspěšní. Roku 1683 byla válka obnovena. Tentokrát byla tureckým válečným cílem Vídeň. Mezi zajímavé prameny Polišenský řadí paměti města Ostrova (Ostroha) a hradištské paměti M. M. Nisla. V Hradišti pokračoval v kronikářské tradici Kristián Alexius Bunč, městský syndik. V Uherském Brodě to byl Martin Josef Ležák a Václav Fr. Letocha. Morava se v průběhu sedmnáctého století stala dle Josefa Polišenského císařskou provincií. Tento stav byl způsoben úpadkem staré moravské šlechty. Zničeno bylo i mnoho měst. Došlo k největší výměně obyvatelstva. Společnost prodělala nesmazatelnou duchovní proměnu. Tato proměna byla špatná. Vliv ve společnosti si ponechala církev a stát ve formě loajální šlechty a autoritativního panovníka. Kulturní krizi vidí Polišenský nejen v kvalitě literární produkce ale i v malém množství. Za velice významné a výjimečné dílo považuje Polišenský kroniku Kerneriovu. Důvodem této obliby je lidovost Kerneria a myšlenková otevřenost, tak blízká humanismu.¹³⁶

Z oblasti regionální dějin přešel poté přirozeně Josef Polišenský do vod mezinárodní politiky, respektive svoji publikační činnost zaměřil na dějiny diplomacie. Tento přechod by mohl působit uměle, ale pokud se dá hodnotit s dnešním časovým odstupem, vyznívá podle mého názoru zcela logicky. Polišenský měl nesmírně pokročilou znalost evropských archivů a své vědecké názory rád dokonale podpíral intenzivním studiem pramenů. Ve čtyřicátých letech také studijně navštívil Velkou Británii, kde studoval ve slavné Bodleianě, první veřejné knihovně Anglie. Tyto okolnosti a jeho pramenná základna přímo předjímalý Polišenského zájem o evropské souvislosti. V tomto ohledu je zcela pochopitelné, že Polišenský se začal zabývat dějinami diplomacie a v konkrétním případě jej zajímaly dva důležité okruhy – vztah česko-anglický a česko-nizozemský za stavovského povstání.¹³⁷

---

¹³⁵ Tamtéž, s. 176. Tento Kernerius byl však výjimkou a jeho kritika panovníka nepřesahovala rámce loajality.

¹³⁶ Tamtéž, s. 176 – 178. Kernerius patřil ještě do starší generace autorů a tím překonával jistý duchovní obzor své doby a sám se za pozdního humanistu počítal, resp. byl počítán.

¹³⁷ Tyto hlediska poté představil ve svých dvou pracích, „Anglie a Bílá hora“ a „Nizozemská politika a Bílá hora“. V díle druhém shrnul i základní vývoj literatury dějin Nizozemí, které zahrnovaly období od revoluce nizozemské až po rok 1648.

Anglie a Bílá hora

Vztah mezi Anglií a českými stavy se vyvíjel v trajektorii vlády krále Jakuba I. Stuarta. Tento vztah byl již od počátku problematický, jak si všímá i Josef Polišenský. Král Jakub se pasoval do role mírotvorce a jeho hlavním úmyslem bylo získat pro Anglii výhodné postavení v evropské politice bez rizika jednoznačného připojení se k určité straně. Nelibě také nesl, že české stavy sesadily krále Ferdinanda II., kterého předtím na sněmu roku 1617 přijaly za budoucího krále. Ostatně král Jakub měl doma v Anglii kvůli svým postojům a názorům konflikty se svými stavy a paradoxně lépe se mu jednalo s tzv. španělskou stranou vedenou vyslancem Gondomarem, jak na různých místech výmluvně pojednává Polišenský.

O to víc Polišenského mrzí slabý politický aktivismus ve prospěch Čechů. Veřejné mínění bylo na straně vzbouřených stavů již od počátku konfliktu s habsburskou mocí. Profesor Polišenský si všímá i využití informačního kanálu Fridricha Falckého. Sílu španělské diplomacie vidí v nabídce zajímavých dohod. Tato síla ochromila diplomatickou misi Kryštofa z Donína, který byl ve Fridrichových službách. Dále se zmiňuje o stavovské Apologii, jež byla výraznou žádostí o pomoc, avšak postoj krále neovlivnila. Stavové v dokumentu naznačovali vztah mezi Wiklefem a Janem Husem. Stavové dále apelovali na čestný úkol anglických králů, aby byli „obranci víry“ evangelické. Především požadovali hmotné zabezpečení. Král Jakub na tento dopis ani nezareagoval, což bylo nezvyklé. Oproti těmto okolnostem bylo nečekané, že se podařilo obnovit obrannou alianci mezi Unií a Jakubem. Polišenský oceňuje obratnost Kryštofa z Donína, který pro Čechy zařídil ještě pomoc z Nizozemí, která se ukázala upřímnou. Významnou úlohu v britské diplomacii sehrál vikomt Doncaster, který byl oddaným stoupencem protišpanělské skupiny na Jakubově dvoře. Polišenský dále poznamenává, že pomoc Anglie Čechům v této kritické chvíli byla velmi malá. Bez přispění anglických poddaných by zřejmě pomoc do Čech nepřišla žádná. Zpráva o osudné bitvě na Bílé Hoře dorazila do Londýna se zpožděním několika týdnů. Teprve až v tuto chvíli se aktivizovala anglická pročeská politika. Bylo však pozdě. Velmi zesílilo také vydávání kritických pamfletů. Nejznámějším se stal „Vox Populi“.¹³⁸

Zde bych rád zdůraznil nutnost srovnat společenské rysy doby alžbětínské a doby jakubovské. Sám Polišenský dobu jakubovskou charakterizuje tím, že „společenská rovnováha byla

---

¹³⁸ Josef Polišenský, Anglie a Bílá hora, Praha 1949, s. 5 – 9, 12, 14, 16. Tento spis se stal velice tehdy známým dílem, které získalo širokou oblibu. Jeho text odrážel nespokojenost především obyvatel londýnské City ke králově politice, která byla v rozporu se stanovisky parlamentu. Od této doby se Polišenského slovy začíná konflikt mezi stavy a králem, který vyústil do občanské války za jeho syna Karla I..

narušována pozvolna“, „rozvoj zámořského obchodu vedl ke specialisaci...“, „ceny zemědělských výrobků stoupaly... a pozemky se staly předmětem investic“. Dále autor rozebírá rozdíl hospodářského pokroku bohatého jihovýchodu a chudšího severu, kde ještě zůstává v převaze tradiční feudální držba a vztahy. Souhlasí s profesorem Tawneyem, který ukázal, že „problém králův byl problémem všech majitelů půdy“. Důvodem hospodářské krize velkostatkářů (tedy i krále) bylo to, že neměli dostatečné prostředky pro investice v rozsahu jejich majetků. To krále čím dál tím více sblížovalo s upadajícími feudálními velmoži konzervativních částí země. Polišínský poukazuje na finanční tíseň královské pokladny, která započala již od doby vlády královny Alžběty.¹³⁹

Už v této práci vstupuje na půdu hospodářských a sociálních dějin. Kritizuje vydávání králových monopolů a poškození hospodářské prosperity země. Tato situace nakonec vyústí do občanské války a Cromwellovy revoluce, která je dle Polišínského logickým důsledkem špatné a sobecké politiky krále. Toto hledisko paradoxně obhajuje rezervovaný postoj krále Jakuba, který opravdu neměl peněz dostatek na nějakou vážnou aktivitu. Život dvora však zůstal nákladný, jak si všímá i Polišínský. Sociální skladba země byla podobná té české.¹⁴⁰

Bitvu na Bílé Hoře porovnává se samotným stavem českého království, kde začal vládnout chaos a až se dá hovořit o anarchii. To, co vypuklo po osudové a tragické bitvě na Bílé Hoře, způsobilo fatální porážku českého stavovského povstání. Polišínský se pozastavuje nad tím, že král Fridrich Falcký nemusel tak urychleně a spěšně opouštět Prahu a mířit do Slezska. To bylo katastrofální selhání všech představitelů stavovské monarchie. Armáda Gábora Bethlena, která spěchala na pomoc Praze, se musela po této rychlé porážce rozhodnout vrátit se zpět domů.¹⁴¹

V závěru této knihy Polišínský usuzuje, že to nebyly česko-anglické vztahy, které zajišťovaly mezinárodně právní garanci existence českého státu, ale bylo to Nizozemí, které českou věc na své poměry poměrně dobře podporovalo.

---

¹³⁹ Tamtéž, s. 19, 23, 27, 28, 30, 31, 36, 49.

¹⁴⁰ Anglická revoluce je pro Polišínského první evropskou revolucí, která mění staré feudální struktury a vytváří moderní společnost. V Anglii se rodí parlamentární hnutí, které přežije dobu Cromwellovu dodnes.

¹⁴¹ Josef Polišínský, *Anglie a Bílá hora*, Praha 1949, s. 176 – 181, 183, 185, 189 – 191, 193, 194.

Krále Fridricha Falckého však omlouvá ta okolnost, že ze slezské Vratislavi (druhého hlavního města království) chtěl řídit další vojenské operace s vědomím, že jeho spojenci mu pomůžou nešťastnou situaci zvrátit.

Nizozemská politika a Bílá hora

Ve vztahu k českým národním dějinám se Polišínský zabýval i dějinami Nizozemí. Zde akcentoval především buržoazní problematiku mladého svobodného státu. Státu, který dokázal v protihabsburském odboji sehrát klíčovou roli. Státu, který byl silným podporovatelem českých stavů. Jeho idea se stala motivací i např. pro anglickou revoluci. Profesor Polišínský oceňuje na Svobodném Nizozemí strukturu občanské společnosti, která na svou dobu byla pokroková.

Profesor Josef Polišínský ve své práci o vztahu Nizozemí ke vzbouřeným českým stavům nepřímou navazuje na svoji předchozí studii „Anglie a Bílá hora“. V této předešlé práci se autor zabýval vztahem jakubovské Anglie k Čechům na počátku 17. století včetně dějin tzv. České války. Zde autor velice kriticky hodnotil počínání krále Jakuba I. z rodu Stuartovců, který svojí politikou váhání ohrozil celistvost protihabsburské koalice a přivodil zkázu českého státu. V závěru této práce Polišínský vzdává hold aktivní politice Nizozemí.¹⁴²

V úvodu Josef Polišínský poukazuje na rozdíl mezi pokrokem společenským a technickým. Zamýšlí se zde také nad historickou metodologií. Kritizuje Gollův pozitivistický objektivismus, který programově sice usiloval o historický výklad a důkladný kritický rozbor postojů všech stran, ale v mnohém svá předsevzetí neplnil. Důležitou složkou Polišínského práce bylo zkoumat také sociální vazby a společenské přeměny v kontextu nevyhnutelného vývoje pokroku lidské civilizace. Velice kladně hodnotí dobovou práci Ondřeje Habervešla z Habernfeldu, jehož kniha nesla název Česká válka. Polišínský se také zabývá bohužel neúspěšným působením Komenského na obranu české státnosti. Polišínský je také autorem několika zajímavých prací o Janu A. Komenském. Také nastiňuje Opizův výklad o českém stavovském povstání, kde Opiz nejvíce lituje ukrutnosti na českých městech. Jiný osvícenec Jan Jeník z Bratřic viděl příčinu v autoritářském počínání Habsburků. Širší prostor dává pochopitelně Polišínský Františku Palackému. Sdílí i jeho představu o stýkání českého a německého živlu, nevidí však tak zřetelně aristokratičnost Němců a demokratičnost Slovanů (potažmo Čechů). Palacký poukazoval na překotnost technického vývoje, který nezdravě předčil politický pokrok. Technický vývoj se stal dle Palackého motorem státního

---

¹⁴² Josef Polišínský, Nizozemská politika a Bílá hora, Praha 1958, s. 7, 8. Nizozemí se pro Polišínského stalo zemí, které v odporu a boji vůči Habsburkům nikdy neustalo. Bylo to dáno samozřejmě špatnou zkušeností s vládou Španělů a krutým terorem vévody z Albany. V boji proti Habsburkům však Polišínský rozlišuje mezi dvěma frakcemi, armíníány (Oldenbarnevelt) a gomaristé (Mořic Oranžský). Tyto nábožensko-politické frakce spolu soupeřily o moc a ideologii státu. Tento spor nakonec dle Polišínského vynikající právník a teoretik Oldenbarnevelt prohrál a zaplatil svým životem. Vítězství radikálních gomaristů však české straně pomohlo. Váhání krále Jakuba by se však dle mého názoru dalo pokládat za taktické manévrování, které bylo motivováno ziskem politického kreditu anglického království a také nezájmem aktivně se účastnit bojů na evropském kolbišti. Dá se to tedy vykládat i jako druh izolacionistické politiky.

absolutismu. Velký historik zde nastínil první pád individualismu, který s velkou přestávkou začal až v jeho době. Palacký usiloval o vyrovnanost mezi centralizací a svobodou. V Bílé Hoře viděl národní katastrofu, ale způsobenou nezodpovědnou vládou českých stavů. S tímto se Polišínský plně s Palackým shodují. Palacký se obíral i analogií mezi husity a stavy, kde husity výše hodnotí. Historikové Tomek a Rezek viděli v Bílé Hoře záchranu od stavovské anarchie. Tyto názory však neměly v české historické obci převahu. Tieftrunk se snažil obhajovat české stavovské povstání jako obranu starobyklých českých výsad a práv. Byly vydávány prameny k dějinám povstání, např. Historie církevní Pavla Skály ze Zhoře. Gindely viděl ve třicetileté válce válku politickou s náboženskou terminologií. Jednotlivce viděl pouze jako vykonavatele moci národů. Za to byl z důvodu nepochopení některými historiky napaden z nacionalismu a tak Gindelyho pokus o výklad Bílé hory zůstal bez ohlasu. Fenomén Bílé Hory silně ovlivnil Kroftu, Nejedlého, Pekaře a Šustu. Krofta s Nejedlým viděli v Bílé Hoře národní tragédii, Pekař a Šusta přirozený výsledek předbělohorského úpadku. Později Nejedlý vidí v Bílé Hoře zasloužený trest. J. Werstadt vidí v Bílé Hoře východisko nešťastného vývoje českého státu. Pekař viděl v Bílé Hoře nástup panovnického absolutismu. Počátek úpadku viděl již v husitské epoše a jejím údajném rozkladu českého myšlení. Na Bílé Hoře vidí střet kultur románsko-katolické a germánsko-protestantské a soudí, že čeští odbojníci stáli na špatné straně ve smyslu pozdějšího vývoje. Katolický historik Bohdan Chudoba vychází z Pekařovy koncepce, že na bělohorském bojišti se srazily dva životní proudy. Chybu viděl ve slabé vládě Ferdinanda I. a jeho neautoritativní argumentaci. V Bílé Hoře viděl záchranu českého státoprávního řádu. Samotnou právní existenci české samostatnosti ukončilo až spojení české a dvorské kanceláře za vlády Marie Terezie.¹⁴³

Polišínský se dále zabývá časovým vymezením třicetileté války a geografickým pokrytím tohoto konfliktu. Nesouhlasí s tehdy ještě tradičním argumentem, že válka je záležitostí čistě německou a že její časové rozmezí je třicet let. Neboť konflikt se odehrával v širším evropském rámci za aktivní účasti Nizozemí, Anglie, Španělska, Francie, Švédska, Dánska, tedy evropských velmocí. Dále se jej účastnil i uherský magnát Gábor Bethlen a o účasti uvažovala i Turecká říše. Také Polsko s menší podporou Habsburků se v tomto konfliktu angažovalo. I Rusko se starostlivě dívalo na evropskou válku. Dále časový rámeček vidí podobně jako nizozemští historikové jako osmdesátiletý konflikt, který započal nizozemskou revolucí proti habsburské nadvládě. Cituje zde anglickou historičku Wedgwoodovou, která vyzdvihovala náboženské motivy. Francouzský historik V. L. Tapié přikládal vysoký význam politice vyrovnávání kardinála Richelieu. Tehdejší západoněmecký historik Gerhard Ritter viděl ve válce prvek, který dotvářel novou podobu Evropy.

---

¹⁴³ Tamtéž, s. 9 – 18.

Rakouský historik H. Sturmberger se zabýval problematikou státních forem v období pozdního feudalismu a otázkou úlohy náboženství. Církev viděl jako politickou instituci. Polišenský se také pochopitelně zabýval pracemi marxistických historiků, kteří viděli v třicetileté válce široký sociální pohyb (ruský Vajnštejn, maďarský Tibor Wittman, anglický R. H. Hilton, E. Hobsbawm). Představitelé tohoto proudu začali uvažovat o obecné krizi feudalismu a o krizi 17. století. Klíčovými body byly cenová revoluce, depopulace, inflace, druhé nevolnictví a kapitalistické vztahy.¹⁴⁴

Mezi hlavní inspirátory Polišenského patřili výše uvedení Hobsbawm a Wedgwoodová.¹⁴⁵ Hobsbawm založil moderní pojetí hospodářských a Wedgwoodová sociálních dějin. V tomto bodě je důležité zmínit ostatní práce o revolucích a to americké, francouzské a revoluci roku 1848. Byl to právě britský historik Eric Hobsbawm, který období buržoázních revolucí viděl jako velký předěl dějin.¹⁴⁶

Dalším blokem díla je Polišenského srovnání hospodářsko-spoločenských struktur soupeřících stran. Na příkladu katolické Francie poukazuje Polišenský na slabší úlohu náboženství a na rostoucí úlohu nové politiky prosazování tzv. národních zájmů. Dále popisuje situaci ve Svobodném Nizozemí, kde byly dva odlišné tábory, které svazovalo jen protihabsburské smýšlení - umírnění arminiáni a přívrženci Mořice Oranžského, radikální gomaristé. Mezi desítkami dalších historiků se vyjímají H. Pirenne a S. R. Gardiner. Gardiner viděl ve stavovském povstání snahu o posílení anglického vlivu ve střední Evropě a Pirenne otázku vztahů nizozemsko-španělských.¹⁴⁷

Základním časovým horizontem je Polišenskému tzv. osmdesátiletá válka. Sám tvrdí, že tato

---

¹⁴⁴ V. L. Tapié, *Bílá Hora a francouzská politika*, Praha 1936, s. 278 – 296. Josef Polišenský, *Nizozemská politika a Bílá hora*, Praha 1958, s. 20 – 39. Srovnej: Miroslav Hroch a Josef Petráň, *17. století – krize feudální společnosti?*, Praha 1976, s. 11 – 59.

¹⁴⁵ Marxista Eric Hobsbawm se zajímal o dějiny kapitalismu a národního hospodářství. V roce 1952 stál u zrodu vlivného časopisu, *Past and Present*, do něhož psalo i mnoho nemarxistů. Prosazovali studium historie "z pohledu obyčejných lidí". Hobsbawm byl i politicky činný. Pád berlínské zdi vnímal pozitivně, cítil, že k němu mělo dávno dojít. Prohlásil, že je komunismus mrtev. Nyní je ze zpětného pohledu jasné, zdůrazňuje, že vzhledem k tomu, že "tento systém vznikl v Rusku, nemohl nikdy fungovat". Avšak pořád je přesvědčen, že klást si marxistické otázky, to je správný způsob, jak se snažit porozumět světu - snažit se nalézat ve věcech systém, "i když to nakonec třeba nebude ten správný systém". Dodává: "Kdysi jsem si myslel, že je možné předpovědět způsob, kudy půjde historie. Ale nepravděpodobnost je zřejmě daleko důležitější, než jsme kdy předpokládali." Jeho kniha "Věk extrémů" byla největší zkouškou jeho objektivnosti, i když je to zároveň jedna z jeho nejvíce chválených publikací. Avšak Tony Judt z Newyorské univerzity konstatuje, že Hobsbawmovy politické postoje ho přece jen omezovaly: "Nepíše dost zajímavě o ruské revoluci, protože se nedokáže úplně osvobodit od optimistické vize předchozích let. Z téhož důvodu nepíše dobře o fašismu." Podle Judta se Hobsbawm přidržuje "zhoubné iluze pozdního osvícenství, totiž že jestliže lze očekávat pozitivní výsledek, stojí to za lidské oběti. Avšak právě jedním z velkých poučení dvacátého století je, že to prostě není pravda. Na to, jak jasně dokáže Hobsbawm uvažovat, je slepý vůči obrovské ceně, která musela být [za tyto experimenty] zaplácena. Zdá se mi to tragické, nikoliv ostudné." V této knize Hobsbawm líčí i vrozené nedostatky kapitalismu. Hobsbawm si všiml i současného dění ve válce proti terorismu: "Neexistuje žádný nepřítel. To je jen příležitost pro Ameriku prosadit globální hegemonii. Vyhrát válku není obtížné, jde ale o to, co uděláte potom. A svět už nelze rekolonizovat." Hlavním východiskem Hobsbawmovy teorie dějin je, že autor usiluje o "porozumění historii, nikoliv o souhlas, shodu či o získávání sympatií."

¹⁴⁶ Josef Polišenský, *Nizozemská politika a Bílá hora*, Praha 1958, s. 40 – 56, 58, 59, 62 – 64.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 71 – 84, 89 – 92, 95, 107 – 111, 116 – 122, 126 – 132, 134 – 139.

časová perspektiva daleko víc vystihuje než středoevropské hledisko třicetileté války. Konflikt třicetileté války byl pro Polišenského pokračováním nizozemské revoluce, kdy v jednom evropském soustátí – Španělské monarchii začal rozpor v otázce vývoje v Nizozemí, které roku 1648 dosáhlo po osmdesátiletém boji za národní a státní samostatnost konečně trvalé uznání nezávislosti.¹⁴⁸

Další oblastí je česká otázka po Bílé Hoře a vývoj do roku 1648. Krále Jakuba česká porážka příliš mnoho nepřekvapila. Zhodnotil situaci jako neudržitelnou a i vlivem domácí krizové situace Čechům nepomohl. Zato Nizozemí se snažilo prostřednictvím českých emigrantů o vliv na následující události. Do Haagu přesídlil i královský dvůr. Českým silám se nejlépe dařilo na Moravě, kde se odboj opřel o vojsko Jana Jiřího Krnovského. Poslední kapitulovalo Kladsko a to 28. října 1622. Již 17. listopadu 1620 byl kníže Karel z Lichtenštejna pověřen Ferdinandem II. správou Čech.¹⁴⁹

Poslední oblastí Polišenského zájmu je vývoj po roce 1625, kdy se podařil první pokus o vytvoření větší koalice, která by přenesla boj dále do nitra Říše. V haagské dohodě se spojilo Spojené Nizozemí s Fridrichem, dánsko-norským králem Kristiánem IV. a stavy dolnosaského kraje. Dobrou zprávou pro české emigranty byl nástup Gustava Adolfa Švédského v severním Německu. Roku 1625 také nastoupil do čela císařské armády Albrecht z Valdštejna. Roku 1645 vydává Ondřej Habervešl z Habernfeldu obranný spis proti Ferdinandu III.. Habervešlovo dílo nese název „Stručný popis války české“. I když Habervešl v úvodu svého díla deklaruje nezaujatost a nestrannost, není tomu podle Josefa Polišenského vždy tak. Habervešlovo dílo nese patinu dramatičnosti. Habervešlovo dílo nese však velké stopy nesrovnalostí. Možná chyby v Habervešlově spisku byly i zčásti úmyslné. Důvodem byl nekompromisní boj za českou věc. Již roku 1622 pobývá v nizozemském Haagu, v okolí Zimního krále. Toho roku vydává latinský leták „Jeruzalém znova dobytý“, který byl jeden z mnoha, které byly věnovány české otázce. Nizozemí v této době prožívalo kritickou situaci a českou problematiku začalo řešit až po vzniku tzv. haagské koalice roku 1624 - 1625. Roku 1634 vychází známé dílo jiného emigranta Pavla Stránského „Stát český“. Na konci třicetileté války sepsal ještě Ondřej Habervešl „Odpověď na vylučování, která proti Čechům namítána jsou od J. M. Cís. Ferdinanda III.“. Autor v tomto spisu hájil své krajany proti obvinění z odboje, hájil české právo na svobodnou volbu panovníka, na náboženské a stavovské svobody. Tento pamětní spis se úzce stýká s jeho „Českou válkou“, prvním pokusem o vylíčení českého povstání, s nímž byl roku 1645 pohromadě latinsky vytištěn. „Česká válka“ je dílo

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 141, 143 – 150, 152 – 164, 165 – 181, 183 – 212, 217 – 229, 231 – 252, 256 – 274, 276 – 287.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 289, 291 – 301, 309 – 313, 315 – 316. Jedním z největších paradoxů doby pobělohorské je fakt, že Lichtejnštejn stejně jako Valdštejn byl původně český bratr a až po roce 1600 konvertovali z pragmatismu ke katolictví.

polemické a řadí se k rozsáhlé politické tvorbě. Habervešovo dílo nemělo však silný vliv na nizozemskou politiku. Zato však jeho práce ovlivnila Balbína. Osvícenští historici nenašli pochopení pro toto dílo. Teprve až roku 1867 bylo vydáno Emanuelem Tonnerem v překladu. Důvodem tohoto vydání bylo okouzlení Habervešovou protirakouskou argumentací.¹⁵⁰

Ondřej Haberveš z Habernfeldu, Pavel Skála ze Zhoře – Historie o válce české 1618 – 1620

Roku 1964 vychází Polišínského edice historického spisování Ondřeje z Habernfeldu a Pavla Skály ze Zhoře. Tuto edici opatřil Polišínský úvodem do problematiky, poznámkami a obrazovou přílohou.

Svůj historický exkurz začíná Polišínský metodologií bádání o třicetileté válce. Spatřuje posun od politických a vojenských dějin k dějinám společnosti. Středem zájmu se stalo hledání příčin vypuknutí tohoto válečného konfliktu, který na dlouhou dobu poznamenal mapu Evropy. Zájmy náboženského charakteru mnohdy zastíraly ekonomické důvody. Zde zmiňuje Polišínský historika 19. století Antonína Gindelyho. Velký český historik František Palacký vykládal konflikt jako střet habsburského centralismu a stavovského federalismu. Dále se zabývá společenskými hledisky konfliktu v kontextu marxistického dějepisectví (Poršnev, Wittman). K tomuto pojetí se blíží i Angličan S. H. Steinberg, Rakušan H. Sturmberger i Ital R. Belvederi. Rozdíl válčících stran spatřuje Polišínský v ekonomických systémech zemí, kdy proti sobě stojí feudální habsburská říše a raně kapitalistické Nizozemí a Anglie. V Čechách kupodivu střediskem zrodu raného kapitalismu nebyla města, ale spíše venkov.¹⁵¹

České stavovské povstání mělo své představitele především v řadách šlechty. To bylo dle Polišínského hlavní slabinou tohoto povstání. V povstání spatřuje Polišínský dokonce hmotný zájem prohabsburské a protihabsburské šlechty. Hospodářství v českých zemích pokládá za formu jistého podkladu společnosti. Měšťanstvo vyzdvihuje jako pokrokového činitele. Proto také ono bylo nejvíce po porážce odboje potrestáno. Na rozdíl od odbojné šlechty částečně požadovalo nemonarchistické státní zřízení. Jeho inteligence byla inspirována osobností Jeana Bodina. Zde zmiňuje především doktora Jessenia. Práce měšťanských historiků hodnotí jako významnější než byly práce šlechticů. Důvodem je i jejich evropská popularita.¹⁵²

Polišínský dále zdůvodňuje svůj záměr, proč si vybral právě Pavla Skálu ze Zhoře a Ondřeje

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 317 – 323. Srovnej: Josef Polišínský, Ondřej Haberveš z Habernfeldu, Pavel Skála ze Zhoře – Historie o válce české 1618 – 1620, Praha 1964.

¹⁵¹ Josef Polišínský, Ondřej Haberveš z Habernfeldu, Pavel Skála ze Zhoře – Historie o válce české 1618 – 1620, Praha 1964, s. 7, 8.

¹⁵² Tamtéž, s. 9 – 13.

Habervešla z Habernfeldu. Důvodem je jejich měšťanský původ a známost v evropském vzdělaneckém prostředí. Právník Skála a lékař Habervešl byli sobě příbuzní a stranili stavovskému povstání, kde se i angažovali. Pavel Skála ze Zhoře měl ideově blízko k osobě hraběte Jáchyma Ondřeje Šlika. Po porážce povstání stejně jako Habervešl emigroval. V hansovním městě Lubeku začal psát svoji „Historii církevní“. Roku 1628 odešel do saského Freibergu, kde také skonal. Jeho dílo se dočkalo několika vydání, z nichž nejznámější v době vydání této knihy byl výbor z let 1866 – 1870 Karla Tieftrunka. „Historie církevní“ sahá až k počátkům křesťanství. Stěžejním místem je nástup evropské luteránské reformace. Toto dílo však není jen o náboženských otázkách, Skála se na mnoha místech zabývá politickými dějinami. V kontextu těchto dějin bojuje s římskou církví. Na dějiny Čech se detailněji zaměřuje až od husitství. Jeho dílo je sice kompilací, ale filozofie díla je výhradně autora. V díle např. cituje i z Dantovy „Božské komedie“. Obdivuje učení Viklefovo. Pro období luteránské reformace zná spisy Sleidana a Cameraria, cituje i Luthera a Zwingliho. Mezi jeho zdroje patří i dílo Sixta z Ottersdorfu i spisy z archivu knížat z Anhaltu. Charakteristické je, že pro dějiny jednotlivých zemí je inspirován pracemi významných národních historiků. Ústředním motivem pátého dílu je nizozemská revoluce. Spolehlivost svých historických předloh ověřuje s kritickou věcností. Jeho znalosti byly velice mimořádné. Snažil se je využít pro propagaci svých hodnot v duchu stavovských svobod. I tak se nevyhýbá konkrétní kritice svých přátel.¹⁵³

Habervešlovo dílo nese název „Stručný popis války české“. I když Habervešl v úvodu svého díla deklaruje nezaujatost a nestrannost, není tomu podle Josefa Polišenského vždy tak. Habervešlovo dílo nese patinu dramatičnosti, která u Skály tolik nevyznívá. Habervešlovo dílo nese však velké stopy nesrovnalostí. Možná chyby v Habervešlově spisku byly i zčásti úmyslné. Důvodem byl nekompromisní boj za českou věc. I Habervešl patřil do patricijské pražské rodiny. Habervešl nepochybně jako Skála studoval v cizině. Usadil se jako lékař na Novém Městě. V době stavovského povstání pobýval na Fridrichově dvoře. Roku 1622 již pobývá v nizozemském Haagu, v okolí Zimního krále. Toho roku vydává latinský leták „Jeruzalém znova dobytý“, který byl jeden z mnoha, které byly věnovány české otázce. Nizozemí v této době prožívalo kritickou situaci a českou problematiku začalo řešit až po vzniku tzv. haagské koalice roku 1624 - 1625. Roku 1634 vychází známé dílo jiného emigranta Pavla Stránského „Stát český“. Na konci třicetileté války sepsal Ondřej Habervešl „Odpověď na vylučování, která proti Čechům namítána jsou od J. M. Cís. Ferdinanda III.“. Autor v tomto spisu hájil své krajany proti obvinění z odboje, hájil české právo na svobodnou volbu panovníka, na náboženské a stavovské svobody. Tento pamětní spis se úzce stýká s jeho „Českou válkou“, prvním pokusem o vylíčení českého povstání, s nímž byl roku 1645

---

¹⁵³ Tamtéž, s. 13 – 15, 17, 19 – 21.

pohromadě latinsky vytištěn. „Česká válka“ je dílo polemické a řadí se k rozsáhlé politické tvorbě. Habervešovo dílo nemělo však silný vliv na nizozemskou politiku. Zato však jeho práce ovlivnila Balbína. Osvícenší historici nenašli pochopení pro toto dílo. Teprve až roku 1867 bylo vydáno Emanuelem Tonnerem v překladu. Důvodem tohoto vydání bylo okouzlení Habervešovou protirakouskou argumentací.¹⁵⁴

Ani Skála, ani Habervešl nebyly však postavy izolované. Polišínský se je snaží srovnat s humanistickými dějepisci. Zde zdůrazňuje úlohu kroniky Hájkovy a kroniky Kuthenovy. Hájkova kronika byla určena i pro pobavení. Dílo silně esteticky vynikalo. Bylo tudíž velmi drahé. Hájek se stal v době pobělohorské jednou z vysoce uznávaných autorit. Mezi dalšími Polišínský zmiňuje Prokopa Lupáče z Hlavačova a Daniela Adama z Veleslavína. Oba dva jsou známí vydavatelé historických kalendářů. Rožmberský historik Václav Březan spolu s Janem Kocínem z Kocinétu a Veleslavínem patří k nejuvědomělejším osobnostem. Mezi jejich pokračovatele patřili např. M. Jan Campanus Vodňanský, Jan Jessenius a mnozí další. Do tohoto proudu patří jak dílo Skálovo, tak dílo Habervešovo.¹⁵⁵

Mezi Skálou a Habervešem spolu s předbělohorskými historiky jsou ideová pouta. Mají shodný postoj k úloze českých měst, nechuť k vysoké šlechtě i postoj k povstáním poddanského lidu za doby české války. „Zlatým věkem“ českých měst byla doba před osudným rokem 1547. Mezi zklamanými měšťany se objevila skupina, která se klonila k republikánství. Ani Habervešl, ani Skála vinu na porážce povstání nepřičítal měšťům. Habervešl viděl viníky v Thurnovi a Václavovi Vilémovi z Roupova, Skála odsuzoval nekázeň Mansfeldovu a intriky Hohenlohovy. Skála i Habervešl vnímali situaci ve městech a na venkově podobně. Oba litovali malý zájem šlechty o aktivní zapojení měst do odboje, ekonomické zatěžování českých poddaných, slabou vůli k zabezpečení života obyvatel a diletantství vůdců země.¹⁵⁶

Polišínský se dále vyjadřuje k tomuto výboru. Skálovo dílo bylo vydáno jenom zlomkově, zatím co Habervešova krátká historie byla převzata celá. Z tvorby Pavla Skály byl vydán jen jeho text, který se přímo týkal českého stavovského povstání. Polišínský hodnotí Skálovo dílo jako vzácnou památku jazykovou. Tonnerův český překlad Habervešovy práce je nedokonalý. Skála i Habervešl viděli v porážce povstání národní tragédii. Nevšimli si však dle Polišínského žalostného údělu poddaných.¹⁵⁷

---

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 22 – 25.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 25, 29 – 32.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 33, 35, 36.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 36, 37.

Jan Jesenský - Jessenius

Profesor Josef Polišenský se na počátku 60. let zabýval osobností lékaře a politika bělohorské éry Jana Jessenia. Roku 1965 vydal knihu s titulem „Jan Jesenský - Jessenius“. V této knize jsou připojeny některé ukázky z Jesseniovy tvorby (Popis pitvy z roku 1600 v Praze, Zpráva o poslání na sněm uherský, Rektora doktora Jessenia z strany vzdělání a vyzdvižení Akademie pražské... učiněné ohlášení).

V úvodu své knihy nastiňuje profesor Polišenský tragický osud na tehdejší dobu pokrokového vědce – lékaře Jana Jessenia, který byl snad nejukrutněji ze všech popravených českých pánů srovnán ze světa. Jan Jessenius se jeví Polišenskému jako osobnost světová. Dva měsíce po staroměstské exekuci vydává jeden z jeho žáků Pavel Ješín z Bezdězce malou knížku na památku popravených, vydanou v Nizozemí. U Jana Jessenia Polišenský obdivuje jeho výjimečnost a charakter, existující právě v tak těžké době. Polišenský s politováním se zmiňuje, že právě po skončení třicetileté války se jaksí na Jana Jessenia v českém prostředí pozapomnělo. Oproti tomuto Jesseniovo vědecké dílo nemohlo být politickou mocí potlačeno. Roku 1848 bylo jméno Jana Jessenia znovu vzkříšeno u příležitosti oslav 500. výročí založení Univerzity Karlovy. V Rakousku se o Jana Jessenia zajímali bohužel pouze historikové protestantismu. Podle profesora Polišenského nemůžeme oddělit Jessenia vědce od Jessenia filozofa. Jessenia vidí Polišenský jako mluvčího vědecké obce. Podle názoru profesora Polišenského je úkolem každého historika, aby historické události vysvětlil a odůvodnil příčiny dění.¹⁵⁸

Jan Jessenius pocházel z uherské nižší šlechty. Jeho rod však nevlastnil žádné významné panství a žil převážně městským životem. Nějakou dobu žila jeho rodina služebně ve Slezsku. Jan Jessenius se narodil roku 1566 ve Vratislavi. Polišenský se pozastavuje nad Jessenioým nepoužíváním šlechtického titulu. Důvodem je asi to, že chudý Jessenius nemohl používat šlechtický titul mezi bohatými městskými přáteli. Roku 1583 se zapsal jako mnozí jeho vrstevníci do matriky univerzity ve Wittenberce. Ani po dobu svých studií na univerzitě, ani po jejich ukončení a jmenování rektorem, neuvádí šlechtický titul. Dva roky poté se můžeme setkat s jeho jménem na univerzitě v Lipsku. Jeho disertační práce pojednávala o nesmrtelnosti duše a byla vydána až roku 1618 v Praze pod názvem „Disertace o nesmrtelnosti lidské duše“. Jesseniovu disertační práci srovnává zde Polišenský s prací padovského humanisty, Pietra Pomponazziho. V tomto pro protestanty slavném roce 1588 odcházel Jessenius studovat do Padovy, jak Polišenský popisuje „vyšlapanou cestou, jíž před ním putoval nejeden měšťanský synek z Vratislavi“.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Josef Polišenský, Jan Jesenský - Jessenius, Praha 1965, s. 7 – 12.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 13 – 15, 18, 19.

Do studia na padovské univerzitě se zapisuje Jessenius dne 7. prosince roku 1588 jako „studiosus naturae“ čili zájemce o přírodní vědy mezi členy obce studentů z Germánie. Zvláště obor, o který jevil Jessenius velký zájem, a sice medicína, měla zde v Padově světovou úroveň. Polišenský se právě zde zmiňuje o Jesseniově mimořádném zájmu o studii anatomie a většího počtu pitev, kterých se s nadprůměrnou žízňí po vědění Jessenius se svými kolegy dožadoval. Během studií v Padově se u Jessenia výrazně projevila jeho bouřlivá povaha uherského šlechtice. Zde se Jessenius začal honosit svým šlechtickým původem, aby si získal přátele z řad šlechticů. Jessenius se v této době začíná věnovat horečné publikační činnosti. Ve své filozofii odmítal názory Machiavelliho. Polišenský vidí Jessenia jako člověka demokratického. Bohužel Jessenius odchází z Padovy dříve, než sem přichází slavný humanistický vzdělanec Galileo Galilei. Roku 1592 se Jessenius vrací přes Prahu domů do Vratislavi. Roku 1594 ve Wittenberce je Jessenius jmenován mimořádným profesorem chirurgie a řádným profesorem anatomie.¹⁶⁰

Už roku 1597 se Jessenius stal rektorem univerzity. Zde se Jessenius seznamuje s císařským historiografem Typotiem, který mu přiblíží historii. Spřátelí se také s Tycho Brahe. Roku 1600 zamíří do Prahy za Typotiem a Tychonem Brahe. Zde vykoná první pražskou veřejnou pitvu. Tímto aktem přispěl Jessenius k zavedení moderních metod vědeckých. Na žádost Rudolfa II. se roku 1602 odstěhoval Jessenius ze svého saského působiště do Prahy.¹⁶¹

Velice snadno se integroval do dvorního prostředí. Také utužil své styky s pražskou akademií. Své společenské postavení budoval i na silném ekonomickém zázemí. Zajímal se dokonce i o politické dění v Uhrách. Roku 1608 přechází do tábora arcivévody Matyáše. A tak od roku 1608 až do roku 1617 pobýval v Praze jenom příležitostně. Je jmenován lékařem uherského krále Matyáše. Zde v Uhrách se seznamuje s hlavou evangelické strany Jiřím Thurzem a Petrem Révaiem, županem turčanské stolice. Svůj pozitivní vztah k Matyášovi manifestoval vydáním popisu Matyášovy uherské korunovace. Intenzivně se zabýval tureckou otázkou. U příležitosti pražské korunovace Matyášovy na krále českého vydal Jessenius „Řeč k Matyášovi, králi uherskému a českému“, kde oslavoval Matyášovu osobnost.¹⁶²

Dne 16. října roku 1617 byl zvolen Jan Jessenius rektorem učení Pražského. Důvodem jeho volby byla jeho dobrá ekonomická situace, politický vliv a obrana protestantského tábora. Jesseniovým úkolem byla především snaha zamezit vlivu jezuitské akademie v pražském vědeckém prostředí. Polišenský se pozastavuje nad tím, že v pražské univerzitě dominoval silný počet učitelů z území dnešního Slovenska. Volba nového rektora byla i symbolem politické moci českých stavů.

---

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 20 – 26.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 27 – 29, 31.

¹⁶² Tamtéž, s. 33, 34, 36 – 38, 40.

V březnu roku 1618 dal Jessenius do tisku předmluvu k historickému dílu svého mrtvého přítele Jakuba Typotia. Důležité především bylo, že k Typotiovu textu připojil Jessenius vlastní úvod a věnování přední osobnosti českých stavů Karlovi staršímu ze Žerotína. Jednání mistrů univerzity 19. května 1618 se Jessenius neúčastní, neboť byl právě na služební cestě ve Vídni. Bylo to zrovna čtyři dny před druhou pražskou defenestrací a před vypuknutím stavovského odboje. Teprve 2. června se zase Jessenius účastnil schůze mistrů. Opět byl zvolen rektorem. Musel se však připravit na řešení válečné situace. Při své cestě do Uher byl uvězněn a deportován do Vídně, kde pobyl do konce roku. Poté se opět vrátil do Prahy ke své univerzitě. Tímto se definitivně rozešel s Habsburky. Dne 5. května 1619 se rektor Jessenius obrátil na všechny správce škol v Čechách a na Moravě svoláním „Rektora a kancléře prastaré české pražské akademie“. Doporučil jim, aby v těžké době věnovali se svými žáky pozornost „modlitbám zkoušeným“. Text silně vlastenecky zazníval.¹⁶³

Profesor Polišenský se dále zabývá srpnovou řečí Jessenia, kterou pronesl na sněmu. Zde Jessenius vyzdvihl prestiž univerzity a její potřebnost pro českou společnost. Silně akcentoval vůli bojovat proti Habsburkům a katolicismu. Kritizoval liknavé počínání stavů ve věci materiálního zajištění univerzity. V další části se Polišenský zabývá jinými vědeckými osobnostmi pražské univerzity (Fradelius, Basilius, Troilus). Rektor Jessenius se zúčastnil slavnostní korunovace Fridricha Falckého na krále českého, která se konala 4. listopadu 1619. Své rektorské postavení využíval dle Polišenského pro osobní přilepšení. Záslouhou Jessenia bylo připojení Klementina ke Karolinu. Jessenius jako hájitel univerzitních práv se často dostal do konfliktu se stavy. Po dobu Jesseniova pobytu mimo univerzitní půdu vedl Karolinum jeho kolega prorektor Fradelius. Dne 12. září 1620, kdy se situace výrazně přiosťovala, nebyli v Praze ani rektor ani prorektor. Po několika dnech se Jessenius vrací opět do Prahy. Když 16. října roku 1620 probíhalo jednání o nové rektorské volbě, oznámil prorektor Šultys, že rektor Jessenius svůj úřad složil. Prorektorem byl zvolen mistr Kampanus. Polišenský se k situaci po bělohorské bitvě zamýšlí nad neochotou českých stavů přispět dostatečnou měrou k protihabsburskému odboji, neboť v Praze byly císařskými vojsky nalezeny bohaté zdroje.¹⁶⁴

Polišenský spatřuje osud Jana Jessenia předobrazem osudu celé univerzity. Mezi prvními zatčenými byl i Jessenius, který byl obžalován pro urážku panovníka. Představitelé univerzity nenašli zastání ani u saského kurfiřta. Vyšetřující soudce však Jesseniova předešlá činnost v úřadě rektora nikterak nezajímala a za svůj postoj vůči autoritě panovníka měl být potrestán odstrašujícím způsobem. Nejhuře měli být potrestáni Budovec, Šlik a Jessenius. Dne 21. června roku 1621 byla

¹⁶³ Tamtéž, s. 43 – 45, 59 – 62, 64 – 67.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 68 – 72, 77, 78.

vykonána poprava dvaceti sedmi českých pánů, mezi nimi i Jan Jessenius. Ortel byl podepsán i nad univerzitou, která byla v listopadu roku 1622 odevzdána jezuitům. Staroměstské náměstí nám bude na věky připomínat nejen oběti sedmadvaceti utracených životů, ale hlavně nastolení nového osvobozeného myšlení v konání lidské společnosti.¹⁶⁵

Komeniologické studie

Velkou část svého života zasvětil Polišínský osobnosti Komenského a Valdštejna.

Roku 1970 vychází Polišínského kniha o životě Komenského v amsterodamském exilu. Tuto knihu napsal spolu s nizozemskou historičkou Nicolette Mout. Tato kniha se zabývá osobností Komenského jako vědce, vlastence, pedagoga, humanisty a kritika soudobé společnosti. Fenomén Komenský je vděčným tématem studia historiků, pedagogů a filozofů. Názory na jeho slavné učení se různí, avšak odkaz Komenského přetrvává dodnes. Komeniologii se ostatně sám Polišínský věnoval celý svůj život. Komenský byl dle názoru autorů člověk hluboce politicky a pokrokově myslící. Komenského hektická doba byla podobná té dnešní. Komenský nebezpečí světa viděl ve starém společenském řádu. Komenský byl po celý svůj život stoupencem evropských národních států a hospodářského rozvoje. Svobodné Nizozemí považoval vždy za vzor dokonalého státu a společnosti. Nizozemí vnímal jako protiklad španělské státní ideje. Nepochopil však do důsledků význam Anglické revoluce. Ve třicetileté válce hledal českou státní ideu. Sympatizoval s českými odbojáři i po osudné porážce na Bílé Hoře. I tak ale nešetřil kritikou stavovské společnosti. Nizozemí se de facto stalo Komenskému prostředkem pro jeho světovou publikační činnost. V Amsterodamu vznikla v letech 1657 – 1658 bilance jeho pedagogického myšlení, jeho „Veškerá díla didaktická“. Na nizozemské půdě se Komenský stal „učitelem národů“. Komenského pedagogika je uplatnitelná právě v dnešní době. Komenský věřil, že příčina všeho zla je v nedostatečném „osvícení“. V Amsterodamu vydal Komenský také množství knížek určených pro krajany. Pracoval zde na „Obecné poradě věcí lidských“ i na „Výzvách Eliášových“. Polišínský nesouhlasí s názory, že Komenský v Amsterodamu se uchýlil k poklidnému životu seniora jako jeho ostatní vrstevníci. Vnitřní protiklady nedovolily Komenskému dokončit „Obecnou poradnu o nápravě věcí lidských“. Jeho učení mu nedovolilo udržet pevná pouta s karteziány. Komplikace způsobil i Komenského chiliasmus a víra v revelace. Komenského učení je známo i snahou po smíření iracionálna s racionálnem. Na tehdejší dobu bylo dílo Jana Amose Komenského velmi

---

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 79 – 82, 85, 92.

pokrokové a moderní.¹⁶⁶

V úvodu knihy si Polišenský všímá Komenského oslavy Amsterdamu. Amsterdam si Komenský vyvolil za sídlo „Collegium lucis“, koleje světla. Kolej světla měla být střediskem světové vědy.¹⁶⁷

V první kapitole zmiňuje Polišenský Komenského pocity o nové vlasti, Nizozemí. Také se zabývá českou humanistickou literaturou, která byla spojena s Nizozemím. Dále se zaměřuje na popis společenské struktury a státní organizace. Také se zabývá propojením císařského dvora s nizozemskými umělci a vědci. Z Nizozemí pocházel i slavný finančník Jan de Witte. Je nutno zmínit se i o tom, že v Čechách měli svá zavedená sídla nizozemští obchodníci. Kapitulu končí pojednáním o příčinách českého stavovského povstání, mezi které patřila k hlavním bodům politická a sociální krize.¹⁶⁸

Kapitola druhá se zabývá česko-nizozemským obdobím třicetileté války. Zde se Polišenský soustředí na problém obhajoby pozic stavů vůči císaři. Také popisuje situaci v Nizozemí, kde končilo Dvanáctileté příměří. Dále srovnává hospodářské zájmy Čech a Nizozemí, které se různily. Velkou roli přisuzuje v době války o Jülich a Kleve Porýní. Spojené provincie byly považovány za přirozené spojence všech nepřátel Habsburků. Polišenský kritizuje český stavovský kurz, který byl nakloněn princovi Mořicovi. Čeští stavové nedokázali zaregistrovat britsko-nizozemské protiklady. Původně zprávy o pražské defenestraci neměly větší ohlas. Za tuto situaci byl zodpovědný Oldenbarnevelt. Následující odstavce věnuje Polišenský diplomatickému úsilí českých stavů a vojenství. Dále popisuje situaci v českém akademickém prostředí. Roku 1619 vydal Komenský spisek „Listové do nebe“, ve kterém řešil vztah chudiny k bohatým souvěrcům. Komenský, který dlel ve Fulneku na Moravě, zůstal tam až do smrti své manželky a obou synů. Poté se uchýlil do okolí Brandýsa nad Orlicí, kde pobyl pod ochranou Karla st. ze Žerotína. Tam vznikla první část spisku „Truchlivý“. Projevil se v něm smutek z porážky stavovského povstání. Druhý díl je rázu apokalyptického. V dalším oddílu se Polišenský zabývá situací na Fridrichově dvoře v Haagu. Bývalý král Fridrich nedokázal usmířit členy protihabsburského tábora. V této věci Polišenský oprávněně kritizuje počínání anglického krále Jakuba. Dále studuje válečné dění dvacátých let. Zde vyzdvihuje roli Gábora Bethlena. Situaci českých emigrantů vylepšilo uzavření spojenectví mezi Spojeným Nizozemím a Francií. Roku 1625 byla založena Haagská koalice, která však nebyla zcela efektivní.¹⁶⁹

Třetí kapitola se zabývá styky Komenského s Nizozemím. Zde se Polišenský domnívá, že

¹⁶⁶ Josef Polišenský a Nicolette Mout, Komenský v Amsterdamu, Praha 1970, s. 9 – 11.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 13, 14.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 16, 17, 22, 23, 26, 27, 36.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 37 – 42, 50 – 53.

třicetiletá válka stvořila Komenského tak jak jej známe. Zdůrazňuje excelentní úlohu námořní války, kterou úspěšně vedli Anglie a Nizozemí. Tyto okolnosti si uvědomoval i Madrid. Dále Polišenský zmiňuje studia Čechů v Nizozemí. Komenský byl v Nizozemí v polovině 17. století znám především jako autor „Brány jazyků“, která sloužila jako příručka k učení latiny, popř. jiných jazyků. Polišenský zde také otevírá otázku Komenského přičinění se o finance pro jednotu bratrskou. Několik odstavců věnuje Polišenský činnosti Ondřeje Habervešla z Habernfeldu. Zájem českých exulantů přešel ve třicátých letech z Nizozemí na Švédsko. Bohužel ani Švédsko nedokázalo úspěšně pomoci české věci. A tak ještě roku 1649 Komenský poukazoval na vestfálská jednání jako na národní katastrofu. Švédům však nepřipisuje hlavní podíl viny. Polišenský se domnívá, že Komenský se měl v letech 1642 – 1647 podílet na reformě švédského školství. Komenského kladný vztah ke Švédsku popisuje Polišenský v kontextu Komenského „Pozounu milostivého léta“ z roku 1632. Ve vztahu k revoluční Anglii se Komenskému nelíbily rozpory jednotlivých skupin. Dále se Polišenský zabývá velmi komplikovanými vztahy samotného Komenského vůči poměrům ve Švédsku, které vyústovaly až do konfliktů. Komenský se neúspěšně snažil o dogmatické sblížení Jednoty se švédskou církví. Komenského aktivismus se odrazil též v neúspěchu reformy školství, která byla zamítnuta.¹⁷⁰

Kapitola čtvrtá nese název „Komenský v Amsterdamu, svém posledním domově“. Zde Polišenský popisuje situaci za druhé anglo-nizozemské války. Ta silně Komenského zasáhla. Ani Komenského deníky se bohužel nedochovaly. Z této doby pochází Komenského „Výzvy Eliášovy“. Ty považuje Polišenský za pramen prvotřídního významu. Dílo ukazuje rozsah Komenského četby. Polišenský upozorňuje na její nesoustavnost. Komenský se inspiroval nejen kulturními poklady humanismu, ale i antiky. Během roku 1670 se Komenský vrací ke své ideji světově organizované vědy – „Kolegium světla“. Jeho činnost měla být uvedena prostřednictvím perpetuum mobile, které Komenský chtěl vynalézt. Hlavním tématem „Výzev Eliášových“ je otázka „všenápravy“. Polišenský velký význam spatřuje v Komenského pansofii. Komenský v závěru svého života uvažoval o návratu k označení jednoty k předchozímu jménu husité. Komenský zůstal až do konce svého života věrný falcké straně. Komenský usiloval nejen o všenápravu vlasti, ale i o všenápravu lidstva. V závěru svého života Komenský neustále přemýšlel o svém předchozím učení, které zčásti shrnul ve své „Obecné poradě o nápravě věcí lidských“. Uvědomil si, že reforma vzdělání mládeže sama o sobě nezlepší lidský svět. K nápravě je nutno vybudovat novou, univerzální politiku, náboženství a filozofii. Komenský zavrhoval ideje středověku jako nástroj pro reformu společnosti. Vše muselo vzniknout na základě nových prostředků, které vycházejí z dialektických rozporů.

---

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 60, 63, 77 – 81.

Komenský ke konci svého života očekával „pád papežství“. Roku 1667 vytiskl Komenský svoje dílko „Anděl míru“. Význam „Anděla míru“ leží v oblasti duchovní. Komenský se kriticky stavěl k námořní kolonizaci. Jeho posledním, za života vydaným dílem, byla rezignovaná nesrozumitelná knížka „Unum Necessarium“ (Jedno potřebné, 1668). Do stejného období patří i vydání „Cesty světla“, které vzniklo v době pobytu v Anglii. Komenský udržoval sympatický vztah k „novoreformátorům“, z nichž nejvýznamnější byl Labadie. Kapitulu končí Polišenský slovy: „Těsný, brzy zapomenutý hrob ve Valonské kapli v Naardenu se stal posledním útlukem ‚Moravana, hosta amsterodamského‘. Neskončilo však působení jeho díla. Na to bylo příliš úzce spojeno s otázkami, s nimiž se po staletí vyrovnávala a do dneška vyrovnává lidská společnost.“¹⁷¹

Odkaz Jana Amose Komenského nebyl nikdy zapomenut. Komenského ideu převzal i František Palacký a mnozí evropští filozofové. Na světě byly zakládány společnosti, které chovaly a dosud chovají úctu a obdiv k osobnosti a dílu Jana Amose Komenského.¹⁷²

Roku 1973 vydává Josef Polišenský knihu s názvem „Jan Amos Komenský“. Tato kniha měla své první vydání již roku 1963. Druhé vydání bylo přepracované a bylo také obohaceno o nové poznatky. První vydání bylo psáno příliš politicky. Nevšimalo si detailně Komenského tvorby. Kniha je rozdělena do tří celků. První nese název „Komenský a jeho doba“, druhý se jmenuje „Komenský a naše současnost“ a třetí s názvem „Komenského odkaz budoucnosti“. Autorem prvního celku je Polišenský. Druhý celek napsal profesor Polišenský spolu s Antonínem Škarkou a Jiřím Kyráškou. Třetí celek je výběrem z Komenského díla.¹⁷³

V prvním celku se profesor Josef Polišenský zabývá životem a dílem Komenského. Polišenský si uvědomuje rozsah života českého velikána. Komenský zažil několik společenských změn, byl svědkem mnoha událostí a v některých případech i jejich aktérem. Komenského vnímá jako hledače nového pořádku, který celý svůj život bojoval se starým řádem, jenž byl určen především katolickým Španělskem, jezuitů a Habsburky. Jednota bratrská byla pro Polišenského vskutku pokrokovou institucí. Komenský byl jejím hlavním vůdcem. Komenského starší současník a také člen Jednoty bratrské Václav Budovec z Budova byl jedním z popravených dvaceti sedmi českých pánů. Za svoje ideje dokonce položil život. Dále se Polišenský zabývá charakteristikou Svobodného Nizozemí a Španělska. Porovná jejich systémy. Několikrát se vrací k době Rudolfa II., kdy začal doutnat spor zastánců starých a nových pořádků. Velký význam přičítá bratrské škole Karla st. ze Žerotína. Polišenský se zabývá také Komenského chiliasmem. Velkou pozornost věnuje Komenského životu za stavovského povstání, kdy byl pevným zastáncem Fridricha Falckého. Po

¹⁷¹ Tamtéž, s. 110, 111, 113 – 117, 119, 120, 123.

¹⁷² Tamtéž, s. 124, 125.

¹⁷³ Josef Polišenský, Jan Amos Komenský, Praha 1973, s. 7, 8.

bitvě na Bílé Hoře nastal v zemi dle Polišenského rozvrat. Jeho symptomatickými znaky byla i lidová povstání. Nejznámějším z nich byla valašská povstání, která byla krutě potlačena. Po porážce stavovského povstání Komenský měnil často místo úkrytu. Roku 1623 odevzdal Komenský svůj „Labyrint světa a lusthauz srdce“ svému ochránci Karlovi staršímu ze Žerotína. Komenský často během svého života cestoval po Evropě. Místa, kde se zdržel po delší dobu, byl Amsterdam, Lešno či Blatný Potok v Uhrách. Komenský byl i autorem slavné mapy Moravy. Valdštejnova armáda zajistila v Čechách císaři Ferdinandu II. plnou kontrolu moci. Tím Valdštejn znemožnil Komenskému a jeho bratřím setrvání v Čechách. Polišenský vnímá Valdštejna jako mravní protiklad ke Komenskému. Nejhodnotnějším Komenského pedagogickým dílem byla „Didaktika“. V další části se Polišenský zabývá Komenského exilovým pobytem v polském Lešně. Sem také přesídlila i česká Jednota bratrská. V Polsku byla totiž vlivná polská Jednota. Roku 1628 tvořili „Corpus Evangelicorum“ vedle Nizozemců a jejich chráněnce Fridricha Falckého angličtí Stuartovci (král Karel I.) a dánský král Kristián IV. K pedagogickým účelům vydal Komenský „Historii světskou čili politickou“. Je to zlomek učebnice starověkých dějin. Mezi díla podobné povahy patřil i soubor „Moudrost starých Čechů“ a „Informatorium školy mateřské“. Velkou naději vkládal Komenský do švédského krále Gustava II. Adolfa. Komenský byl dokonce autorem „Přehledu fyziky“, který byl vydán roku 1633 v Lipsku. Roku 1639 vyšel jeho „Předchůdce pansofie“. Ještě za jeho života byla vytvořena skupina „komeňánů“. Komenský se také snažil získat vliv v Anglii, kde se mu to však nepodařilo tak dobře jako v Nizozemí. Komenský ve svém traktátu „Cesta světla“ popsal úlohu pansofických knih, škol, kolejí a jazyků v reformované společnosti. Hlavní úlohu připisoval „Univerzální koleji“. Polišenský se zabývá významem Komenského latinské učebnice „Janua linguarum“. Velkou váhu připisuje Polišenský novému „patronu“ Louisi de Geerovi. Komenský velice litoval výsledků vestfálského míru. Ve svém díle „Kšaft umírající matky Jednoty bratrské“ vyjadřuje své velké zklamání. Při svém působení v Uhrách přicházela na svět jeho díla jako například „Schola ludus“ a „Orbis pictus“. Charakteristickým znakem jeho didaktické tvorby bylo např., že učební látka se neopakovala, ale organicky doplňovala.¹⁷⁴

Polišenský se dále zabývá ve své knize také Komenským jako sociálním a politickým myslitelem. Komenského názory na společnost nebyly ve vědeckém prostředí podrobeny po dlouhou dobu kritice. Teprve roku 1951 se dostaly do českých rukou Komenského názory, jak by měla být lépe uspořádána lidská společnost. Zasluhou Jeana Piageta se Komenského náhled na společnost dozvěděla i světová veřejnost pod záštitou UNESCO, a sice roku 1957. Sám Jan Amos

---

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 15, 16, 21, 24, 26, 34 – 37, 39, 41, 46 – 52, 54, 57 – 60, 62, 65, 66, 69, 71, 76, 81, 87, 93, 94.

Komenský přistupoval k celkové problematice společenského myšlení tehdejší doby velice aktivně a svým dílem přinesl praktická řešení soudobých „labyrintů“. Jeho politická aktivita se projevovala již od mládí především sociální kritikou („Listy do nebe“, „Výzvy Eliášovy“). Z hlediska dnešní filozofie je spatřován Komenský zároveň praktikem i teoretikem. Jeho cit rozumový a náboženský je vzácně vyvážen. Komenského osobnost je světově uznávaná až do dnešní doby, je považován jako vzor vzdělance protestantského humanismu, jehož učiteli jsou Erasmus Rotterdamský, Alsted, Althusius, Bacon a další myslitelé. Avšak ve vztahu k učení florentského mistra politiky Machiavelliho nacházíme stálou polemiku. Vcelku šlo o konflikt moralisty Komenského a pragmatika Machiavelliho. Ale Komenského postoj k machiavellismu a jeho odkazu není nakonec zdaleka jednoznačný. Ještě složitější se zdál Komenského vztah k druhému Italovi, Tomáši Campanellovi, a sice ve svých proměnách. Komenský obhajoval též zásadu, že lid má právo se pozdvihnout proti panovníkovi – tyranovi. Po celý život byl Komenský mužem nesmírné energie a duchovní síly se zdravou dávkou sebekritiky.¹⁷⁵

V roce 1987 vychází Polišínského kniha „Jan Amos Komenský a jeho odkaz dnešku“ ve spolupráci s Vlastimilem Pařízkem. Úvodní studii o životě Komenského napsal profesor Polišínský a autorem kapitoly o Komenského pedagogické soustavě je Vlastimil Pařízek. Kniha obsahuje i ukázky z díla Komenského. Životem a dílem Komenského se zabýval i náš nejslavnější historik František Palacký. Závěrem tohoto studia došel i Palacký k názoru, který je platný do dneška, a sice že Komenský patří bezesporu „mezi nejpamátnejší muže všech věků a národů“. Jan Amos Komenský psal svá nejdůležitější díla, tedy díla pedagogická pro českou společnost doby předbělohorské a dále pro protihabsburskou koalici, o níž si myslel, že by mohla odčinit Bílou horu a konečně pro celou lidskou společnost. I v závěru své studie o Komenském zdůrazňuje profesor Polišínský Komenského věčnou touhu po míru na celém světě. Podněty z jeho díla čerpali myslitelé 18. a 19. století. Bohatý a mnohotvárný odkaz je studnicí poučení i pro člověka 20. století.¹⁷⁶

Poslední dílo profesora Polišínského o Komenském vyšlo roku 1996 v Praze. Jedná se o samostatnou tvorbu Polišínského, ve které shrnul a aktualizoval své předchozí poznatky. Kniha je opatřena mapami, znázorňujícími cesty a pobyt J. A. Komenského, dále pak chronologickou tabulkou, která popisuje život Komenského a dějiny. V úvodu své práce vysvětluje autor, proč máme oprávněně nazývat Komenského poutníkem Evropy. Polišínský líčí atmosféru tehdejší Evropy, kde se střetávají kultury protestantská a katolická, křesťanská a muslimská. A právě v průsečíku těchto kultur se nacházely české země. Velmi důležité epochy se děly ve své šíři působení vlastně během celého života Jana Amose. Dále se autor zabývá vztahem českých historiků

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 170 – 174, 179, 180, 182.

¹⁷⁶ Josef Polišínský a Vlastimil Pařízek, Jan Amos Komenský a jeho odkaz dnešku, Praha 1987, s. 5, 6, 34, 36.

18. a 19. století ke Komenskému. Je nutno zdůraznit, že k životu a dílu Komenského máme více pramenů, než pro většinu jeho proslulých současníků. Pochopit „skutečného“ Komenského je úkol nesnadný, nadmíru však zajímavý. Nikterak nám to však neusnadňuje jeho složitá, někdy až protikladná povaha, živěná bezednou energií a vůlí překonávat ty nejrůznější „labyrinty“. Titul Učitele národů si však bezpochyby zaslouží.¹⁷⁷

První kapitola nás zavede na půdu domova, do let dětství a studií Jana Amose. Polišínský se zde zabývá dějinami rodu Komenských. Údajně se Jan narodil 28. března roku 1592 v rodině brodského měšťana, majitele domu na rynku Martina Komenského, jenž byl také členem nákladnického cechu pivovarníků. V roce 1604 ztrácí však oba rodiče. Zůstala mu sestra Markéta a starší nejmenovaná. O jeho přesném místě narození však vede autor polemiku. Polišínský se zde podrobněji zaobírá původem celé rodiny Komenských. Svě rané mládí a studia prožil Jan Amos v Uherském Brodě. Zde nabyl i svého vzdělání, které dále rozvíjel ve svém pozdějším životě, ať byl kdekoliv. Už jako chlapec byl Jan předurčen pro Jednotu bratrskou, a sice svým studiem na brodské a strážnické bratrské škole. Je zajímavé, že jeho rukopis si do pozdního stáří zachoval rysy prozrazující vnitřní kázeň, což si vlastně odnesl do života právě z této školy. Dále ve svém studiu pokračoval na vynikající bratrské škole v Přerově, připravující především budoucí duchovní a učitele Jednoty. Ideovým základem této školy byl humanismus. Mecenášem přerovské školy byl Karel starší ze Žerotína. Poté studoval teologii v Herbornu a Heidelbergu. Pod vlivem tohoto prostředí pomýšlel Komenský na vytvoření encyklopedického díla „Divadlo veškerenstva věcí“. Odtud si také odnesl poznatky z evropské politiky. Po návratu do vlasti, tedy na Moravu se Jan Amos stal pomocníkem učitele na přerovské škole. Události, které dozrávaly až k Bílé Hoře těžce poznamenaly život Komenského. Odjíždí proto roku 1625 do Slezska a do Lešna. A roku 1626 je vyslán na sever do Braniborska. Dále pak Polišínský rozebírá kořeny Komenského díla a osobnosti. Na základě kritického přístupu k dosavadnímu školství přikročil Komenský k vytvoření vlastní pedagogické soustavy.¹⁷⁸

V kapitole druhé se Polišínský soustředí na Komenského pobyt v polském Lešně. Polišínský rozebírá složitou situaci českých emigrantů v katolickém Polsku. V Lešně se Komenský nezabýval jenom literární tvorbou, ale i prací učitelskou. Zde pokračoval ve své „Didaktice“. Roku 1637 poslal Komenský z Lešna do Londýna svému příteli Samuelovi Hartlibovi spisek, který byl později známý jako „Předchůdce vševědy“ (Prodromus pansophiae). Dále se autor zabývá významem pobytu Komenského v Lešně, jehož prostředí bylo spojeno s anglo-nizozemskou

---

¹⁷⁷ Josef Polišínský, Komenský, muž labyrintů a naděje, Praha 1996, s. 11 – 14, 16.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 17 – 19, 21, 27, 30, 33 – 37, 40, 43, 47.

západní Evropou.¹⁷⁹

V kapitole třetí nás autor seznamuje se vztahem Komenského k anglické revoluci 17. století. Vcelku můžeme říci, že Komenského vztah k revoluční Anglii byl veskrze rázu profesionálně vědeckého. K radikálním proudům přistupoval Komenský kriticky. Avšak zaujal sympatie k politice lorda-protektora Olivera Cromwella. Roku 1642 se Komenský přestěhoval do východopruského města Elbinku, ležícího ve sféře švédského vlivu.¹⁸⁰

Kapitola čtvrtá řeší historickou otázku Vestfálského míru a pádu Lešna. Během jednání o míru roku 1647 vyšla v Leidenu latinská „Historie o pronásledování církve české“, jíž chtěl Komenský připomenout diplomatům a hlavám států českou otázku. Totéž můžeme říci i o dalším Komenského díle „Kšaft umírající matky jednoty bratrské“ (1650). Koncem roku 1650 zahájil Komenský svoji činnost na škole v Blatném Potoku. Zde vznikla řada didaktických prací, jejichž základnou i metodou bylo slavné Komenského „škola hrou“. V létě roku 1654 začal třetí pobyt Komenského v Lešně. Tento pobyt byl zakončen švédským vyvrácením Lešna, k němuž došlo o dva roky později. Poničení Lešna však neznamenal konec Komenského vztahu k Polsku.¹⁸¹

Kapitola pátá vykresluje Komenského tvořivá léta stáří v nizozemském Amsterdamu. Z dochované korespondence Komenského se dovídáme, že právě zde v tomto městě chtěl vybudovat knihovnu. Znovu si připomeňme, že Komenský se svými pomocníky pracoval na vydání didaktických spisů. Během svého pobytu v Amsterdamu se Komenský věnoval nadále teologii a duchovní správě Jednoty. Polišenský se i zde opět vrací ke Komenského revelacím. Angažovanost Komenského ve službách církve se odrazila jeho polemikou proti sektě sociniánů. Je nutno se zmínit i o tom, že velmi důležité pro členy Jednoty bylo nové vydání katechismu, a sice v jazyce českém i německém, tedy s českým názvem „Katechismus pro mládež českou jednoty bratrské“. Polišenský se zde zmiňuje o ne mnoho příznivé finanční situaci a odměňování Komenského za jeho záslužnou práci. Opět se vrací, jakým způsobem by Komenský uvedl v život svoje „Kolegium světla“. Znovu se předestírá otázka o vybudování nové univerzální politiky, náboženství a filozofie, které by měly sloužit k všenápravě lidstva. Autor opět vzpomíná vydání Komenského díla „Anděl míru“, určený všem křesťanům Evropy. Až do posledních sil svého života spojoval Komenský starost o Jednotu a lidstvo, o český národ, Evropu i svět. Mimochodem o tomtéž problému se Jan Amos zmiňuje ve svém dopise příteli Mikuláši Drábíkovi, napsaném 2. listopadu 1670. O dva týdny později už umírá, je převezen do Naardenu, kde je pochován. Bohužel z dostupných údajů o datu

---

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 51 – 53, 55, 58.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 62, 70 – 72, 77, 78.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 86, 90, 93, 96 – 98.

smrti tohoto velkého muže není zcela jednoznačné, kdy skutečně zemřel.¹⁸²

V závěru své knihy shledává Polišenský Jana Amose vděčným příkladem člověka žijícího v pluralitním světě. Můžeme říci, že v osobě Komenského se vzácně snoubil rozum a cit.¹⁸³

Třicetiletá válka a evropské krize 17. století

Roku 1970 přistupuje profesor Josef Polišenský na půdu hospodářských a sociálních dějin. Vychází jeho dílo na téma evropské krize 17. století. O šest let později na jeho práci reagují jeho kolegové historici Miroslav Hroch a Josef Petráň.

Obecné srovnání

Obě práce, které vznikly s poměrně krátkým časovým odstupem, se zabývají podobnou tematikou a to evropským raným novověkem se zřetelem na dobu pobělohorskou. Jak Polišenský tak jeho kolegové čerpají základ dobové problematiky z tehdejších výsledků studií o protokapitalismu, které byly vydávány jak v socialistickém táboře tak i na Západě. Obě tyto knihy se snaží toto historické téma zobrazovat se snahou o řádnou objektivitu, někdy i kritizují nedostatky soudobé marxistické historicko-sociální vědy a čerpají i z francouzské sociologické školy a školy Annales a z Velké Británie především od Erica Hobsbawma.

Polišenský ve svém díle klade hlavní důraz na české národní dějiny a na středoevropský prostor, Petráň s Hrochem popisují širší historický rámec, vždy to však vedou strukturovaně a dělí Evropu vždy do tří částí - západní, jižní a východní. Polišenský na rozdíl od svých kolegů silně akcentuje úlohu třicetileté války na podílu krize 17. století, který vykládá především ze sociálního hlediska. Petráňova kniha se spíše orientuje na hospodářské dějiny Evropy. Musím poznamenat, že přístup autorů k oběma dílům je originální. V Petráňově a Hrochově práci je na několika místech provedena kritika Polišenského přístupu a jeho dílu je dán vřelý respekt.

V rámci bibliografie obě díla čerpají z velkého množství studií, u Polišenského i amerických. Polišenského výklad je velmi založen i na jeho bohatém archivním studiu. Jeho přístup je z jisté míry narativní a také chronologický. U druhé knihy je patrna výrazná strukturace témat a na rozdíl od Polišenského větší zobecňování. Polišenský se vždy drží konkrétních historických událostí. Zobecňuje pouze za účelem výkladové složky.

¹⁸² Tamtéž, s. 105, 114, 117, 121, 123, 124, 130, 135, 139, 142, 146, 154, 155.

¹⁸³ Tamtéž, s. 162, 165.

I když obě díla jsou psána v marxistickém duchu, u Polišínského to téměř nelze zaznamenat a Petráň se svým kolegou spíše používají marxistických pouček jako formálního základu, který rozvíjí a dovolil bych si tvrdit, že jej i podrobují věcné kritice a v mnohém překonávají.

V Polišínského díle zaznívá ještě tvořivý vědecký optimismus svobodné tvorby šedesátých let, u jeho kolegů, kteří své dílo vydaly v nastupující éře normalizace, je postřehnutelná daleko vyšší intenzivnost termínů, které ne vždy nesou reálný obsah. Je to jistě dáno tehdejšími omezeními.

Josef Polišínský

Polišínský své dílo člení do deseti kapitol. V první se věnuje dějinám Evropy od nizozemské revoluce z roku 1567 do roku 1667. V druhé kapitole se zabývá českým kulturním prostředím kolem roku 1600, kdy vrcholí doba rudolfínská. V další popisuje evropskou politiku těsně před rokem 1618, tedy formování Katolické ligy a Protestantské unie, spor císaře Rudolfa II. s bratrem Matyášem, stupňování nátlaku na české protestanty a kritickou situaci na dvoře budoucího českého krále Ferdinanda II. Štýrského. Čtvrtou kapitolu nazývá příznačně „Česká válka - lokalizovaný konflikt obecné povahy“, kde se zabývá historií této válečné epizody a jejím významem pro Evropu. Pátá kapitola popisuje nizozemskou éru let 1621 až 1625. Šestá se zabývá tzv. Dánskou válkou a skvělým budováním Valdštejnovy kariéry do roku 1630. Sedmá končí rokem 1635, kdy Čechy ztrácí Pražským mírem Horní a Dolní Lužici a získává ji Sasko. Autor se v ní zabývá švédskou fází války. Osmá popisuje francouzské období třicetileté války. V deváté kapitole se autor věnuje úloze válečné diplomacie a kompromisnictvím. A konečně v závěrečné kapitole se Polišínský soustředí na problematiku vestfálského míru a na změnu hodnot evropské společnosti. Rozeberme si postupně všechny kapitoly.¹⁸⁴

V úvodu své knihy se Polišínský převážně zabývá historiografií o 17. století. Velice kladně hodnotí Antonína Gindelyho. Polemizuje s Marxovým názorem na sociální dějiny. Bere jej spíše jako ilustrativní. Nesouhlasí ani s nizozemskými historiky (např. P. Geyl, J. M. Romein), kteří třicetiletou válku viděli pouze jako součást Osmdesátileté války Nizozemské republiky proti španělským Habsburkům (1568 -1648). Stejně kriticky hodnotí italského badatele Romola Quazza, který si všímá až příliš izolovaně vzestupu Savojska. Nesouhlasí ani s názorem Josefa Pekaře, který viděl v bitvě na Bílé Hoře osudovost českých národních dějin, které se nešlo vyhnout a která byla dle profesora Pekaře jediná správná při tzv. stavovském anarchismu českého království. Krátce se zmiňuje o francouzském historiku Georgesu Pagés, který viděl třicetiletou válku jako platformu pro

---

¹⁸⁴ Josef Polišínský, *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*, Praha 1970.

francouzskou hegemonii v Evropě. Nezapomene se mezi mnoha jména zmínit o anglické historičce C. V. Wedgwoodové, která viděla výsledek války silně skepticky. Oceňuje názor S. H. Steinberga, který hodnotí třicetiletou válku z pohledu svobodné ideje českého stavovství. Je mu sympatický názor amerického vědce Theodora K. Rabba, který ve válce viděl katastrofu a úpadek společnosti. Souhlasí s názorem ruského historika Vajnštejna, u něhož oceňuje jeho stanovisko o třicetileté válce, že válečná katastrofa zahájila krizi politiky staré vládnoucí třídy. Vyzvedá úkol nové historie, která má dle něho směřovat k bádání konkrétních historických jevů a to intezifikovat. I když nepíše přímo o škole Annales, háje teorii, že panovník nebo jeho generálové nejsou právoplatnými „středy“ historie. Jsou jimi všichni lidé, společnost a její dynamika.¹⁸⁵

První kapitola je tematicky ohraničena léty 1567-1667. Je ohraničena povstáním nizozemských stavů proti španělské nadvládě. A končí rokem 1667, kdy v nizozemském Amsterdamu psal Jan Ámos Komenský svého „Anděla míru“, politický spis. Polišenský v této kapitole polemizuje s Lucienem Febvrem o úloze civilizace v tomto období a přesunu tradiční civilizace do klasicistické Francie.¹⁸⁶

Ve druhé kapitole nazvané „Svět na přelomu století“ popisuje autor evropské poměry a vyrovnání sil mezi katolickými a protestantskými tábory po roce 1600. Obdivuje vyspělost alžbětinské Anglie a Nizozemí. Pozastavuje se nad počínajícím úpadkem kdysi tak prosperující Itálie. Jako faktor destabilizující střední Evropu vidí Tureckou říši. Přímou píše, že „křesťanský ‚cordon sanitaire‘ oddělující je (P.Č. = Turky) od Evropy už nefunguje“. Ve druhé podkapitole se zabývá otázkou českého státu od nástupu Ferdinanda I. a konflikty mezi králem a aristokracií od krizového roku 1547. Autor popisuje též situaci českého poddanství, zabývá se vztahy mezi jednotlivými významnými šlechtickými rody a rostoucí úlohou režijních velkostatků.¹⁸⁷

Třetí kapitola pojednává o situaci bezprostředně před osudným rokem 1618. Rudolfovi II. dává za vinu jeho „pasovskou akci“, která situaci ještě více pokazila. Oceňuje Petra Voka z Rožmberka. Pozastavuje se nad rychle rostoucí úlohou tzv. španělské kliky pod taktovkou kancléře Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic.¹⁸⁸

Ve čtvrté kapitole popisuje autor tzv. českou válku. Zabývá se v ní nejen vojenskou situací, ale také evropskou diplomacií. Vysoce hodnotí připojení Moravy k protihabsburské frontě. Nesdílí nadšení z volby Fridricha Falckého.¹⁸⁹

V páté kapitole se pojednává o válečných letech 1621-1625, kdy se situace výrazně kloní ke

---

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 5 - 9.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 13.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 22, 25, 28, 29, 33, 34, 38 – 42.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 71, 80, 84.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 102, 109, 112.

katolíkům. V této kapitole se zmiňuje Polišínský o tisících emigrantech a úloze konfiskátů pro vzestup jedinců typu Albrechta z Valdštejna či Magdalény Trčkové z Lípy. Sympatizuje s Thurnovou pročeskou diplomatickou agitací. Kritizuje postavu anglického krále Jakuba I.¹⁹⁰

Šestá kapitola pojednává o vzestupu hrdého císařského vojevůdce Albrechta z Valdštejna. Polišínský zde popisuje Valdštejnovy úspěchy na poli válečném a jeho kariéru, která vedla k obdržení titulu vévody meklenburského.¹⁹¹

V sedmé kapitole se Polišínský zabývá Valdštejnovým pádem. Vinu za to přisuzuje samotnému Valdštejnovi a jeho vyjednávání s nepřítelem (tedy Švédy a Sasy) a zhoršeným vztahům s císařským dvorem.¹⁹²

Osmá kapitola je omezena na francouzského období třicetileté války. Je zde oceněna mimořádně prospěšná úloha kardinála Richelieu jako tvůrce nových protihabsburských dohod.¹⁹³

Devátá kapitola zahrnuje mírová jednání a průběh anglické revoluce. Autor zde také popisuje povstání Valachů na jižní Moravě a represálie s nimi spojené. Několik odstavců je věnováno Spojenému Nizozemí, které se fakticky stává evropsky uznané. V jedné pasáži autor pojednává o neapolském povstání proti španělskému místokráli d'Arcos z roku 1647, které vedl mladý pomocník prodavače ryb Tomasso Aniello, zvaný Masaniello. Bylo vedeno proti zavedení nových daní.¹⁹⁴

Závěrečná kapitola přibližuje situaci na mírových jednáních ve Vestfálsku (Münster, Osnabrück). Polišínský si zde uvědomuje nešťastný osud českého státu a národa, který byl obětován Francií a Anglií do pevného područí habsburské říše a který byl zbaven svých tradičních území (Lužice). Polišínský doslova píše: „Válka byla prvním vážným rozrušením celistvosti státu, odtržení Lužice bylo první destrukcí, kterou sousední německá knížata obnovovala v modernější formě starý Drang nach Osten.“ Dále citují: „...místo vzájemného jednání mezi králem a stavy jako nezávislým a rovnocenným partnerem vladaře nastoupil jednostranný diktát panovníka.“ Profesor Polišínský se v této kapitole věnuje i demografické situaci v Čechách, kde nastala ohromná depopulace. Citují: „Z poddaných se stávala bezprávná masa, zcela závislá na vůli vrchnosti a cizí vlády.“ Profesor se také zmiňuje o nabyté svobodě Švýcarska.¹⁹⁵

Závěr Polišínského díla nese podtitul „17. a 20. století v dějinách“. Zde se autor zamýšlí nad souvislostmi těchto dvou století. Plně si uvědomuje, že to nejsou přímé paralely, ale stojí přece jenom za srovnání. Píše: „Dnešní Evropa vyšla ze sociální a vědecké revoluce 17. století - a roku

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 135, 136, 138, 139, 158, 163.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 168 – 177, 180 – 184.

¹⁹² Tamtéž, s. 191 – 199, 205 – 213.

¹⁹³ Tamtéž, s. 214 – 221.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 225 – 228, 235, 236, 238, 239.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 241 – 244, 250, 252, 257.

1970 mají historikové z celého světa diskutovat na mezinárodním kongresu historických věd v Moskvě...“ Polišenský píše: „Česká otázka‘ utrpěla ve víru války a diplomatických jednání rozhodnou porážku. Nikoliv proto, že by boj za ni byl bojem společensky vzato anachronickým, a tudíž odsouzeným k porážce. Nikoliv. Spíš měl pravdu anglický současník, který si roku 1620 povzdechl, že ‚Češi za dobrou věc bojovali špatně‘ “. Polišenský situaci Čechů po třicetileté válce srovnává s Mnichovem 1938.¹⁹⁶

Josef Petráň

Petráňova kniha, kterou psal spolu s profesorem Miroslavem Hrochem, vznikla o šest později. Oba autoři zde samozřejmě nastiňují i Polišenského náhled na tuto problematiku. Zatímco však Polišenský vnímá válku jako základnu pro krizi, tak tito neméně známí historikové ji vidí jako jen část krize celého 17. století. Ne však jak píší v předmluvě, nechtějí krizi ohraničit lety 1600 - 1700 absolutně. Na rozdíl od Polišenského nahlíží na problém z hlediska hospodářských dějin, zatímco Polišenský spíše z dějin sociálních. Jejich kniha je proto plná grafů, tabulek, map, přehledů a statistik. Dalo by se říci, že knihu začali psát s pevnou vírou v krizi, v závěru je však patrná jejich skepse, zda-li se vůbec o krizi 17. století dá mluvit.¹⁹⁷

Kniha je rozdělena do tří oddílů. První pojednává o dvou desetiletích sporů o krizi 17. století, druhá o evropské politice a ekonomice a závěrečná o střední Evropě a českých zemích. Kniha obsahuje stejně jako Polišenského dílo rozsáhlou bibliografii.

Rozeberme si postupně všechny tematické celky a jejich kapitoly. První oddíl se týká historiografie krize. Začíná padesátými léty, kdy britský historik R. H. Hilton vydal ve francouzském časopise *Annales* roku 1950 studii nazvanou provokativně „Existovala všeobecná krize feudalismu?“ Období krize posunul do 14. a 15. století. O čtyři roky později se do diskuse zapojili levicový britský historik Eric Hobsbawm a pravicově smýšlející francouzský historik Roland Mousnier. Hobsbawm vnímal problém z pozice hospodářského historika, Mousnier spíše sociologicky. Roku 1959 podal britský historik H. R. Trevor-Roper nejvyhraněnější kritiku Hobsbawmovy koncepce. V díle se píše: „Odmítl kauzální vztah mezi ekonomickou ‚obecnou krizí‘ a revolučními a třídními konflikty v polovině 17. století. Anglická revoluce podle jeho soudu neměla nic společného s rozvojem kapitalismu v Anglii a naopak rozvoj kapitalismu nepotřeboval revoluci.“ V šedesátých letech se prohlubuje názorová diferenciací mezi liberálním a marxistickým

---

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 261, 262, 265.

¹⁹⁷ Miroslav Hroch a Josef Petráň, 17. století – krize feudální společnosti?, Praha 1976, s. 7, 9.

konceptem. V roce 1970 proběhl 13. světový kongres historiků v Moskvě, jehož jedním z hlavních témat bylo 17. století. Vytvořily se dva nové názorové proudy. První byl na platformě agrární krize a druhý průmyslového vzruchu. Společnými jevy se však staly depopulace, labilita cen a nedostatek zboží.¹⁹⁸

Druhá část knihy nese název „Základní přesuny a otřesy evropské politiky a ekonomiky“. Zde je napsáno, že třicetiletá válka byla prvou vpravdě evropskou válkou. Dále autoři píší: „Někteří marxističtí historikové zastávali názor, že třicetiletá válka byla výrazem prohloubivších se rozporů mezi feudální třídou a nově nastupující buržoazií.“ Krizi zavinila dle autorů paradoxně i modernizace v technice, na kterou nebyla společnost připravena. Krize ovlivnila i objem a skladbu evropského obchodu, na čemž vydělaly Anglie a Nizozemí na úkor Německa a Itálie. Ekonomické reformy merkantilismu (aktivní platební bilance) byly dle autorů této knihy nezbytné.¹⁹⁹

Závěrečný oddíl knihy s názvem „Střední Evropa a české země“ popisuje situaci v habsburském panství, Říši a Polsku. Dle autorů nastává krize pozdně feudálního velkostatku. Důsledkem toho je tzv. refeudalizace (II. nevolnictví), která systém spíše ještě podlamuje. Negativním jevem je i růst poptávky po zbraních a surovinách typu železo a měď. Po válce nastává krize ve výrobě zbraní, která byla doménou monopolů. Monopoly destabilizují sféru „volného obchodu“. Jen málo jedinců může na krizové situaci zbohatnout (např. Valdštejn či obchodní rod hrabat Fuggerů). Jediné, co se rozvíjí, je dálkový obchod s luxusním zbožím. Na konci století roste inflace téměř ve všech zemích.²⁰⁰

V závěru se autoři zamýšlí nad úlohou krize, zda-li byla v několika sférách společenského života souběžně či po sobě následovalo několik jednotlivých krizí. Dále zda krize probíhala i ve vědě či kultuře. Otázky jsou těžko, jak autoři píší, jednoznačně rozřešitelné. Nejvýraznější však byla kolem let 1630, 1650 a 1680. Konflikt mezi bojujícími evropskými státy již nebyl konfliktem čistě náboženským (vstup katolické Francie do protihabsburského svazku), spíše šlo o získání evropské hegemonie. A to však na úkor poddaných. Krize výrazně postihla carské Rusko, které západní Evropu nemohlo na dlouho dostihnout. Krize dobíhala až do Francouzské revoluce.²⁰¹

Shrnutí

Obě práce je možno hodnotit vysoce kladně. Každá má svoji jedinečnost. Obě pojetí se velmi dobře doplňují. Mně osobně je bližší Polišínského přístup.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 11 – 20, 24 – 28, 31 – 39, 42 – 59, 61 – 75.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 76 – 82, 86 – 134, 143 – 174, 176 – 179.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 180 – 237, 251, 262, 265, 271.

²⁰¹ Tamtéž, s. 287 – 302.

Valdštejn

Ve své studii budu vycházet z Polišenského bibliografie, která odráží téma valdštejnské otázky. Jedná se především o „Třicetiletou válku a evropské krize 17. století“ a dále o „Valdštejna“, kterého psal spolu s historikem a archivářem Josefem Kollmannem.

Dříve než se zabýval valdštejnskou otázkou, studoval Polišenský historické období třicetileté války z perspektivy mezinárodní politiky a to v díle „Anglie a Bílá hora“ a o devět let později „Nizozemská politika a Bílá hora“. K českým dějinám se dostal prakticky skrze dějiny diplomacie.

Valdštejnská otázka Polišenského zajímala delší dobu. Systematicky se připravoval pro napsání knihy o Valdštejnovi. Doba po roce 1948 otázce Valdštejna a jeho osobnosti příliš nepřála. Příležitost se naskytla v liberálních šedesátých letech, která byla pro Polišenského mimořádně plodná.

Polišenský se poprvé podrobněji otázkou Valdštejnovy kariéry a osobnosti zabýval ve shora již zmíněné knize „Třicetiletá válka a evropské krize 17. století“. Zde Valdštejna vylíčil ve statích, které se věnovaly regionální historii Zlína. Optikou nahlížení mu byla situace v tomto regionu v období přibližně mezi léty 1600 – 1640. Jistou část knihy věnoval i povstáním Valachů, kteří byli vedeni svoji bývalou vrchností Janem Adamem z Víckova. Albrecht z Valdštejna je zde popisován jako válečný podnikatel a hospodář. Jeho role diplomata je rozvedena jen do nezbytných souvislostí, především v období tzv. generalátu.

Daleko více je rozvedená otázka Valdštejnova působení v knize, kterou Polišenský napsal spolu s Kollmannem. Počátek „Valdštejnské otázky“ spojuje Polišenský s básníkem a historikem Friedrichem Schillerem, který byl autorem dramatické básně „Wallenstein“. Dalším pokračovatelem byl přední německý historik Leopold von Ranke, který v životní kariéře Valdštejnově viděl předvoj situace, kdy se původně nevýznamný český šlechtic stal ovlivnitelem evropské politiky a dějin, stejně jako podobně Hohenzollernové, kteří začali jako norimberští purkrabí a „dotáhli“ to až na německé císaře. Valdštejn se stal symbolem sjednotitelského úsilí. Polišenskému je bližší český historik Antonín Gindely. Gindely tvrdil, že boj o náboženství v podstatě zakrýval pravou tvář třicetileté války a to politickou a rodovou dominanci, tedy boj o nadvládu nad územím. Podle Josefa Pekaře je otázka tzv. Valdštejnova spiknutí nečitelná. Valdštejn se nikdy zřetelně neprojevil jako protihabsburský odpůrce. To mu přisoudili tehdejší političtí protivníci, kteří vedli proti němu informační kampaň, jež došla ke kýženému úspěchu Valdštejnových nepřátel a konečně vraždou samotného Valdštejna. Ve spojitosti otázky vztahu mezi bělohorskou katastrofou a náhlým Valdštejnovým odchodem ze života, jak tvrdil Josef Pekař, nevidí

Polišenský přímou souvislost. Naproti tomu však přiznává, že pobělohorské konfiskace skončily až rokem 1634. V té době se v českém království prosadila majetkově výrazněji cizí šlechta (Colloredo, Piccolomini, Gallas).²⁰²

Podle Polišenského je třeba nutně dělit Valdštejnovo působení v obdobích jeho dvou generalátů. Do prvního vojenského generalátu vstoupil jako méně známý a proslavený vojevůdce, který měl však silnou podporu a důvěru habsburského dvora, která ho vynesla až na výsluní své slávy. Úspěchy v armádě jej povýšili i feudálně. Stal se pánem například na Frýdlantu, Zaháni a získal titul evropského feudála, vévody meklenburského. Toto první úspěšné pětileté období skončilo jeho náhlým sesazením z titulu funkce generalissima císařských vojsk. Ale stačilo období necelého roku, aby se Valdštejn znovu stal velitelem císařského vojska s ještě většími pravomocemi než v předchozím období. Dá se říci, že takto znásobený již tak velký Valdštejnův vliv v armádě se stal paradoxně první symptomem jeho budoucí zkázy, jak přiznává Polišenský. To, co mu bylo uděleno nově samotným císařem v situaci krajní nouze, již bylo na závalu v době budoucí, kdy se situace na bojištích stabilizovala (zachyceno v nedochované tzv. göllersdorfské smlouvě).²⁰³

Jednou z ústředních Polišenského otázek je Valdštejnův zdravotní stav. Bylo antropologicky prokázáno, že Valdštejn si odnesl z uherských bojišť nejen slávu a jmění, ale i syfilidu. Ta mu způsobovala, jak známo, změny mentálního charakteru, které ovlivňovaly jeho rozhodnutí a reakce na realitu. Jeho intelekt se ve stresových situacích průkazně stále zhoršoval. Právě toho využili jeho skrytí nepřátelé a Valdštejnovi se toto stalo osudným. Dle Polišenského se tato skutečnost v pojetí samotného Valdštejna stala argumentem či polehčující okolností k hodnocení jeho zrady na Habsburcích. V této problematice se Polišenského a Kollmannovy názory ztotožňují.²⁰⁴

Další oblastí bádání autora je okruh Valdštejnových přátel a nepřátel. Paradoxem je, že samotná osobnost Valdštejna známá jako osobnost velkého diplomata a стратега si na přelomu kariéry zneprátelila svým sebejistým až bezohledným jednáním nejen českou šlechtu, zahraniční spojence tak i své nejbližší, mezi něž patřil císař Ferdinand II., což dle Polišenského dokazuje, že Valdštejn své souputníky postavil do role vrahů.²⁰⁵

Valdštejn jako typ politika své doby

Podle Polišenského je Valdštejn typem politika své doby, tedy přelomu 16. a 17. století, který se vypracoval svou vlastní pílí a i odvahou do pozice mocného feudálního pána. Byla to

²⁰² Josef Polišenský a Josef Kollmann, Valdštejn, ani císař, ani král, Praha 1995, s. 7 – 12, 14 – 16, 18.

²⁰³ Tamtéž, s. 19 – 21, 23, 25, 27 – 30, 36, 38.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 42, 44, 46, 51.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 56 - 59.

armáda, která umožňovala chudým a nevýznamným šlechticům dosáhnout prostřednictvím vojenských hodností a počt širokého společenského uznání. Valdštejn také pochopil, že svůj zájem musí rozšířit i na jiné oblasti. Proto, jak píše Polišínský, Valdštejn využil příležitosti po Bílé Hoře a spojil se s mocnými politiky kolem habsburského dvora a získal tím i přízeň samotného císaře Ferdinanda, jemuž věrně sloužil. Byl to Valdštejn, který jako první pochopil výhodu spojení vojenského řemesla s podnikáním. Jeho stotisícová armáda byla živena a šacena z jeho výrobních zásob a nákladů, které mu císařský dvůr platil s velkými zpožděními.²⁰⁶

Polišínský si výrazně všímá Valdštejna také jako výborného hospodáře, který investuje vždy do předem znalých podmínek. I tak zdůraznil několik situací, které Valdštejn zvládl se značnými obtížemi. První bylo zpronevření moravské zemské pokladny v roce 1619, událost, kterou mu nikdy nezapomenul kardinál Ditrichštejn. Valdštejn s celou pokladnou dorazil za císařem Ferdinandem do Vídně, který mu nařídil všechny peníze moravským stavům vrátit. Další byla Valdštejnova účast na tzv. kaládě a dlouhé minci. I zde si Valdštejn udělal nové nepřátele. Situaci však ustal. Pro Polišínského je důležitý rok 1630, kdy byl Valdštejn sesazen z prvního generalátu. Tyto události spustily kolotoč nedůvěry mezi Valdštejnem a okolím. O rok později se Valdštejn znovu ujímá vlády nad vojskem a získává větší pravomoci, ale výrazně stoupá vliv jeho nepřátel, především skrytých. Jeho noví druzi v důstojnictvu a posléze oblíbenci, Colloredo a Piccolomini, se stanou aktéry jeho vraždy.²⁰⁷

Podle Polišínského si Valdštejn zaslouží srovnání s osobnostmi typu Richelieu či Napoleon. Valdštejn se však nikdy nestal suverénem, jeho titul knížete meklenburského byl spíše jen oficiální než reálně uchopitelný. Valdštejn se však nikdy nestal panovníkem. Domněnky, že usiloval o titul českého krále, jsou dílem konspiračních teorií jeho nepřátel (viz relace Jaroslava Sezimy Rašína z Rychmburka).

Valdštejn po celý svůj život zůstal věrný císaři. Polišínský se snažil najít doklady o tom, že Valdštejn plánoval spojenectví se Sasy a Švédy, ale nic tomu nenasvědčovalo.²⁰⁸

Důležité momenty v životě Valdštejna

Po vítězství císařské strany v bitvě na Bílé Hoře se Valdštejn pouští do spolku zemského místodržícího knížete Karla z Lichtenštejna, židovského kupce Jakuba Bassewiho z Treuenburka, holandského obchodníka Hanse de Witte, Pavla Michny z Vacínova. V letech 1622 - 1623 tito

²⁰⁶ Tamtéž, s. 62, 64, 67 – 69, 75, 76.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 79 - 81.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 83, 84, 87, 90, 93, 96 – 101, 103, 113, 114, 121.

pánové zakládají z pověření císaře tzv. mincovní konsorcium na vydávání nové a znehodnocené mince – tzv. dlouhá mince. Celý tento podnik skončil státním bankrotem – kaládou. Valdštejn v něm vydělal 400.000 zlatých.²⁰⁹

Hlavní součástí zisků Valdštejna však byl nákup konfiskátů v letech 1621-1625. Touto problematikou se již zabýval Josef Pekař a nověji Josef Janáček. Největším ziskem bylo pro Valdštejna dědictví smiřické. Majetek získal jmenováním poručníkem duševně nemocného Jindřicha Smiřického. Jindřich Smiřický zemřel roku 1630 v internaci na Valdštejnově zámku Hrubá Skála. Velký majetek dostal také z konfiskátů Rödernů. Jeho rozsáhlé spekulace jej přivedli k získání majetku v ceně okolo 6 milionů zlatých rýnských. Roku 1625 se jeho frýdlantské panství proměnilo v knížectví a o dva roky později se stalo vévodstvím, de facto státem ve státě. Sem si také přiváží svoji druhou manželku dceru jeho dlouholetého přítele císařova rádce hraběte Karla Harracha, zbožnou a inteligentní katoličku Isabelu Kateřinu. Valdštejnovo rozlehlé panství leželo na severovýchodním okraji Čech a dotýkalo se slezské hranice a mohlo se v budoucnu odtrhnout od království jak se to stalo u Kladska. Hlavním centrem se stalo město Jičín. Významným městem byl i Liberec, Grabštejn, Valečov. V Jičíně chtěl Valdštejn zbudovat i biskupství a univerzitu. Také zde chtěl založit sněm. V tomto městě vytvořil ústavu. Měl zde od roku 1628 právo razit minci, jmenovat šlechtice a povyšovat osady na města. V Jičíně založil jezuitskou akademii. Valdštejn jako vášnivý a nadšený stavebník se snažil vytvořit novodobé regulační řešení městského interiéru upravovacím plánem Jičina z roku 1630. Tento první pokus v Čechách byl bohužel vlivem událostí nerealizovaný. Jeho vévodství, jež nebylo zatíženo žádnými královskými daněmi a vojenskou pohromou, bylo proto také nazýváno „terra felix“.²¹⁰

Roku 1625 se stává generalissimem císařských vojsk a sklízí úspěšná vítězství postupně ve válkách falcké, dánské a švédské. Své vojenské akce v říši a Uhrách koordinuje s armádou generála Katolické ligy hraběte Jana Tserclaese Tillyho. Jeho armáda čítá 30.000 mužů, ale na konci své vojenské kariéry vybuduje armádu s počtem 100.000 mužů. S Valdštejnem vytáhl do boje i prezident císařské vojenské rady Rombald Collalto, se kterým se však již půl roku nato za neustálých neshod a třenic, na jaře 1628, v nevěli rozešel. Collalto se vrátil do Vídně a žaloval na Valdštejna císaři. Valdštejn byl císařem pověřen reorganizací armády. Touto reorganizací si Valdštejn získal nejen stoupence ale i budoucí nepřátele. Například generál kavalérie don Baltazar Marradas mohl zůstat sloužil v armádě jen jako plukovník. Valdštejn provedl různé čistky v armádě. Velikým Valdštejnovým soupeřem byl dánský král Kristián, jenž dokázal v období 2 let ovládnout velkou část severního Německa. Jeho činnost v Německu vzbuzovala u protestantů velké nadšení,

²⁰⁹ Tamtéž, s. 124, 132, 134, 135, 141, 142, 146, 149.

²¹⁰ Tamtéž, s. 152 – 155, 170 – 172, 177, 180 – 183.

také sekularizoval například Halberstadtské biskupství. V roce 1627 kupuje Valdštejn knížectví Zaháňské, roku 1628 dostává jako léno vévodství Meklenburské a také je jmenován císařským generál-hejtmanem na moři Baltickém a Oceánu severním se všemi právy a výhodami, jichž požívají námořní generálové krále španělského. Roku 1628 je Valdštejn dekorován Řádem zlatého rouna, symbolem vstupu do společenství evropských sociálních elit. Roku 1628 Valdštejnovi umírá jediný syn princ Karel a jeho opora Karel Harrach. Výsledek této události se brzy dostaví. Již od jara 1629 je císař Ferdinand II. kritizován vévodou Maxmiliánem Bavorským a jeho stranou za jeho toleranci Valdštejnova válečného podnikání na území Bavorska. Císař postupem doby neodolá, zvláště k nadcházející volbě jeho syna Ferdinanda římským králem, a v prosinci téhož roku je Valdštejn z důvodu svého nerozhodného postupu proti dánskému králi z armády odvolán. Tuto záležitost zaplatí životem Valdštejnův bankéř de Witte, když spáchá z důvodu bankrotu (platil vojsko) sebevraždu ve svém malostranském domě.²¹¹

Valdštejn tak ztratil velkou část zisků z vojenských příjmů. Začal se proto soustředit na jiné oblasti hospodářství a to především budováním pivovarů, mlýnů a manufaktur na výrobu sukna a zbraní. Také začíná žít se svou ženou v nově postaveném pražském paláci na Malé Straně, kde se věnuje svému zájmu - astrologii. Vždyť i slavní astrologové mistři Jan Kepler a Giovanni Battista Senni mu vyhotovili horoskop do roku 1634, který Valdštejn ve svém volném času doplňoval svými vlastnoručními poznámkami. V únoru 1631 se Valdštejn se svou chotí účastnil na zámku svých největších domácích přátel Trčků z Lípy křtin syna svého přítele generála hraběte Adama Erdmana Trčky z Lípy Albrechta Adama. Matkou dítěte byla sestra vévodkyně frýdlantské, Maxmiliána z Harrachu. Křtin se účastnil i emigrant Jaroslav Sezima Rašín z Rychmburka, který vyjednával s Valdštejnem jako tajný agent Švédů a neslavně se proslavil svým spisem proti Valdštejnovi, který sepsal v roce 1634. Valdštejn zde při rozhovoru s Rašínem naznačil možnou dohodu se Švédy. Traduje se, že mu dokonce byla nabízena česká královská koruna. Tyto konspirační teorie Polišenský rozhodně odmítá a s Pekařovými vývody nesouhlasí.²¹²

Mezitím v říši se situace oslabené a sužované císařské armády bez pevného velení zhoršovala. Švédský král Gustav Adolf se přeplavil s velkou armádou do severního Německa a postupoval do nitra území. Zde získal jako spojence saského kurfiřta Jana Jiřího. Dne 17.září 1631 porazil císařskou armádu u Breitfeldu. V listopadu téhož roku dobyli Sasové Prahu a z Čech před nimi utíká i bývalý císařský generalissimus Albrecht z Valdštejna. Valdštejn odmítal se Sasy a Švédy navazovat další spojení. V prosinci přijal Valdštejn nabídku stát se znovu vrchním velitelem císařské armády. Diktoval si ale tvrdé podmínky. Například jmenovat plukovníky mohl jen

---

²¹¹ Tamtéž, s. 185 – 188.

²¹² Tamtéž, s. 188 – 196.

Valdštejn, císař se stal fakticky jen poradcem. Za několik měsíců vybudoval armádu o síle 40.000 dobře vyzbrojených mužů. Valdštejn byl zahrnut vysokou císařskou přízní. Důkazem toho bylo udělení hlohovského vévodství ve Slezsku, za ztracené Meklenbursko. Jak však Polišenský poznamenává, Valdštejn titul meklenburského vévody užívá do samého konce života. Koncem dubna 1632 zahájila Valdštejnova čtyřicetitisícová armáda svůj vítězný postup. Osvobodila Čechy i Bavorsko a v květnu téhož roku byla Praha i Mnichov opět v katolických rukách. 16. listopadu 1632 byl ale Valdštejn v bitvě u Lützeny poražen. V této bitvě ale padl švédský král Gustav Adolf a armáda bez velitele byla značně demoralizovaná. Za tuto porážku Valdštejna kritizoval vlivný strahovský premonstrátský opat Kašpar z Questenbergu a prezident válečné rady hrabě Jindřich Šlik. Valdštejnova armáda ustoupila do Čech, kde vévoda uspořádal soud nad sedmnácti zrádnými plukovníky, jako hlavními viníky vojenského neúspěchu a většinu z nich dal popravit. Armádu nechal v pohotovosti přesto, že byla původně najmuta jen na tři měsíce. Cílem bylo osvobodit Slezsko a Lužici. Valdštejn se přestěhoval do pražského paláce a do zámku v Jičíně, kde mu 16. května 1633 mluvčí české emigrace Jan Varlejš z Bubna nabídl českou královskou korunu. V létě 1633 probíhaly osvobozovací akce ve Slezsku. Valdštejn jako svého prostředníka využíval i svého přítele a švagra hraběte Viléma Kinského či švagra Trčku.²¹³

Počátkem Valdštejnovy krize začala v listopadu 1633. Toto období většina historiků, kteří se zabývali Valdštejnem, vidí jako začátek konce Valdštejnovy kariéry. Tento konec byl řečeno Polišenskými slovy téměř neodvratitelný. V tento měsíc pronikl do Bavorska se svou armádou vévoda Bernard Výmarský. Švédové dobyli 14. listopadu 1633 Řezno a měli před sebou volnou cestu do Rakouska. Sotva Valdštejn splnil svůj slezský vojenský úkol, má příkaz táhnout do Bavor. Urychleně ze na zimu přesunul k Plzni. Valdštejn nařídil své armádě, aby se ubytovala. Císařská vojenská rada na tento akt hleděla jako na pokus o zradu na císaři. Valdštejn byl označován jako váhavec a zrádce. Šlik začal jednat s generály Matyášem Gallasem a Ottaviem Piccolominim o vyřešení situace. Na Valdštejna jsou psány různé kritické memoranda žádající jeho okamžité sesazení. Do Plzně za nemocným Valdštejnem přijíždí dr. Sachs, který označuje Valdštejnův stav za vážný. Tak jej našel zmocněnec španělského a rakouského dvora, kapucín Diego Quiroga, který mu přišel nabídnout dobrovolné odstoupení z funkce vrchního velitele císařských vojsk. Valdštejn však zasypal Quirogu žalobami proti Vídni s rozhořčením, v němž se spojovalo zoufalství nad vlastní bezmocností s hněvem a nenávistí proti císaři. Tato císařská mise byla poslední, která měla přinést mírné rozřešení. 11. ledna 1634 byli do Plzně pozváni k poradě všichni důstojníci od velitelů pluků výše. 12. ledna podepsali tito velitelé revers slibující Valdštejnovi věrnost.²¹⁴

---

²¹³ Tamtéž, s. 199.

²¹⁴ Tamtéž, s. 200.

Zprávou o tomto shromáždění a jejím výsledku byla překonána poslední nerozhodnost císařova a ten 24.ledna 1634 podepsal dekret, kterým své vojsko zbavoval věrnosti Valdštejnovi a velení nad vojskem svěřoval Gallasovi. Toto nařízení bylo oznámeno jen několika nejbližším osobám, jejich oddanost byla vyzkoušena. Patent současně vyzýval, aby Valdštejn, polní maršál Kristian Illov a plukovník Adam Erdman Trčka, jako strůjci vzpoury byli zatčeni a dopraveni do Vídně a předem uděloval odpuštění všem Valdštejnovým důstojníkům, kteří podepsali revers o své poslušnosti Valdštejnovi před dvěma týdny. Císařský patent byl faktickým rozsudkem smrti.²¹⁵

Dne 22.února 1634 vyrazil vévoda na svou poslední cestu, cestu do Chebu, kam po přenocování v Plané také dorazili. Cestou se k nim přidal plukovník Walter Butler se svými vojáky, které si vévoda povolal z Kladrub, aby posílili jeho doprovod. Věřil, že s vojáky Waltera Leslie a Johna Gordona bude mít ve městě dostatečný počet vojáků, aby jej zabezpečili. Do Chebu dorazil 24.února.

Dne 25.února uspořádal Butler, Leslie a Gordon pro Valdštejna a jeho přátele včetně hraběte Kinského hodokvas. Ten byl záminkou k likvidaci Valdštejna a jeho kolegů. Valdštejn se na banket nedostavil, zůstal ve svém Pachelbelovském domě. V hodovním sále byli zavražděni Illov, Kinský, sekretář rytmistr Jindřich Niemann a Trčka. Poté se vrazi odebrali do Valdštejnova domu, kde vévodu horlivý setník Walter Deveroux zavraždil partyzánou. Na Valdštejnovu smrt reagoval ve svém dopise kriticky Karel starší ze Žerotína („Jaký strom, takové ovoce“).²¹⁶

Majetek zavražděných si mezi sebou vrahové a vojáci rozdělili. Mrtvoly byly prozatím pochovány ve Stříbře. Za duše zavražděných dal spokojený císař Ferdinand II. sloužit tři tisíce mší ve vídeňských kostelích. Roku 1636 byla mrtvola vévody převezena do Valdic, kde byla v klášteře Kartuziánů, založeným vévodou, pochována. Po zrušení kláštera r. 1785 byly jeho tělesné pozůstatky přeneseny do valdštejnské hrobky v Mnichově Hradišti.²¹⁷

Poté následovaly popravy Valdštejnových loyálních důstojníků. Obětí se stali i generálové Samuel z Lilienfeldu a Jan Oldřich ze Schaffgotsche.

V Čechách nastala druhá vlna konfiskací. Valdštejnův majetek se odhadoval na 9 milionů. Valdštejnův nástupce ve funkci generalissima a velitele císařských armád Gallas dostal Frýdlant a Smiřice, Rudolf Tiefenbach Jičín s Kumburkem, Jindřich Šlik Velíš na Jičínsku, Ottavio Piccolomini bohaté panství Trčků Náchod, Rudolf Colloredo trčkovské Opočno a další zbytek zabavených statků. Walter Leslie získal trčkovské Nové Město nad Metují. O majetek Trčků probíhal proces s otcem generála Adama Trčky Janem Rudolfem. Ten se již výsledku procesu

---

²¹⁵ Tamtéž, s. 202 – 207.

²¹⁶ Tamtéž, s. 210.

²¹⁷ Tamtéž, s. 211, 212.

nedožil, ale zemřel ještě roku 1634 v ústraní v Havlíčkově Brodě jako zničený a zoufalý žebrák. Manželka hraběte Jana Rudolfa Trčky z Lípy Magdalena Trčková z Lobkovic zemřela již roku 1633 a tak nemohla situaci ovlivnit, jak obratně činila v těžkých létech 1620-1633, když pomáhala svému muži za přispění Lichtenštejna dostat císařskou milost za účast na stavovském povstání. Také byla velkou inspirátorkou vévody z Frýdlantu.²¹⁸

Řečeno závěrem Polišenského slovy: „Valdštejn vedl svou vlastní politiku. Měl opravdu styky s kdekým, včetně španělského dvora a ten měl ve Valdštejnově okolí své pozorovatele: P. Quirogu a doktora Navarra. Koncem léta navíc vyslali Španělé do Vídně zvláštního vyslance, hraběte Oñata, ačkoliv už tam byl řádný vyslanec Castañeda. Šlo o to, aby se získala podpora císařských vojsk proti Nizozemcům a Itálii – proti obojímu se Valdštejn stavěl velmi ostře. Na jaro 1634 chystali Španělé vyslání velké armády, kterou měl na říšském území vést španělský kardinál – infant. Ani on, ani jeho švagr, král uherský (později Ferdinand III.), nechtěli sloužit pod Valdštejnem. Španělská diplomacie se tedy snažila přimět Valdštejna, aby se zřekl nevyššího velení, spokojil se s titulem generála – lejténanta, měsíční rentou, velkostatky na Sicílii, šesti andaluzskými hřebci a Württemberskem, které mělo nahradit Meklenbursko, dávno získané Švédy.....Oñate na základě denunciací Ottavia Piccolominiho a za podpory Valdštejnových starých nepřátel na vídeňském dvoře získal nakonec převahu nad Eggenbergem, který dlouho Valdštejna hájil. A jestliže Valdštejn zemřel pod zbraněmi irských dragounů 25. února 1634, zemřel J. U. Eggenberg jako zlomený člověk koncem téhož roku. Richelieu měl tedy pravdu; Španělé přispěli k Valdštejnovu pádu, i když tento příspěvek byl trochu komplikovanější, než se soudilo.“²¹⁹

---

²¹⁸ Srovnej: Tomáš Václav Bílek, *Dějiny konfiskací*, Praha 1882.

²¹⁹ Josef Polišenský a Josef Kollmann, *Valdštejn, ani císař, ani král*, Praha 1995, s. 212 – 213.

VII. Porovnání Valdštejna v pracích J. Polišenského a J. Janáčka

Díla Josefa Janáčka a Josefa Polišenského se liší v důrazech a preferencích hned u několika oblastí výzkumného zájmu. A to dle mého úsudku následujících:

1. Orientace na dějinnou strukturu

Polišenského Valdštejn, kterého psal v autorské spolupráci s Josefem Kollmannem, je především Valdštejnem se směrem běhu životní pouti předurčeným a chronologicky vykládaným jeho rodinným zázemím, sňatkovou politikou a získáváním přátel, kteří mu v kariéře dopomohli. Sluší se dále dodat, že v líčení důležitých milníků Valdštejnova života Polišenský zhusta odbočuje, aby vysvětlil souvislosti. Zachází při tom i do detailů, které zpočátku mohou být čtenářem považované za nadbytečné, a teprve v širším kontextu vyplyne jejich důležitost pro porozumění textu jako celku. Strukturu textu doplňuje bohatým poznámkovým aparátem na konci knihy. Jako červená niť se v knize Polišenského a Kollmannově objevují rozpory v jednání Valdštejna. V prvním generalátu nejsou patrné, ale pro druhý generalát silně zesilují (především to platí od roku 1633). Podle Polišenského zapříčinilo Valdštejnův neodvratný pád skryté chování španělské vojenské diplomacie a prostřednictvím ní i generalitu zprvu pod Marradasem.

Janáčkův Valdštejn je knihou populárně naučnou. Povšimnut je především Valdštejnův první generalát. Důraz je kladen na české vnitropolitické dějiny doby pobělohorské. Valdštejna vnímá autor nejen jako vojáka, ale i jako hospodáře a podnikatele. Poměrně významnou část své práce věnuje také kulturní činnosti Albrechta z Valdštejna.

2. Národní versus evropský kontext

Práce Josefa Janáčka se argumentačně zdržuje spíše v národním a respektive zemském okruhu. Polišenský oproti tomu Valdštejna vzestup a pád vnímá primárně jako jev přediva evropské politiky. Podobně tak Polišenský činil i ve svých knihách o Komenském.

Na tomto pozadí nepřekvapuje, že se Janáček zvýšenou měrou zabývá prvním generalátem, avšak Polišenský druhým, kdy Valdštejn dostoupil vrcholu své moci a stal hybnou figurou v tehdejší době de facto světových dějin. A v oněch souvislostech proto také v devatenáctém století část konzervativní německé historiografie spatřovala ve Valdštejnově ambiciózním rozmachu předzvěst sjednotitelského úsilí tzv. Německé druhé říše. Bohužel jméno Valdštejna se dostalo později i na označení jednotky SS.

3. Vojenské dějiny versus dějiny osobnosti

Zatímco Polišínský spolu s Kollmannem vnímá Valdštejna především z vojensko-politického hlediska, Janáček píše velkou biografii o Albrechtu z Valdštejna zachycující navíc také, ba především jeho povahu, osobnostní rysy, zkušenosti a dovednosti; v první řadě pak jeho neukojitelnou až chorobnou ctižádost, jež se mu stala osudnou. Janáček s Polišínským se shodují v charakteristice Valdštejnova jednání v tom smyslu, že nemohlo vést k skutečně trvalým úspěchům. Janáček klade oproti jiným silný důraz i na Valdštejnovu pověřivost a přílišnou důvěru v Keplerův horoskop, v kterém rok 1634 byl označen za rok životně kritický.

4. Hospodářský pohled a kulturní zázemí

Předmětu hospodářského oboru a kulturního zázemí věnují oba autoři přibližně stejnou pozornost. Valdštejn byl nade vše pochybnost mimořádný a nejen vojenský podnikatel. Ale žádná moc není neochvějná... Pro nástin intelektuálního profilu vojevůdce se zdá paradoxní, že ve Valdštejnském paláci se dle Polišínského našla jen jediná kniha, a to o opevňovacích pracích.

5. Národní tradice a globální význam

Janáček se spíše implicitně přidržuje národní tradice v duchu Pekařova odkazu, zatímco Polišínský používá vlastní metodiku práce a Valdštejnovu osobnost nazírá v širokém mezinárodním kontextu.

6. Dějiny diplomacie versus dějiny regionů

V tomto bodě se náhled obou historiků sblíží podstatněji. Dějiny regionu Valdštejnova panství jsou vždy konfrontovány s dějinami velké diplomacie, kdy Valdštejn na své vévodství frýdlantské zve veličiny evropské politiky za účelem soukromých jednání. Zde se ukazuje až jistá chaotičnost Valdštejnova počínání. Janáček hodnotí s jistou nadsázkou Valdštejna jako horlivého diplomata a opatrnického velitele, což ale není věru přiléhavé spojení.

Závěr

Poznatky děl profesora Josefa Polišenského jsou dnešní moderní vědou jistě široce respektovány. Jeho studie rozpracovávají mnohá profilující témata nejen českých dějin. Charakterizuje je vyčerpávající faktografické podání, obsahují zpravidla soustavně vedený poznámkový aparát i hojně obrazových příloh. Přes hutnost svého sdělení si Polišenského styl ovšem vždy udržuje čtenářsky přístupnou a přitažlivou formu.

Centrem mé diplomové práce byla „Bílá Hora“. Tomuto pro český národ tak stěžejnímu bodu, se Polišenský věnoval téměř celý život a svůj názor na „Bílou Horu“ v podstatě nezměnil. Tragédii bělohorskou viděl jako zákonitý výsledek unáhlené a nedomyšlené činnosti stavů na obranu svých svobod a českého království. Těžiště chyb vyšší šlechty spatřoval v chabé součinnosti s městy, nad která se šlechta příliš mnoho povznášela, hospodářsky je přímo zneužívala, ale, jak Polišenský opakovaně zdůrazňuje, spolurozhodování při důležitých vojenských operacích jim odepírala. Města se cítila oprávněně ukřivděna a postupně to dávala najevo. V některých případech byla inspirována nizozemskou revolucí a raně republikánským zřízením. Připomeňme, že města byla po tragické bitvě na Bílé Hoře císařem krutě potrestána. Avšak ani odbojná šlechta neušla trestu. Její velká část byla nucena opustit rodnou zemi. Našli se ovšem i tací, kteří pragmaticky konvertovali ke katolicismu a nastoupili slibnou kariéru u císařského dvora (nejvýznačnějším příkladem prezident dvorské válečné rady hrabě Jindřich Šlik).

Patří se shrnout a učinit konečnou poznámku k okruhům Polišenského studia o Bílé Hoře. Prvním z nich je vztah Anglie k povstalým Čechům. Ten podstatně komplikovala již postava krále Jakuba. Dalším tématem je česko – nizozemský vztah, který byl dle Polišenského názoru nejideálnější. Samostatnou prací je „Kniha o bolesti a smutku“, která byla edičním počinem ještě mladého Polišenského. Historické osobnosti, jejichž životní osud se stal výzvou Polišenského vědecké práci, byly lékař Jan Jessenius, pedagog Jan Amos Komenský, vévoda Albrecht z Valdštejna, právník a historik Pavel Skála ze Zhoře, lékař a publicista Ondřej Haberveš z Habernfeldu. K okruhům studia profesora Polišenského musíme připomenout ještě jeho pojetí evropské krize feudální společnosti, které bylo napsáno na poli hospodářských a sociálních dějin. S ohlédnutím na veškerou historickou produkci Polišenského je nutno uznat, že on sám chápal a tvořil svá díla širokospektrálně.

Polišenského dovedností v čase bouřlivého 20. století, které bylo poznamenáno revolučními změnami a dvěma světovými válkami, lze chápat zachování nezávislého kritického osobního postoje a vědeckého projevu. Devíza Polišenského dějinného zkoumání spočívala v jeho ustálených

názorech, dlouhodobě vyjasněné pracovní metodě, schopnosti objektivního nadhledu a psychologického úsudku na historické procesy. Zásadový a neoblomný valašský rodák po celý svůj tvůrčí život dokázal bezúhonně proplout úskalím ideové poplatnosti za všech režimů, a především ve složité situaci padesátých let. Obdivuhodnou zůstává konečně Polišenského snaha stát svorníkem různým výkladovým teoriím na otázku Bílé Hory (pekařovská, marxistická, kulturně-historická), a sice ve světle zkušenosti nabyté i na svou dobu mimořádně širokým a hlubokým pramenným ponorem.

Zcela závěrem své práce si dovoluji vyslovit poděkování panu profesoru Zdeňku Benešovi, vedoucímu diplomního semináře za jeho podporu.

Literatura a prameny

- Bílek, T. V., Dějiny konfiskací, Praha 1882.
- Havelka, M., Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938, Praha 1995.
- Hroch, M. a Petráň, J., 17. století – krize feudální společnosti?, Praha 1976.
- Hrubý, F., Ladislav Velen ze Žerotína, Praha 1930.
- Hrubý, F., Nové dokumenty bělohorské, Československý časopis historický 31, 1925, č. 3, s. 465-532.
- Hrubý, F., Nové příspěvky k historii bitvy na Bílé hoře, Československý časopis historický 27, 1921, č. 3-4, s. 277-288.
- Husa, V., Československé dějiny do roku 1918, Praha 1972.
- Husa, V., Epochy českých dějin, Praha 1949.
- Chudoba, B., Španělé na Bílé hoře, 1945.
- Janáček, J., Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká, Praha 1984.
- Janáček, J., Valdštejn a jeho doba, Praha 1978.
- Kalista, Z., Stručné dějiny československé, Praha 1947.
- Kavka, F., Bílá hora a české dějiny, Praha 2003.
- Kavka, F., Přehled československých dějin od nástupu Habsburků do Bílé hory, Praha 1955.
- Kollmann, J., Valdštejn a evropská politika 1625 – 1630, Praha 1999.
- Kollmann, J., Valdštejnův konec, Praha 2001.
- Krofta, K., Bílá hora, 1914.
- Krofta, K., Malé dějiny československé, Praha 1946.
- Krofta, K., Nesmrtelný národ, Praha 1940.
- Kutnar, F., Obrozenské vlastenectví a nacionalismus, Praha 2003.
- Kutnar, F., Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu, Praha 1948.
- Kutnar, F., Cesta selského lidu k svobodě, Praha 1948.
- Kutnar, F., Generace brázdy, Praha 1992.
- Kutnar, F., Mlázovice v Podkrkonoší : Vlastivědný a hospodářský obraz, redakcí Františka Kutnara, Mlázovice 1948.
- Miller, J., Falcký mýtus, Praha 2004.
- Nejedlý, Z., Bílá Hora, Habsburg a český národ, Praha 1920.
- Odložilík, O., Nástin československých dějin, Praha 1946.
- Odložilík, O., Povstalec a emigrant, Londýn 1944.

- Pekař, J., Bílá Hora. Její příčiny i následky, Praha 1921.
- Pekař, J., Dějiny československé, Praha 1921.
- Pekař, J., Kniha o Kosti, Praha 1935.
- Petráň, J., Staroměstská exekuce, Praha 2004.
- Polišenský, J. a Kollmann, J., Valdštejn, ani císař, ani král, Praha 1995.
- Polišenský, J. a Mout, N., Komenský v Amsterdamu, Praha 1970.
- Polišenský, J. a Pařízek, V., Jan Amos Komenský a jeho odkaz dnešku, Praha 1987.
- Polišenský, J., Anglie a Bílá hora, Praha 1949.
- Polišenský, J., Jan Amos Komenský – Vybrané spisy, sv. 6, spisy historické a politické, Praha 1972.
- Polišenský, J., Jan Amos Komenský, Praha 1973.
- Polišenský, J., Jan Jesenský – Jessenius, Praha 1965.
- Polišenský, J., Kniha o bolesti a smutku, Praha 1948.
- Polišenský, J., Komenský, muž labyrintů a naděje, Praha 1996.
- Polišenský, J., Nizozemská politika a Bílá hora, Praha 1958.
- Polišenský, J., Ondřej Habervešl z Habernfeldu, Pavel Skála ze Zhoře – Historie o válce české 1618 – 1620, Praha 1964.
- Polišenský, J., Třicetiletá válka a evropské krize 17. století, Praha 1970.
- Prokeš, J., Bílá Hora, její příčiny a následky, Praha 1922.
- Přehled československých dějin - Maketa, I, Praha 1958.
- Stloukal, K., Bílá hora a Staroměstské náměstí, Praha 1921.
- Tapié, V. L., Bílá Hora a francouzská politika, Praha 1936.
- Válka, J., Husitství na Moravě – Náboženská snášenlivost – Jan Amos Komenský, Brno 2005.

Obrazová příloha

Pražská defenestrace 23.5. 1618

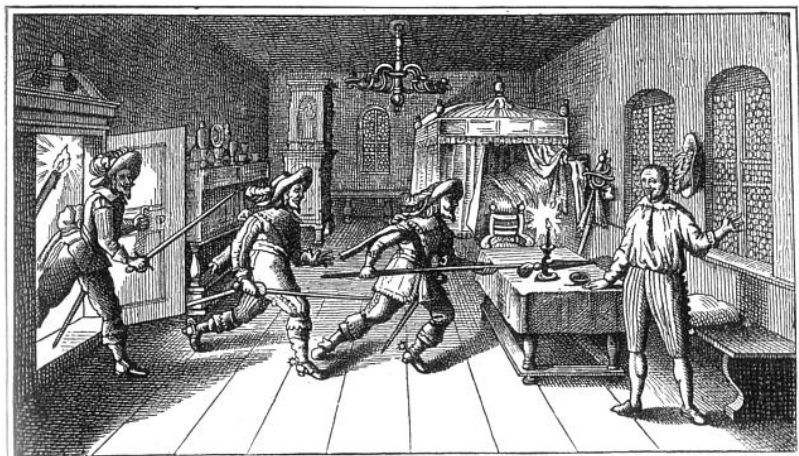
Fridrich Falcký, zimní král

Cisár Ferdinand II.

Albrecht z Valdštejna

Zavraždění Albrechta z Valdštejna v Chebu 25.2. 1634

(čerpáno z volných elektronických zdrojů)